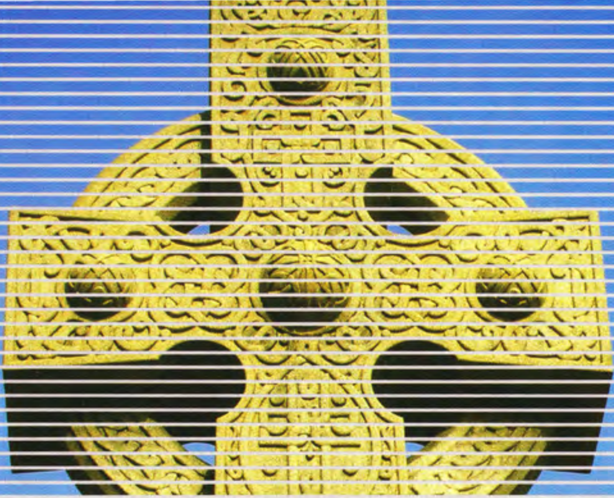

VENCESLAS KRUTA

KELTLER

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 87

DOST

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 87

D

Venceslas Kruta

Venceslas Kruta, l'École pratique des hautes études'de tarihsel bilim ve filoloji dersleri vermektedir.

Kruta, Venceslas
Keltler
ISBN 978-975-298-385-4 / Türkçesi: İsmail Yerguz
Ocak 2009, Ankara, 140 sayfa
Kültür Kitaplığı: 87; Tarih: 20

KELTLER

Venceslas Kruta

DOST

ISBN 978-975-298-385-4

Les Celtes
Venceslas Kruta

Türkçesi, İsmail Yerguz

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican - DOST İTB
Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.;
Mithatpaşa Cad. No: 62/4,
Kızılay/Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad. No: 37/4,
Yenişehir 06420 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

İkinci Kısım
OLAYLAR

GİRİŞ

Bu kitapta Keltlerle ilgili güncel bilgilerimizi, onların İÖ V. yüzyılda tarih sahnesine çıkmalarından, en azından kıta alanında bağımsızlıklarını yitirip Roma egemenliğini kabul ettikleri ve öteki barbar halkların (Germenler ve Daçlar) istilasına uğradıkları İÖ I. yüzyıla kadar geçen dönem içinde kısaca ama aynı zamanda olabildiğince eksiksiz biçimde özetleme amacı güdülmüştür. Her iki durumda da Kelt uygarlığının belirgin özellikleri kimi zaman karma uygarlıklar içinde erimiş ve gelişmiştir: Galya, Galya-Roma uygarlığı, Pannonia, Kelt-Roma uygarlığı, Kuzey Karpatlar bölgesi, Kelt-Daçya uygarlığı; kimi zaman ise bu özellikler neredeyse bütünüyle kaybolmuştur ve bu kaybolma olgusunun Kelt halkının tamamen yok olmasına denk düşmüş olduğunu söyleyebilmemiz de mümkün değildir.

Dil –Kelt uygarlığının temel özelliklerinden biri– az ya da çok yavaş işleyen bir süreç içinde ama kaçınılmaz bir biçimde yok olmuştur ve ancak eski Kelt dünyasının Batı bölgeleri, Britanya ve İrlanda adalıları sayesinde bize kadar ulaşabilmiştir. İÖ V. yüzyılda, kıtaya, Bretagne'a oradan gelmiştir dil; aslında günümüze kadar değişmemiş olan sınırlar içinde kalan Kelt dilidir bu. Ada Keltlerinin uygarlığının

irdelenmesi önem arz etmekle birlikte biz bu kitapta fazla üstünde durmayacağız onun, çünkü bu uygarlık kıta Keltlerinin uygarlığına oranla çok sayıda özel nitelik içerir, gelişmesi çok büyük ölçüde daha yakın dönemlerde gerçekleşmiştir ve sonuç olarak bu kitabın kronolojik çerçevesini aşar.

I. – Keltler, Galatialılar ve Galyalılar

Keltler sözcüğü ilk kez İÖ V. yüzyılda, o döneme kadar son derece genel uzak Kuzeyli adlandırması içinde toplanan, ılıman Avrupa'nın bazı barbar halklarını adlandırmak isteyen kimi Yunan yazarların yapıtlarında ortaya çıkmıştır. Bu bölgelere yerleşen ve adını bildiğimiz tek ve az ya da çok efsane halk Kimmerlerden sonra...

Bu ilk kaynaklardan iki yüzyıl sonra, 279'da, Delphoi'de Apollon Tapınağı'nı tehdit eden Keltlere Galatialılar denmiştir. Dolayısıyla, bu ad, aynı zamanda, özellikle Anadolu'da bugünkü Kızılırmak havzasına yerleşmiş olan ve bu bögeye adlarını veren Doğu Keltleri ve de Batı Keltleri için kullanılır. Yunanlı tarihçi Polybios, Cisalpina ya da Transalpina Keltleri için Keltler ya da Galatialılar sözcüğünü kullanır.

Galatialılar sözcüğünün Latince eşdeğeri belki de yarım yüzyıl sonra ortaya çıkmış olan Galyalılardır. Bu sözcük de Galatialılar gibi belirli bir bölgeye vermiştir adını: Cisalpina Gallia ve Transalpina Gallia. Eski yazarların bu adları kullanma biçimleri bunların neredeyse eşanlamlı olduklarını düşünmemize yol açar; bu bağlamda, en yaygın biçim-

de kullanılan sözcük Keltlerdir, çünkü, ötekilerden farklı olarak, hiçbir coğrafi yan anlamı yoktur bu sözcüğün ve Galya dilinin, sadece özel bir üyesi olduğu Hint-Avrupa dillerinin her zaman canlı kalmış bir grubunun adıyla özdeşleşmiştir.

Dolayısıyla, güncel eğilim, özellikle eski dönem bağlamında, bu sözcüklerden birinin kullanımının bütünüyle kesin olduğu durumlar dışında, tercihen Kelt sözcüğünün kullanılmasıdır. Öte yandan, eski yazarlardan farklı bir tavır içinde, Galyalılar sözcüğünün bu coğrafi anlayış doğrulanmadan önce Galya bölgesinde yaşayan Keltler için kullanılmaması daha doğrudur. Bu anlayış, karışıklıklardan kurtulma ve Kelt dünyasının ötcki bölgelerine göre daha iyi tanımlanmış bir coğrafi birlik izleniminin vakitsiz ortaya çıkmasının engellenmesi olanaklarını sağlar. Ayrıca, bugünkü bilgilerimiz Batı Keltlerine Galyalılar ve Doğu Keltlerine Galatialılar denmesinin uygun görüldüğü dönemle ilgili olarak belirsizlik gösterir (İÖ III. yüzyıl başı?).

II. – Keltler ve La Tène uygarlığı

İÖ V. yüzyıl antik dönem yazarlarında Keltler sözcüğünün ortaya çıkışı, arkeoloji alanında, tarih kaynaklarının Kelt halklarına mal ettikleri yerlere kadar uzanan bir bölgeye denk düşen ılıman Avrupa'nın yeni Demirçağı uygarlığının ilk yansımalarıyla örtüşür. Roma öncesi Demirçağı'nı iki döneme ayıran (1872) İsveçli bilimadamı Hans Hildebrand, bu uygarlığın karakterize ettiği döneme günümüze kadar kullanılan La Tène dönemi (ya da daha yakın

dönemde kullanılan ve karışıklıkları önlemesi açısından tercih edilen latenyen) adını vermiştir. Bu ad, Neuchâtel Gölü, Thielle çıkışında bulunan İsviçre komünü Marin-Epagnier'deki eski bir bölgenin adıdır; bu bölgede 1853'ten beri yapılan sualtı araştırmalarında bu döneme ait çok sayıda önemli obje bulunmuştur: kılıçlar, çeşitli saldırı ve savunma silahları, tokalar ve süs eşyaları, aletler vb.

Fransız Gabriel de Mortillet'nin araştırmaları daha sonra (1875) gerçekleşmiştir ve bu bilimadamı Demirçağı'nın ikinci dönemine Galya ya da Marne dönemi adını vermiştir; bu adlandırma Champagne arkeoloji ortamı dışında ilgi görmemiştir ama bu dönemden itibaren İkinci Avrupa Demirçağı'nın en önemli uygarlığı ve Kelt hakları arasındaki bağı Hildebrand'ın adlandırmasından daha iyi açıklar.

Bununla birlikte, bu eşdeğerlilik anlayışı yavaş yavaş kök salmıştır, öyle ki, etnik aidiyet, öncelikle, ortaya çıkışı bütünüyle kültürel bir olgu gibi görülen ve Kelt olmayan halkların isteyerek ya da zorla kabul ettikleri arkeolojik uygarlıkla değil, dille belirlenmiştir. Dolayısıyla, iki kavramı iyi ayırmak gerekir birbirinden: etnik bir aidiyeti belirten Kelt ve kültürel –dolayısıyla üstü örtülü biçimde kronolojik– bir aidiyeti belirten La Tène.

Keltler sadece Kelt dili konuşan halklardır ve gelişme düzeyi, coğrafi yayılımı ve tekbiçimliliği tarihsel koşullara göre değişen bir uygarlığa sahiptirler.

La Tène uygarlığı Kelt dili konuşan eski halkların büyük bölümü için klasik denebilecek bir evre oluşturur ve bu evre tarihöncesinden tarihe ya da geçen yüzyılın kültürel antropolojisinden miras kalmış bir vokabülerin terminolojisine göre barbarlıktan uygarlığa geçişe denk düşer. Daha

önceki dönemde birinci Demirçağı uygarlığı dönemi vardır ve bu uygarlık metin verilerinin tedrici olarak temel işleve sahip arkeolojik tanıklıklara eklendiği bir dönemi başlatır. En dar ve en geleneksel anlamı içinde tarihöncesidir bu. Arkasından, Keltlerin bir Roma ve Hıristiyan dönemi Kelt uygarlığıyla özerkliklerini korudukları bir dönem gelir.

Kimi zaman, La Tène uygarlığını geliştiren ve yaygınlaştıran halkları, başka kültür alanlarına ait olan ve Kelt dili konuşan eski topluluklardan (İÖ V. yüzyıldan önce Kuzey İtalya'daki ortama entegre olmuş Kelt toplulukları olan Kelt-İberler) daha belirgin biçimde ayırabilmek amacıyla tarihsel Keltler terimi kullanılır.

Kimi zaman La Tène döneminden önce yaşadıkları varsayılan halkları adlandırmak amacıyla kullanılan Proto-Keltler sözcüğüne gelince, bu terim Kelt etnik oluşumu süreci ve evreleriyle ilgili olarak bizim cehaletimizi maskeler. Aslında hiçbir anlamı yoktur bu sözcüğün ve ilk Demirçağı halklarını adlandırmak amacıyla kullanılan Hallstatyen sözcüğü gibi bunu da kullanmaktan özenle kaçınmak gerekir: bir kez daha kültürel bir olgu –Halstatt uygarlığı– ve etnik bir olgu –bu uygarlığı geliştiren ya da benimseyen, Kelt ya da Kelt olmayan halklar– arasında ortaya çıkan bir karışıklık söz konusudur.

KELT TARİHÖNCESİNİN BAZI ÖNEMLİ VE BİLİNEN TARİHLERİ

-392 : Camille'in Véies'i kuşatması, Galyalıların Etruria sınırlarında gözükmeleri.

-385 : Romalıların Allia'da bozguna uğramaları, Roma'nın alınması (geleneksel Varron kronolojisine göre -390).

-369-368 : Siracusalı Dionysios hizmetindeki Kelt paralı askerleri Yunanistan'da savaşırlar.

-365-364 : Galyalıların Tiber Vadisi'ne ve Apulia'ya inmeleri, Camille'in Galyalıları yenilgiye uğratması.

-350-349 : Galyalıların Tiber, Campania ve Apulia'ya inmeleri.

-335 : Büyük İskender Tuna seferi sırasında bir Kelt elçisini kabul eder: aynı tarihlerde Galyalılar ve Roma arasında otuz yıllık bir barış anlaşması imzalanır.

-324 : Kelt elçileri Babil'de İskender'le görüşmüşlerdir büyük olasılıkla.

-310 : Keltlerin İllyria 'autariate'lerini bozguna uğratmaları.

-298 : Keltlerin Trakya seferi; Keltler *Haemus*'ta Kassandros tarafından bozguna uğratılırlar.

-295 : Galyalılar *Sentinum*'da Romalılar tarafından yenilgiye uğratılırlar.

-285 : *Arretium*'da (Arezzo) Roma bozgunu.

-283 : Romalıların Senon'lara karşı kesin zaferi; *Sena Gallica* (Senigallia) onların bölgesinde kurulmuştur.

-280 : Keltler Ptolemaios Keraunos'un bozguna uğramasından ve ölümünden sonra girdikleri Makedonya'yı işgal ederler.

-279 : Brennos komutasındaki bir Kelt ordusu Delphoi'ye kadar iner.

-278 : Kelt kuvvetlerinin bir bölümü Anadolu'ya geçer; Skordiskler Save ve Tuna arasına yerleşirler.

-277 : Antigonos Gelibolu Yarımadası yakınlarında Keltleri bozguna uğratır, Trakya'da Tylis Krallığı kurulur.

-277-276 : Ptolemaios II. Philadelphos'un emrindeki Kelt paralı askerlerinin başkaldırısı.

-275 : Suriyeli I. Antiokhos'un, kendilerine toprak verdiği (geleceğin Galatia'sı) Galatialıları yenilgiye uğratması.

-274 : Kelt paralı askerleri Pyrrhus tarafından yenilgiye uğratılan Antigonos'un ordusunda savaşırlar.

-270 : Antiokhos'un Galatialıları bir kez daha yenmesi.

-268 : Cisalpina'ya açılan Roma kapısı *Ariminum*'un (Rimini) inşasının tamamlanması.

-265 : Kelt paralı askerlerinin Megara'da ayaklanmaları.

-241 : Galatialıların Bergama Kralı I. Attalos tarafından bozguna uğratılması (24-230 arasında başka zaferler izlemiştir bunu).

-241-237 : Kartaca'da, çoğu Kelt olan paralı askerlerin isyanı.

-238 : Transalpinalılara bir yardım çağrısından sonra Cisalpina Boileri arasında karışıklıklar.

-232 : *Lex Flaminia* (Senon bölgesinin paylaşılması); Boilerin Transalpinalılara yeni bir çağrı yapması.

-225 : Transalpina ve Cisalpinalılar Telamon'da savaşırlar.
-224 : Romalıların Boilerin ve Lingonların üstüne yürümeleri.
-223 : Romalıların Po Irmağı'nı geçme girişimleri.
-222 : *Clastidium* Savaşı, Romalıların İnsubrlar'ı yenilgiye uğratması; Milano'nun alınması; barış anlaşması; *Placentia* (Piacenza) ve *Cremona*'nın kurulması.
-221 : Hannibal'in Kelt-İberleri bozguna uğratması.
-220 : *Via Flaminia*'nın (Roma-Fano-Rimini) tamamlanması.
-220-219 : Tylisli Kauaros Bizans (kendisine yüklü bir haraç ödeyen) ve Rodos'un müttefiki Bithynia Kralı Prusias arasında arabuluculuk yapar.
-218 : Trakya Keltleri Bergama Kralı I. Attalos'un çağrısı üzerine Anadolu'ya geçerler. Hannibal Alpler'i geçer ve Cisalpina'ya girer.
-217 : Hannibal ordusu saflarında Galyalı askerlerin de yer aldığı Trasimenus (Trasimeno) Savaşı.
-216 : Cannes Savaşı. Başkaldıran Trakya Keltleri Çanakkale'nin Asya kıyısına yerleşirler ve Bithynia Kralı Prusias tarafından bozguna uğratılırlar.
-213 : Muhtemelen Trakya'da Tylis Kelt Krallığı'nın sonu.
-207 : Metauris (Metauro) Savaşı, Hasdrubal ve Galyalı müttefikleri Romalılar karşısında bozguna uğrar.
-205 : İspanya'da Roma fethinin sonu.
-201 : Hamilkar tarafından ayaklandırılan Cisalpina Kenomanları *Placentio* ve *Cremona*'yı ele geçirirler.
-200 : Kenomanların Cremona'da bozguna uğramaları.
-197 : Kenomanların boyun eğmesi.
-196 : İnsubrlar'ın boyun eğmesi.

-194 : Boilerin ve İnsubrlar'ın *Mediolanum* (Milano) yakınlarında iki savaşta bozguna uğramaları.
-191 : Bir kısmı muhtemelen Alpler'i geçmiş olan Boilerin boyun eğmeleri.
-189 : *Bononia* (Bologna) Latin kolonisinin kurulması.
-187 : *Via Aemilia*'nın (Rimini-Piacenza) bitirilmesi.
-186 : *Carnia*lılar Venetia'nın kuzeyinde ortaya çıkarlar.
-186-185 : bir Galya ordusu Mısır'da Lagidler'in Abydos kuşatmasına katılır.
-183 : *Via Aemilia*'da *Mutina* (Modena) ve *Parma* Roma kolonilerinin kuruluşu.
Carnia'ya Roma müdahalesi.
-181 : *Aquileia* Roma kolonisinin kurulması.
-179 : Transalpinalıların İtalya'ya son kez inmeleri.
-178-177 : Istria'nın Romalılar tarafından fethedilmesi.
-171 : Romalıların İllyria'ya girmesi.
-166 : Bergama hakimiyetine baş kaldıran Galatialara boyun eğdirilmesi.
-154 : *Lusitania*lıların ve Kelt-İberlerin ayaklaması Roma'nın Saluvii'ye karış ilk seferi.
-135 : Romalılar *Haemus*'un güneyinde Skordiskleri bozguna uğratırlar.
-133 : Numantia'nın düşmesi.
-125 : Roma'nın ikinci Saluvii seferi, *Provincia*'nın (Narbonne eyaleti) kurulması.
-124 : Entremont'un düşmesi ve Salvii'nin bozguna uğramaları, *Aquae Sextiae*'nin (Aix-en-Provence) kurulması.
-121 : Bituitus komutasındaki Arvernler ve Allobroksların bozguna uğramaları.

-120 : Kimber göçünün muhtemel başlangıç tarihi ve Orta Avrupa Boilerinin kahramanca savunma harekatı.

-117 : *Narbo Martius*'un (Narbonne) kurulması.

-113 : Kimberler Avusturya'nın güneydoğusunda, *Noreia* yakınlarında Romalıları bozguna uğratır.

-109 : Tötonlar ve Helvetialılar Ren'i geçerler.

-107 : Tigurunler ve Volces Tectosagesler Toulouse'un kuzeyinde Romalıları yenilgiye uğratırlar.

-106 : Romalıların Toulouse Volceslerini yenilgiye uğratmaları, *aurum tolosanum* tarafından oluşturulan büyük savaş ganimeti.

-105 : Kimberler, Tötonlar, Ambronlar ve Helvetialılar Rhône Vadisi'ne inerler ve Orange yakınlarında Romalıları yenilgiye uğratırlar.

-102 : Tötonların Aix-en-Provence yakınlarında bozguna uğramaları.

-101 : Kimberlerin Po'nun kuzeyindeki Vercelli yakınlarında bozguna uğramaları.

-89 : *Lex Pompeia*, İnsubrlar ve Kenomanlara Latin hukuku tanınır.

-85 : Romalılar yaklaşık olarak bu tarihte Skordiskleri büyük bir yenilgiye uğratmışlardır.

-78-76 : Skordiskler Makedonya'da Mithridates'in müttefikleri olarak ortaya çıkarlar.

-76-74 : Roma'nın Volces ayaklanmasını bastırması.

-70 : Yaklaşık olarak bu tarihte, Ariovistus, Sekuanlar ve Eduviler arasındaki bir çatışma dolayısıyla Galya'nın doğusunda ortaya çıkmıştır.

-63 : Mithridates'e karşı savaşın sonunda Galatia'nın yeniden düzenlenmesi.

-62-61 : Allobroksların ayaklanması.
-61 : Orgetorix'in komploları, ilk Helvet göçü hazırlıkları.
-60 ya da -59: Helvetler, *Noreia*'yı kuşatan Boilerin bir bölümüne göçe katılmaları için çağrı yaparlar.
-58 : Helvetlerin ve müttefiklerinin Galya'ya girişi, Caesar'ın müdahalesi: Helvetlerin Bibracte yakınlarında bozguna uğramaları; Ariovistus'un Alsace ovasında bozguna uğraması.
-57 : Caesar'ın Belgica seferleri.
-56 : Venetialılara karşı deniz zaferi ve daha sonra teslim alınmaları.
-55 : Caesar'ın Ren Irmağı'nı geçmesi; Manş'ın geçilmesi ve ilk Bretagne seferi.
-54 : İkinci Bretagne seferi.
-53 : Ren ötesine ikinci sefer.
-52 : Vercingetorix liderliğinde genel ayaklanma; Galyalılar'ın Gergovia'da zafer kazanmaları: Alesia kuşatması; Arvernler ve Eduvilerin boyun eğmeleri.
-51 : Galya'nın tamamen barışa kavuşturulması.
-50 : Yaklaşık olarak bu tarihte Boirebista komutasındaki Daçyalılar Pannonia'da Boilere karşı büyük bir zafer kazındılar.
-49 : *Lex Iulia*, Cisalpina'nın yerli halklarına Roma yurttaşlığı tanınır.
-42 : Cisalpina Gallia'nın İtalya'ya bağlanması.
-35 : Octavianus'un, Roma sınırının Tuna'ya kadar ilerlediği İllyria'ya sefer düzenlemesi.
-27-25 : Alplerde yaşıyan kabilelerin barışa kavuşturulması.
-25 : Galatia Roma eyaleti olur.
-12 : Pannonia'nın Romalılar tarafından fethedilmesi.

-9 : Roma ordusu Noricum'u işgal eder ve Orta Tuna bölgesine kadar ilerler.

-6 : Marbod komutasındaki Germen Markomanları Bohemya'yı, Quaduslar da Moravya'yı işgal ederler.

43 : Claudius'un Bretagne seferi; adanın güneyinin Roma tarafından işgal edilmesi.

78-76 : Agricola'nın Bretagne seferleri, Roma sınır çizgisi Clyde Irmağı ve Firth of Forth arasıdır.

BİRİNCİ KISIM

KAYNAKLAR

I. Bölüm

TARİHSEL KAYNAKLAR

I. – Özellikleri

Bugün elimizde tarihsel özellikleri olan hiçbir eski Kelt kaynağı yoktur. Bununla birlikte, erken İrlanda Ortaçağ dönemine göre kıta Keltlerinde çok ayrıntılı bir sözlü edebiyat bulunduğunu varsayabiliriz: tarihi öyküler, kral adları, kahramanlık öyküleri... Bunların üstünde çoğu zaman mitolojik bir örtü bulunur. Ada Keltleri edebiyatında bazı çok uzak yansımaları dışında elimize ulaşabilmiş bir şey yoktur bugün.

Bununla birlikte, tarihöncesinden tarihe geçiş döneminde ortaya çıkan kıta Keltleri yazıyı biliyorlardı ve oldukça bol yazılı belge bırakmışlardır (yazıtlar, duvar yazıları, paralar). Bu belgeler hakkında ayrıntılı bilgilere sahip olmadığımızdan, onlardan şimdilik tarihsel kaynak olarak yararlanmamız mümkün değildir. Bazı özel durumlarda, dolaylı

kaynakların bize öğrettikleriyle örtüşmesi durumu bunlara çok önemli tanıklıklar olma özelliği kazandırır. Bu bağlamda, özellikle halkların, hatta ünlü kimselerin adlarını tanımamamıza olanak veren paralar önemlidir. En önemli örnek, hiç kuşkusuz, Galya savaşları sırasında Vercingetorix adına bastırılan paradır.

Gereçlerin yıpranmaları, değerlendirilmesi zor birçok belgenin kaybolmasına neden olur; bu belgelerden bazıları, sözgelimi Caesar'ın andığı ve üzerlerinde Grek harfleriyle Helvet göçüne katılanların (İÖ 58) adlarının yer aldığı tabletlerin tarihsel değerleri çok önemliydi belki de. Tabletlerin çerçeveleri ve Bohemya'da Stradonice *oppidum*'unda (tahkimli sığınak) bulunan çok sayıda üslup bu tip belgelerin varlığını onaylar.

Dolayısıyla, Kelt tarihöncesini belirleyen beş yüzyıl içinde geçen olaylarla ilgili olarak aşağı yukarı bildiğimiz her şeyin kaynağı Grek ya da Latin kaynaklarıdır. Olayların Akdeniz dünyasını doğrudan etkilemeleri, bilgileri doğal olarak daha bir bollaştırıp belirginleştirir. Böylelikle, IV. yüzyıl büyük istilasından başlayarak İtalya'daki Kelt varlığı, Doğu Keltlerinin III. yüzyıl başından itibaren Helenistik dünyayla ilişkileri ve Roma fetihleri döneminde Kelt-İberya ve Galya'daki durumla ilgili bilgilerimizin oldukça yeterli olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, öteki bölgelerle ilgili olarak elimizdeki bilgi kırıntıları ikinci el kaynakladır. Galya'nın İÖ I. yüzyıl ortalarına doğru içinde bulunduğu koşullar dışında sadece Kelt dünyasının kuzey bölgesini iyi tanıdığımızı söyleyebiliriz.

Dolayısıyla, çok sistematik biçimde uygulandıklarında aynı derecede tehlikeli olan iki yöntemle üstü örtülmek

istenen bir dengesizlik söz konusudur: Kuzey bölgesi Keltleriyle ilgili bilgilerimizi öteki bölgelere yaymak ya da İÖ I. yüzyıl Galyası'ndaki durumu zaman ve mekân açısından genelleştirmek.

II. – Antik yazarlar

Antik kaynaklar da belli ölçüde tuzaklar barındırır ve bu tuzaklara düşmemek kolay değildir çoğu kez. Her şeyden önce şunu söylememiz gerekir ki, yazarlar her zaman tarafsız değillerdi: bazı olaylar sessizlik içinde geçiştirilmiş, bazılarına belli görüş açılarından yaklaşılmış, bazı olaylar da neredeyse tamamen tahrif edilmiştir. Bu sakatlık çoğu zaman irade dışı bir konuydu ve onların yararlandıkları belgelerden kaynaklanıyordu. Ayrıca, birçok metin de değişerek ulaşmıştır bize ve bazıları da sadece bu bağlamda bugünkü kurallardan kesinlikle haberli olmayan başka yazarların alıntıları dolayısıyla tanınabilmiştir.

Körü körüne bir güven, kısır ve ölçüsüz eleştiri arasında, doğru yol büyük olasılıkla sabit fikirlere saplanmadan sabırlı bir karşılaştırma yöntemi uygulamak, eldeki başka kaynaklardan, özellikle arkeolojiden olabildiğince yararlanmak, ne kadar kuşkulu olursa olsun hiçbir '*a priori*'yi dışlamamaktır.

Keltler sözcüğünü ilk kullanan antik yazar belki de Miletoslu Hekataios'tur (doğ. 548'e doğru-öl. 475'e doğru); İS V. yüzyılda Bizanslı Etephanos'un aktardığı ve İS 6. yüzyılda bunların kısaltılmış biçimlerini veren Hermolaos'a göre, Hekataios, Yunan *Massalia* (Marsilya) kolonisini Kelt ülkesi

yakınlarındaki bir Liguria kenti ve *Nurax*'ı da Kelt kenti olarak göstermiştir. *Nurax* kesin olmayan ama genel kabul gören bir anlayışa göre Avusturya'nın doğusundaki *Noreia* kentidir ama "Kelt ülkesi yakınları" ve "Kelt kenti" kesinlemeleri belki de Hekataios'un metninden sonraki yorumlardır.

İspanya'nın Atlas Okyanusu kıyılarından Bretagne ya da Britanya adalarına kadar topografya ve halklarla ilgili bilgiler Kartacalı denizci Himilkon'un İÖ V. yüzyılın ilk yarısında yaptığı araştırma gezileri anılarında mevcuttur. Verdiği bilgiler büyük olasılıkla Yunanca'ya çevrilmiştir ama konuyla ilgili olarak elimizdeki bölük pörçük bilgiler İS IV. yüzyıl Latin şairi Avienus'un *Deniz Kıyıları* adlı yapıtı aracılığıyla ulaşmıştır bize.

Keltler ilk kez kesinlikle Herodotos'un (doğ. -480'e doğru-öl. -425) *Tarih*'inde anılmıştır: "Istros" (Tuna), Pirene kenti yakınlarında Keltlerin ülkesinden doğar ve ikiye böldüğü Avrupa'yı kat eder... Keltlerin komşuları Kynetelilerdir (batıdaki son Avrupa halkı)."

Ksenofon (doğ. -430'a doğru-öl. -355'e doğru) *Hellenica* (Hellen olayları) adlı yapıtında Kelt paralı askerlerinden söz eder: Siracusalı Dionysios hizmetindeki bu askerler 369-368'de, muhtemelen Ispartalıların Thebai seferine katılmışlardır.

Onlarla ilgili olarak ilk bilgilerimiz Yunanların Keltlerle ilk doğrudan metropol ilişkisi sayesinde oluşmuştur belki de: Platon'a (doğ. -428'e doğru-öl. -347'ye doğru) göre, sürekli içki içme alışkanlığı olan halklar arasında yer alırlar. Aristoteles (doğ. -384-öl. -322) Keltlerin gelenek göreneklerinden çeşitli vesilelerle söz eder ve nihayet öğrenci-

si Rodoslu Eudemos da (IV. yüzyıl) kitlelerin önünde silahlarıyla yürüyen Keltlerin çılgınca cesaretlerini anlatır.

IV. yüzyıl ortalarına doğru gerçekleştirilen bir deniz yolculuğunun anlatıldığı *Akdeniz Yolculuğu*'nda (*Scylax* Öyküsü) verilen bilgilere göre, Keltler Adriyatik Körfezi'nin iç bölgelerini işgal etmişler ama Batı Akdeniz kıyılarında görülmemişlerdir. Marsilyalı denizci Pytheas, büyük olasılıkla IV. yüzyılın ikinci yarısında Atlantik'te ve Kuzey Denizi'nde büyük bir keşif yolculuğuna çıkmış ve belki Baltık kıyılarına kadar gitmiştir. Sadece *Okyanus Üstüne* adlı yapıtından bazı bölümler Hipparkhos (İÖ II. yüzyıl) tarafından aktarılmıştır; bu bilgiler daha sonra Strabon aracılığıyla ulaşmıştır bize. Belki de Kelt sözcüğünü elimizde bulunan bazı parçalara o sokmuştur.

Keltlerle ilgili gerçekten önemli bilgiler bize Yunanlı tarihçi Polybios'un (doğ. -200'den önce-öl. -123 veya -118) yapıtları aracılığıyla gelmiştir. *Tarih*'in II. Kitap'ında ayrıntılı bir İtalya ve Cisalpina Gallia betimlemesi bulunur: İÖ 221 yılına kadar İtalya'daki Kelt istilalarının bir özetine giriş ve Telamon Savaşı'nın (İÖ 225) çok ayrıntılı bir betimlemesi. Keltlerle ilgili olarak elde bulunan başka bazı metinlerin içinde yer alan başka ilginç bilgiler de vardır. Ne yazık ki, ancak bazı bölümleri bulunabilmiş olan 'Kitap XXXIV' bir Transalpina Gallia betimlemesi içerir. Polybios'un tanıklığı çok önemlidir çünkü bugün kaybolmuş olan kaynaklardan (son Galya istilası tanıklarının açıklamaları) yararlanmıştır. Telamon Savaşı öyküsünü böylelikle öğrenmiş bulunuyoruz; bu savaşın kökenlerini belki de Yunanca yazan Romalı tarihçi Fabius Pictor'un (doğ. -254'e doğru-öl. -201'den sonra) *Yıllıklar*'ında aramak gerekir. Ay-

rıca, bu tarihçi Cisalpina Gallia'yı da Güney Transalpina'yı da çok iyi tanıyordu.

Keltlerle ilgili en önemli antik dönem kaynağı gene de kesinlikle Yunanlı bilgin Poseidonios'un (doğ. -137'ye doğru-öl. -57'ye doğru) bugün kayıp olan, Kelt etnografyasıyla ilgili *Tarih*'inin 'XXIII. Kitap'ıdır. Elimize ulaşan bölümleri çok fazla bozulmamış olan bu nitelikli yapıt Keltleri inceleyen daha sonraki tüm yapıtların en önemli kaynağı olmuştur. Bununla birlikte, şunu unutmamak gerekir ki, Poseidonios'un anlattığı Kelt dünyası (içinde yaşamış olduğu için tanır bu dünyayı) özellikle İÖ I. yüzyıl başı Narbonne dünyası dolayısıyla farklı Akdeniz etkilerinin (İber, Liguria, Yunan, Roma) buluştuğu, etnik yapısı oldukça karmaşık bir bölgeye özgü bir dünyadır.

Sicilyalı Diodoros'un (doğ. İÖ I. yüzyıl başı-öl. 20'ye doğru) ve de özellikle coğrafyacı Strabon'un (doğ. -64 ya da -63-öl. -21'e doğru) yapıtlarında Poseidonios'tan yapılan sayısız alıntı vardır: Avrupa betimlemesinin bulunduğu *Coğrafya* (III-X) adlı yapıtının yedi kitabı ve Transalpina Gallia ve Alplerin anlatıldığı IV. Kitap.

Poseidonios'tan *Galyalıların Savaşı* adlı yapıtının genel karakterini işleme ve geliştirme bağlamında Iulius Caesar da (doğ. -100'e doğru -öl. -44) yararlanmıştır. Bu metin Keltler konusunda elimize ulaşmış olan en kapsamlı metindir. Çok farklı bir nesnellik içinde olsa da, Batı Kelt ülkesinin İÖ I. yüzyıl ortalarındaki durumuyla ilgili çok değerli bir kaynaktır. Bu yapıtta ayrıca Germenlerle ilgili çok önemli bilgiler de vardır.

Augustus dönemi tarihçileri de, doğal olarak, kaçınılmaz bir biçimde, Roma tarihinin çok uzun bir dönemine

bağlı olan Galya sorunuyla ilgilenmişlerdir. Bu tarihçiler çoğu zaman ikinci elden bilgiler aktarırlar, bununla birlikte, bu bilgileri anekdotik ya da efsanevi oldukları gerekçesiyle bütünüyle raddetmek de doğru olmaz.

Roma ve Galyalılar arasındaki ilişkilerin tarihinin en gerçek yansıması Cisalpinalı Titus-Livus'un (doğ. -59'a doğru-öl. 17) *Roma Tarihi* adlı yapıtındadır: Galyalıların İtalya istilasını anlatan bu yapıt Kelt tarihöncesi konusunda belki de adı en sık geçen ama en tartışmalı metindir.

Bu istilalar Halikarnassoslu Dionysios'un (İÖ I. yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır) *Roma Antikiteleri* adlı yapıtında da anlatılır: Dionysios, bu bağlamda, Titus-Livus'tan bağımsız olarak çalışmış görünüyor.

Galya kökenli ve Latin dilli ilk tarihçi olan Trogus Pompeius (büyük olasılıkla -50'den önce doğmuştur) *Tarihleri*'inde sadece İtalya'daki Kelt istilalarını değil, Balkan Yarımadası ve Anadolu'daki istilaları da anlatmıştır. Yapıtını özellikle Iustinus'un (İS II. ya da III. yüzyıl) bir el kitabı sayesinde tanıdık.

Büyük Plinius'un (doğ. 23 ya da 24-öl. 79) *Tabiat Bilgisi*'nde de tarihsel olmaktan çok etnografik karakterde dağınık bilgiler yer alır.

Orta Avrupa Keltlerinin sonu bu bölgelerdeki Kelt kabileleri üstüne çok kesin bilgilerle Tacitus'un ünlü *Germaniae* adlı yapıtında (büyük olasılıkla İS 98'de yazılmıştır ve büyük ölçüde bir süre bu ülkede yaşamış olan Büyük Plinius'un kaybolmuş bir yapıtına dayanır) verilmiştir.

Kesin tarihlendirmesi ne yazık ki çok zor olan çok sayıda Orta Avrupa Kelt toponimisi İskenderiyeli bilge Ptolemaios Claudios'un (İS II. yüzyıl) *Coğrafya*'sında bulunur.

III. – Ada Keltleri edebiyatı

Ada Keltleri edebiyatı, özellikle İrlanda metinleri, Keltlerin kültürlerinin, özellikle de manevi dünyalarının tanınması bağlamında kesinlikle çok önemli bir kaynaktır. Kıta Keltleriyle ilgili olarak bu tür belgelerin bulunmaması özellikle din alanında çok ilginç bazı sonuçlar vermiş olan ihtiyatlı karşılaştırmaları ve genellemeleri bütünüyle doğrular bu bağlamda. Bununla birlikte, bu literatürden alınmış verilerin abartılı bir biçimde genelleştirilmesinden kaçınmak gerekir.

Öncelikle şunu unutmamamız gerekir ki, ilk yazılı belgeler İS VII. ya da VIII. yüzyıllara kadar gitse de, bu edebiyatın esasını XI. yüzyıl sonu ve XII. yüzyıl başı yazmaları oluşturur. Muhafazakâr bir hareketsizlik içinde donup kalmayan özgün versiyonlar bu süre içinde belli dönüşümlere uğramakla kalmamış, aynı zamanda ölçüsünü belirlemekte zorlandığımız yabancı etkileri de (klasik edebiyat ve din kültürü) özümsemek zorunda kalmışlardır.

Bununla birlikte, bu metinlerde anlatılan Kelt toplumunun arkaik bir yapı gösterdiği de tartışılmaz ve bu yapının tarihöncesine dayandığı da kesinlikle doğrulanmıştır. İlkel tipte askeri bir aristokrasinin egemen olduğu bu pastoral toplum kıta Keltleriyle karşılaştırıldığında belki de çok fazla arkaik özellikler taşır. Homeros'un Yunan toplumuyla özdeşlikler rastlantısal değildir: benzer bir durumla karşı karşıyayız bu bağlamda. İlkel tipte ekonomik bir sisteme denk düşen böyle bir toplumun kıta Keltleri içinde ne zamana kadar sürmüş olduğu ve daha gelişmiş yaşam biçimleriyle hangi ölçülerde birlikte yaşayabildiğinin öğrenilmesi ge-

rekir. En azından Kelt halklarının çekirdeği konusunda arkeolojik kaynakların böyle bir durumu gösterdikleri birinci Demirçağı'na kadar gitmemiz gerekir. Bununla birlikte, bu hipotez tartışmalıdır. Gene de, kesin olan, böyle bir toplumun İÖ I. yüzyılın Kelt *oppidum*'larının ekonomik yapısı konusunda bugün bildiklerimizle bağdaşmadığıdır. Ayrıca, Akdeniz etkilerine açık oluşu ve yaratıcı dehası kesin olan Kelt dünyasının, İrlanda bağlamında, onun coğrafi tecritini oluşturan zorlayıcılık dışında, arkaik bir yapı içinde donmuş olması için hiçbir neden yoktur.

II. Bölüm

DİLBİLİMSEL KAYNAKLAR

1. Özellikleri. – Kelt dilleriyle ilgili bilgilerimiz temel olarak hâlâ canlı olan ve iki milyonu aşkın insanın konuştuğu ada Keltlerinin dillerine dayanır, buna karşılık, kıta Keltlerinin dilleri Latince, Germen dili ve Galatialılar için Grek diliyle birlikte bir süre yaşadıktan sonra kaybolmuştur. Kaybolan bu dillerin izlerini bulma olanağı veren Kelt dillerinin karşılaştırmalı grameri, İrlanda, İskoçya Gal dili, Galler ülkesi, Britanni dili, Cornouaille lehçesi ve Armorik dilinden hareketle geliştirilmiştir.

Kıta Keltçesinin belli ölçüde tanınmasına olanak veren dilsel belgeler bize doğrudan –Kelt dillerinde yazıtlar– ya da dolaylı olarak –Yunan ve Latin yazarlarının aktardıkları sözcükler, Roman, Germen dilleri, hatta bazı yer adları bağlamında Slav dilleriyle gelen sözcükler– ulaşmıştır. Antik edebiyatın özellikle kişi, halk ya da yer adları konusunda kimi zaman açıklama ve yorumlamalarla birlikte bilgi verdiği açıktır. Canlı dillerle aktarılan Kelt adları çok daha

büyük bir çeşitlilik gösterir ama bunlar da çok büyük dönüşümler geçirmişlerdir.

2. Yazıtsal (epigrafik) belgeler. – En otantik ve en değerli kaynak Keltlerin kendileri tarafından kayda geçirilmiş belgelerdir. Kıta Keltlerinin kendilerine özgü bir kültürleri olmadığından dört tip karakter kullanmışlardır: Fransa'nın güneyinde ama aynı zamanda Caesar'ın Helvet nüfusuyla ilgili olarak verdiği bilgiler doğrultusunda ve yakın zamanda Bavyera'daki Manching *oppidum*'unda bulunan duvar yazılarından anlaşıldığına göre, içerilere doğru, daha uzak bölgelerde Grek karakterleri, yarımadada ve Pirene bölgelerinde İber karakterleri, Milano kentinin kuzeyinde Etrüsk karakterleri (yanlış olarak Lepontius alfabesi denir) ve nihayet en yaygın ama en gcç döncmde devreye giren Latin karakterleri. Bazı yazıtlarda hem Grek hem Latin karakterleri kullanılmıştır.

Sayıları birkaç yüzü bulan yazıtlar arasında tamamlanmış onlarca yazıt bulunur. Elimizde bulunan en uzun yazıt –Coligny'de (Ain) bulunan Galya takvimi– ilk haliyle yaklaşık 2000 dizeden oluşuyordu.

Bu yazıtların büyük bölümü, bazı Galya-Grek yazıtları, Kelt-İber yazıtlarının ve en eskileri İÖ V. yüzyıl öncesine denk düşen ve dolayısıyla günümüzde Keltlerin kullandıkları yazının en eski tanıklığını temsil eden Lepontius yazıtlarının (anıtsal Como-Prestino ithafı; İÖ VI. yüzyılın ilk yarısına ait bir kabın üstünde yer alan Castelletto Ticino yazısı) büyük bölümü dışında Roma fethinden sonraki döneme aittir.

En kapsamlı kategori kesinlikle paraların yer aldığı kategoridir: günümüzde 500 kadar para tanıyoruz. Bu paralarda

genellikle kişilerin ya da halkların adları yer alır. Bunlar şimdilik Orta ve Güneydoğu Avrupa Keltlerinden bize ulaşan, eldeki tek yazıtsal belge tipidir.

3. Dil. – Yararlandığımız dilbilimsel belgelerin eşitsiz dağılımı kıtasal Kelt dilleri arasında son derece eksik bilgilere sahip olduğumuz dillerin sadece Galya, Kelt (Lepontius denen alfabeyle yazılmış) ve Kelt-İber dilleri olduğunu öğretmiştir bize. Elimizde ayrıca önemli bazı diyalekt varyasyonları anlamamıza olanak verecek unsurlar da vardır. Tersine, şu an için Caesar'ın, Belçikalıların Galyalıların dilinden farklı bir dil konuştukları iddiasını doğrulayan hiçbir şey yoktur.

Keltlerin tarihi konusunda en önemli dilbilimsel saptamalardan biri Lepontius alfabesiyle yazılmış yazıtların dilinin kesinlikle Kelt dili olduğudur: çok güçlü Liguria etkileriyle Galya öbeği. Bununla birlikte, Lepontius dili, Galya diline oranla birçok arkaik unsur içerir ve bir yandan da Galya dili ve Hint-Avrupa *k* w'sinin *p*'ye dönüştüğü Britanni diliyle ortak özellikler gösterir. Gene arkaik özellikler içeren Kelt-İber dili ise, tıpkı Gal dili gibi, böyle bir dönüşüm geçirmemiştir.

Bu dilbilimsel olgu peşpeşe gelen iki Kelt halkı dalgası bulunduğu düşüncesini getirir: daha eski bir Kelt dalgası (q, Goidels de denir) ve daha yeni bir Kelt dalgası (p, Britonlar). Bu iki grup arasında çok kesin bir karşıtlık bulunduğu düşüncesi günümüz dilbilimcileri tarafından terk edilmiştir, çünkü, öyle anlaşılıyor ki, Hint-Avrupa k w'sinin değişmesi farklı bölgelerde ve farklı dönemlerde serbestçe oluşmuştur. Dolayısıyla, k w'nin korunması ya da basit k'nın

eşdeğer varlığı bir arkaizm kanıtı olarak düşünülemez. Bir dilin arkaik karakteri ancak ve ancak dil olgularının tümünün karmaşık incelemesinden hareketle belirlenebilir.

Bir başka ilginç bilgi kaynağı Kelt dillerinin ve Kelt olmayan dillerin karşılaştırılmasıdır. Buradan çıkan en önemli sonuç, Keltlerin ve Germenlerin, eski bir dönemde, Bohemya'nın kuzeybatısında ve Thuringe'de doğrudan ilişki içinde olmuş olmalarıdır ve belki de benzer bir ilişkiyi gösteren benzerlikleri Kelt dili ve bazı İtalik diller arasında görmek mümkündür.

4. Toponimi (yer adları bilimi). – Yer adlarının incelenmesi tarihöncesi nüfusun tanınabilmesine büyük bir katkı sağlamıştır, çünkü toponimler bazı bölgelerin bazı halklar tarafından işgal edilmiş olmasının tek dilsel izini oluştururlar. Böylece, toponimlerden (yer adları) hareketle Kuzey Almanya'nın batı bölümünü, Hollanda ve Belçika'yı kapsayan bir bölgede Germen değil de Kelt-öncesi halkların yaşamış olduklarını düşünebilmek mümkün olmuştur. Daha sonraki bir durum, Keltler ve Germenler arasında Ren ağzından Thuringe ormanına kadar giden bir hat üstündeki doğrudan bir ilişki, Germen-Kelt köklerine dayanan sözcüklerden oluşan bir dizi yer adıyla kanıtlanmıştır. Bu bağlamda, aynı zamanda, özellikle Avrupa'nın batısında Hint-Avrupa öncesi halkların eskiden beri var olduklarının kanıtlanması da toponimler sayesinde mümkün olabilmiştir.

Yer adlarının tarihlendirilmesi konusunda büyük bir belirsizlik, mümkün olduğu takdirde bunların verileriyle arkeolojinin verileri arasında bir karşılaştırma yapmayı ge-

rekli kılmaktadır. Bu bağlamda, Kelt adları taşıyan ve Strabon tarafından Vindelicialıların *oppidum*'ları arasında gösterilen *Brigantium* (bugün Bregenz), *Cambodunum* (Kempten), *Abodiacum* (Epfach) sitleri kazısının, yerleşmenin yakınlarında oluştuğu uzak imparatorluk dönemi Roma'sının askeri konuşlanmalarından daha eski yerleşimler konusunda, tahmin edilebileceklerin tersine, hiçbir ipucu vermemesi örnek gösterilebilir. Dolayısıyla, bu teşhis yukarı Tuna Kelt bölgesinin Roma fethinden sonra da yeni kurumlara adını empoze edecek kadar güçlü olduğunu gösterir gibidir.

En hassas konulardan biri özellikle Roma işgaliyle belirlenememiş olan Orta Avrupa gibi bölgelerdeki, sadece metinler aracılığıyla tanınan Kelt yer adlarının coğrafi açıdan belirlenmesi sorunudur. Aynı yer adlarının çoğu zaman farklı bölgelerde ortaya çıkmasıyla daha da karmaşık hale gelir bu mesele. Sözgelimi, İtalyan Bologna kentinin antik adı *Bononia*'nın kökeni Kelt'ten çok Latin'dir belki de ve bu ada Tuna bölgesinde ve daha sonra da Galya'da (Boulogne) rastlanmıştır. Bu yinelemelere özellikle *-dunum ya da -dunon* (Kelt dilinde "müstahkem mevki, yüksek yer, kapalı yer", bkz. İngilizce *town*) ekiyle oluşturulmuş yer adları ailesinde çok sık rastlanır; sözgelimi, *Eburodunum* ("porsuk ağacından ya da porsuk ağaçlarından kale"), bugün İsviçre'deki Embrun ve Yverdon kentleri (ama aynı zamanda Orta Avrupa'da da gösterilmiştir); *Lugdunum* ("Tanrı Lug kalesi"): Lyon, Laon, Loudun, Loudon kentleri ama aynı zamanda Pireneler'de, Orta Avrupa'da ve Hollanda'da rastlanan adlar; *Noviodunum* ("yeni kale" ya da "yenikent"), Galya'da Suessionların merkezi *oppidum*'u ama aynı zamanda

Biturigeslerin (Nouan), Eduvilerin (Nevers), Diablinteslerin (Jublains) *oppidum*'ları ve Cisalpina ile İsviçre'de de (Nyon) bilinen, ayrıca Tuna delta bölgesinde de adı geçen yer. *-Magos* ("tarla, alan, yerleşme bölgesi") ve *-briga* (*-dunon* "kale, sur"la eşdeğer) ekleriyle yapılan yer adlarında benzer bir durum söz konusudur.

III. Bölüm

COĞRAFİ ÇERÇEVE

Keltler en güçlü oldukları dönemde Avrupa'da çok büyük bir bölgeyi işgal ettiler: sınırları batıda Atlas Okyanusu, İber Yarımadası'ndan Britanya adalarına, kuzeyde büyük Kuzey Almanya ve Polonya ovalarının kıyalarına, doğuda Karpatlar yayına ve güneyde de Katalan kıyılarından başlayarak Akdeniz'e, Appeninlerin kuzey yamaçlarına ve Tuna havzasının güneyine, Demir Kapılar'a kadar dayanıyordu.

Bununla birlikte, bu bölgelerde asla siyasal bir birliğin gerçekleşememesinin ötesinde, kalıntılardan anlaşıldığına göre, düzensiz Kelt yerleşimi yer yer daha eski halkları da içine almış ama kesinlikle ya da büyük olasılıkla Kelt olmayan halklara da geniş alanlar bırakmıştır.

Böylece, şunu kesinlikle söyleyebiliriz ki, tarihöncesi dönem Keltleri ovaları ya da yağış alan vadilerle kesilmiş tepeleri, aynı zamanda alüvyonlu ovaları tercih ediyorlardı: tarımın büyük ölçüde hayvancılıkla tamamlandığı bir ekonomiye son derece uygun bir ortamdı bu; geniş ovalar,

yüksek dağlık bölgeler ve özel yaşam koşullarıyla deniz kıyıları ilgilendirmiyordu onları.

Kelt bölgelerinin büyük bölümünü Alplerin kuzey bölgesi oluşturuyordu ve eskiler bu bölgeye Kelt kökenli meşe ormanı adını vermişlerdi. Bu konularla ilgili olarak farklı metinlerin karşılaştırılmasından açıkça anlaşılmaktadır ki, bu sözcük özel bir bitki örtüsüyle kaplı bir alanı değil, Ren'in sağ kıyısı, kuzey Main masifleri, Tuna'nın sol kıyıları, Bohemya'nın kuzey bölgesiyle sınır oluşturan dağları ve Karpatlar yayının batı ucunu belirtiyordu. Bugün Bade-Würtemberg, Kuzey Bavyera, Hesse, Thuringe'ye komşu olan, Bohemya, Moravya ve Silezya ve Aşağı Avusturya'nın bir bölümüne denk düşen bu geniş bölgede aynı zamanda çok eski bir yığın başka irtibat yolları da bulunan çok geniş bir ırmak ağı vardı: Maden yataklarının bulunduğu dağları ve Thuringe Ormanı'nı Rheinland'a bağlayan Main aracılığıyla doğu-batı yönünde ve Vltava Irmağı'yla bağlanan Bohemya'nın orta ve kuzey ovalarına ve Moravya kapısıyla (Oder'in kaynağı ve Moravya Vadisi arasında) geniş kuzey ve Baltık ovalarına bağlanan Tuna. Bu son güzergâh amber yolu denen eski yoldur: Bu yol, Tuna'yı geçtikten sonra, muhtemelen ırmağın Moravya'yla (*Marus*) birleştiği yerde Alp masiflerinin doğu yakasını geçiyor ve Julien Alpleri yoluyla Adriyatik'in kuzey kıyısına açılıyordu.

Keltlerin Karpatlar çanağına girmeleriyle belli başlı eksenleri batı ve kuzey yakın çevreleri ve özellikle Balkan Moravya'sına kadar Tuna'nın sağ kıyısı olmuştur. Moravya Balkanlar'ın güneyinde (eskilerin *Haemus*'u) Yunanistan ve Trakya'ya doğru giriş yolu oluşturur. Karpatlar zinciri dışında (Aşağı Tuna Ovası, Moldova, Ukrayna) bulunan

Kelt objeleri ancak bazı durumlarda geçici küçük topluluklarının varlıklarına bağlanabilir ama aslında büyük olasılıkla sadece objelerin dolaşması olgusudur bu. Hiçbir biçimde kalıcı bir yerleşmeye işaret etmez bu objeler.

Tuna'nın yukarı çığırının sağ kıyısında, Alp çemberinin içlerine doğru tek önemli Kelt sızmasının hedefi büyük olasılıkla Salzburg'un güneyindeki tuz yataklarıdır. Alpler'den Venetia'ya doğru geçişlere gelince, bunların Kelt halklarının doğrudan denetimi altında gerçekleşmiş olmaları çok zayıf bir olasılıktır. Buna karşılık, çok yoğun bir yerleşme İsviçre Platosu'nun anahtar konumunun rolünü göstermektedir: Tuna bölgeleri, Rheinland, Saône Vadisi, Kuzey İtalya ve Rhône Vadisi arasında doğrudan bağlantı sağlayan çok önemli bir kavşak.

Kuzey Galya'nın geri kalan bölümü iç bölgelere Champagne düzlükleriyle ve Rheinland'ın bugünkü Mannheim ve Koblenz kentleri arasında oluşturduğu geniş kavşağa ulaşan Moselle Vadisi'yle bağlanıyordu. Rhône ve Champagne ırmakları dışında Galya'nın en önemli ırmak bağlantıları kesinlikle Paris kavşağı ve kollarıyla, özellikle de Saône Vadisi'ne ve Massif Central'in kuzey kıyısına doğru çıkma olanağı sağlayan Yonne ve işleviyle ilgili olarak belirgin bir şeylerin söylenmesi belli ölçüde zor olan Loire'la Seine'di. Atlantik kıyılarını ülkenin iç kısmına bağlayan bu güzergâhlar, hiç kuşkusuz, kalay yolunun varyantlarını oluşturmuştur: bu bağlamda, en belirgin örnek, büyük olasılıkla Manş'ın geçildiği Wight Adasına ulaşmak için Cornouaille'dan hareketle Seine yolunun izlenmesidir.

Öteki bölgelere göre farklılık gösteren Cisalpina hidrografisinde tarihöncesi dönemlerden beri önemli değişik-

likler olmuştur büyük olasılıkla. Adriyatik kıyılarının özellikle Po deltaları bölgesinde çökeltilerle genişlemesinin ötesinde, belirgin biçimde farklı bir güzergâh izliyordu bu bölge. Büyük olasılıkla İÖ IX.-VII. yüzyıllara kadar, Parma'nın kuzeyinde belli başlı iki kola ayrılıyordu; bu kollardan biri Grek-Etrüsk *Adria* bölgesi civarında, öbürü de *Spina* bölgesi civarında denize dökülüyordu. Irmak, daha sonra kuzey kolunu kesinlikle bırakarak, Ferrara civarında ikiye ayrılır: *Olana* adı verilen kuzey kolu yaklaşık yirmi kilometre sonra Spina'nın kuzeyinde denize dökülüyor, öbürü (*Padova*) aşağı yukarı eski yolunu izliyordu. Bölgedeki öteki ırmaklarda da, özellikle aşağı çığırlarında önemli değişmeler gözlenmiştir.

Manzara, tarihöncesi Keltlerinin Avrupası'nda büyük olasılıkla Ortaçağ manzarasından farklı değildi. Bugün, olası iklimsel değişiklikler ve bunların ekonomi ve iletişimdeki yansımaları konusunda fazla bilgi yoktur elimizde. Bununla birlikte, İÖ IX. ve IV.-III. yüzyıllar arasında ılıman Avrupa'nın iklimi soğuk ve nemli bir dönem yaşamıştır ve gene büyük olasılıkla İÖ VI. yüzyılın sonlarına doğru yağışlar yoğunlaşmış, İS ilk yıllarda da sıcaklık ortalamasındaki düşüş olağanüstü bir hız kazanmıştır.

IV. Bölüm

ARKEOLOJİK KAYNAKLAR

I. – Özellikleri

Kelt halklarına ait oldukları tarihsel kaynaklarca doğrulanan ikinci Demirçağı arkeolojik kalıntıları tarihöncesi Keltler üstüne en zengin belgelerdir kesinlikle: miktarları farklı yeraltı mezarları ya da tek tek mezarlar, konutlar, kaleler, teknik özellikleri ağır basan yerleşme yerleri, kült yerleri, depolar ya da farklı yerlerde bulunan tek tük eşyalar. Bu doğrudan ama sessiz tanıklıklar, nesnellikten uzak ve yöntemsiz yorumlarla ya da sadece bunlara abartılı değerler mal edilmesiyle tamamen yanlış noktalara götürebilirler.

Öte yandan, objenin, çoğu zaman bulunduğu ortamdan daha fazla ilgi çekmesi, kendisi ne kadar önemli ve yararlı olursa olsun, sadece bu objenin verebileceği son derece değerli bilgilerden yoksun bırakmıştır bizi çoğu kez.

Bununla birlikte, kazının kendisi, objelerin ve yapıların incelenmesinden, yorumlanmasından ve daha genel bir

çerçeve içinde sınıflandırılmalarından geçerek, sonunda betimleme düzeyini her zaman aşması gereken, sözcüğün en geniş anlamıyla bir tarihsel karakter sonucuna varan arkeolojik araştırmanın sadece ilk adımıdır.

Bugün bilinen en yoğun Kelt kalıntıları kategorisini, son dönem hariç, yeraltı mezarları oluşturur. Bu yeraltı mezarları sadece cenaze ritleri konusunda değil, aynı zamanda bu mezarlar bağlamında ilgili insan topluluklarının önemi, sosyal yapısı, süresi, sürekliliği ya da süreksizliği konusunda bize çok değerli bilgiler verir. Her mezarda bulunan eşyalar –kişisel giysiler ve cenaze sunguları– ayrıca bir objeler bütünü oluşturur ve bu objeler üretilmiş olmasalar da aynı anda gömülmüşlerdir. Biçimin gelişmesi çeşitli kuşaklara ait mezar eşyalarına damgasını vurur ve bu bağlamdaki farklılıklar onların teorik olarak kronolojik açıdan yeniden sınıflandırılmasına olanak verir. Aslında, en zengin yeraltı mezarları için bile neredeyse hiç mümkün olmayan bir amaçtır bu. Gerçekten de, bir yığın güçlük söz konusudur bu bağlamda: bazı objelerin, özellikle modadaki değişimlere pek duyarlı olmayan ve sonuç olarak yerleri yeni tip objelerle doldurulan objelerin kullanım sürelerinin belirsizliği, bazı objelerin çok uzun dönemler boyunca sadece belli belirsiz dönüşümler geçirmiş olması olgusu ya da, sözgelimi, aynı kategori içinde yer alan iki farklı objenin zaman içinde mutlaka sapma göstermiş olmamaları ama sadece farklı atölyelerden gelebilmiş olmaları gibi.

Oldukça ender görülen üst üste mezarlar söz konusu olmadığında, yeraltı mezarları topografisi, en azından yayılma mekanizmasını yaklaşık olarak değerlendirmek mümkün olduğunda bir katkı sağlayabilir: bir yönde çizgisel ge-

lişme ya da bir veya birçok çekirdekten hareketle dağılma söz konusudur. Bu bağlamda, en belirgin örnek, İsviçre'de, Bern yakınlarında, kuzeyden güneye doğru yayılmış olan Münsingen büyük yeraltı mezarlığıdır.

Mezarlar, göreceğimiz gibi, sonuçta, özellikle en sık görülen objeler üstüne kurulmuş olan bütün kronolojik sistemlerin çıkış noktasıdır: metal mobilya, özellikle süs eşyaları.

Bu mezarlar, ayrıca, bol miktarda antropolojik gereç sağlarlar: halkın belirgin özelliklerini –morfoloji, yaş ve cinsiyete göre değişimleri ve sosyal kategori, beslenme biçimi, hastalıklar vb.– ve bölgesel farklılıklarını tanıma bağlamında çok önemli bir kaynaktır bu. Kural olması gereken bu inceleme, ne yazık ki, çok özel durumlarda yapılabilmiştir ancak. Antropolojik kalıntılar kazı sırasında genellikle bütünüyle ihmal edilmiştir ve sadece incclcnmcyc dcğcr bulunan objelerle ilgilenilmiş, çoğu zaman mezar eşyasının özelliklerine göre üstünkörü bir cinsiyet değerlendirmesi yapılmış ve bunlar tamamen yeterli görülmüştür.

Bununla birlikte, tarihöncesi Keltlerin antropolojisi konusunda elimizdeki çok az bilgi, bugün çok yaygın olan Kelt ırkı düşüncesiyle (uzun boylu, kumral ya da kızıl saçlı insanlar: iki savaş arası dönemde Alman antropologlarının yücelttikleri Germanik *Herrenvolk* kadar Nordik olmayan bir tür analoji) kesinlikle bağdaşmaz. Aslında, öyle anlaşılıyor ki, Keltler, bizim onları kesinlikle teşhis etmeyi başardığımız bir dönemde (İÖ V.-IV. yüzyıllar) neredeyse bugünkü halklar kadar heterojendirler. Bu durum, III. ve II. yüzyıllarda yeni bölgelerin işgal edilmesiyle, Kelt ve Kelt olmayan halkların karışmasıyla daha da belirginleşir. Bize antik dönem yazarlarıyla ulaşmış olan Keltlerin fiziksel özellikleri

imgesinin özellikle Akdenizlilere çok yabancı ama mutlaka çok yaygın olmayan karakterlere dayanan bir tür tip-portre olduğunu unutmamak gerekir. Günün birinde Kelt halklarının daha eski dönemleriyle ilgili bilgilere sahip olabilsek bile onların antropolojik karakterlerinin türdeşliğinin "Kelt ırkı" kavramını doğrulaması mümkün değildir.

Konutlar yeraltı mezarları kadar değerli bilgi kaynaklarıdır ama gerektiği gibi yararlanılamamıştır bu kaynaklardan. Bir konut kazısı bir mezar kazısından daha yavaş ve daha karmaşıktır ve bu bağlamda alınan sonuç belgelerdeki yanlışlıklara ve boşluklara karşı kesinlikle çok daha duyarlıdır; neredeyse sadece seramik eşyadan oluşan gereç o kadar çarpıcı değildir, bunların hemen hemen hepsi bölük pörçüktür, çok fazla değildir ve incelenmeleri çok zahmetli bir iştir. Bu tür kazıların arkeolog kuşaklarına pek çekici gelmemesi ve bu bağlamda mezarların tercih edilmesi anlaşılır bir şeydir.

Bununla birlikte, bir istisna söz konusudur: tahkimli konutlar, özellikle *oppidum*'lar. Bunların çekici olmasının nedeni özellikle yerlerinin belirlenmesindeki kolaylıktır; araştırmacıların tarihsel bir siti kesinlikle belirleme umutları ve çok önemli bir keşif olasılığını artıran arkeolojik kalıntıların çoğalacağı düşüncesi de etkilidir bu bağlamda. Madeni para ve ticari değeri olan başka eşyalar açısından zengin *oppidum*'lar bulunduğunda koleksiyoncuların ve onlara eşya götürenlerin açgözlülüğü, ne yazık ki, çoğu zaman bilime hemen hemen hiçbir gerçek katkısı olmayan, büyük çapta istismarlara neden olmuştur. Bu bağlamda, sözgelimi Bohemya'da, hazine arayıcıları tarafından gerçekten altüst edilen zengin Stradonice *oppidum*'u örnek gösterilebilir.

Oppidum'larla ilgili bilgilerimiz gerçekten bölük pörçük olsa da, alanının belirlenmesi zor olan ve varlığı genel olarak ancak bir kaza sonucu yıkılmasıyla anlaşılabilen kırsal kesim konutlarıyla ilgili bilgilerimizden daha geçerlidir. Bununla birlikte, ağır makine kullanımı İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana konut kazı yöntemlerini geliştirmiştir. Geniş alanlara yayılan ekilebilir toprakların yüzeyinin kazılması bir renk ya da kıvam farkıyla insanların bâkir topraklara dönük her türlü müdahalesini gösterir. Böylece, sadece kazı yapılan konutların temelleri ya da buralardaki hendekler, çukurlar değil, aynı zamanda kırılgan gereçlerden oluşmuş zemin düzeyindeki yapıların temelini oluşturan direklerin çukur izlerini saptamak da mümkün olur. Elde edilen bilginin yararı kazılan yüzeye göre değişir ve küçük de olsa bir yerleşim yerinin organizasyonunun hektarlara yayılmadıkça kavranabilmesi zordur. Durum, doğal olarak, yerin altının özelliklerine ve kazıların durumuna göre de değişir.

Kelt yerleşimleri gerçek bir stratigrafi oluşturan arkeolojik düzeyler bağlamında ender olarak bir süreklilik gösterirler. Bu olgu kırsal yerleşimin oldukça dağınık olmasıyla ve toprağın doğal gereçlerinin, tarihöncesi dönem arazisinde, bugünküne göre değişiklik yapmadığı ırmak taraçaları, düzlükler ya da başka yerler üstündeki konumuyla açıklanır. Bazı birimlerin çoğu zaman hektarlarca alanı kapladıkları bir kırsal yerleşim alanındaki insan müdahalesi son derece sınırlıdır. Özel bir durumda –mekânda sınırlı yerleşme, alüvyonlu arazi, çöküntü bölgeleri vb.– arkeolojik bir düzey oluşturması gereken araziye dağılmış kalıntılar yüzeyde kalırlar ve doğal olaylarla tarım nedeniyle kaçınılmaz biçimde yok olurlar.

Oppidum'lar stratigrafi oluşumuna daha elverişlidir ama peşpeşe gelen yeniden yapılanmalar sırasında gerçekleşen önemli teraslama çalışmaları genel olarak toprak doldurma yoluyla korunan bölgeler dışında eski düzeylerin yok olması sonucunu getirmiştir. Böylece, Bavyera'da Manching ya da Moravya'da Stare Hradisko gibi *oppidum*'larda sadece oldukça ince bir yüzey tabakası bâkir toprağı ve bu topraklarda yapıların izlerini örter. Çoğu zaman yüksek yerlerde kurulan bu yerleşim alanları erozyona düzlüklerdeki konutlardan daha fazla açıktır.

Eskilere oranla yeni yapıların yer ya da yön değiştirmesi yerleşme biçimi evrelerini başka bir biçimde gösterir ve arkeologların yatay stratigrafi adını verdikleri konumu oluştururlar. Daha önce sözünü ettiğimiz ve düzeylerin sit yerleşim evrelerini düzenli bir biçimde yansıttığı düşey stratigrafiden farklı olarak, burada yüksek düzeyler genellikle daha yakın dönemlere ait olduklarından, yatay stratigrafi, bir yapının ötekine göre eskiliği ya da önceliği konusunda ancak en yeni yapı en eski yapının kalıntılarına açıkça zarar verecek biçimde her ikisi üst üste geldiklerinde bilgi verebilir. Bu olgular sanıldığı kadar yaygın değildir ve iki yapı birbirinden uzak olduğu takdirde arkeolojik gereçleri analiz edilmeden bunların aynı döneme ait olduklarını doğrulamak ya da yalanlamak mümkün değildir. Sözgelimi, daha önce sözü edilen Manching ve Stare Hradisko *oppidum*'ları gibi sit yoğun bir yerleşmeye sahne olduğu takdirde yatay stratigrafi o kadar karmaşık bir hale gelir ki onu yorumlamak genellikle mümkün olmaz.

Konutların incelenmesi yeraltı mezarlarının incelenmesinin gerekli tamamlayıcısıdır. Ekonominin öğrenilmesi

için temel bir kaynak oluştururlar ve bu mezarlarda gözlenen değişimlerin çoğu zaman sadece modaların ya da etkilerin sonuçlarından, belli bir bölgenin nüfusunun sürekliliği ya da süreksizliğinden başka bir şey olmadığı gerçeğini daha iyi yansıtırlar.

Konut dışındaki teknik özellikli yapılar –köprüler, ırmak limanları, yol düzenlemeleri, yer üstünde ya da yeraltında hammadde işleme atölyeleri vb.– daha az tanınırlar ama bunların varlığını doğrulama ve daha çok buluş yapma umudu verme bağlamında yapılan keşifler nicelik açısından yeterlidir.

En hassas konu kesinlikle ibadet yerleriyle ilgili olandır, çünkü bunların yerlerinin kesinlikle saptanabilmesi ancak dinsel bir etkinliğin izlerinin başka bir etkinliğin izleriyle karıştırılmaması sayesinde mümkündür. “İbadete ilişkin” nitelemesinin obje ya da yapı olarak bazı kalıntılara mal edilmesinin belli bir dönemde başka bir açıklama yapamama durumunu maskelemenin şık bir biçimi olduğunu kesinlikle söyleyebilmek gerekir. Bu bağlamda, bugün durum farklıdır ve Kelt ibadet yerlerinin arkeolojik özellikleri yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır: dört köşeli çitlerden oluşan açık hava mabetleri, kurban kuyuları, kutsal kaynaklar ve bir koridorla çevrili ‘*cella*’lı mabetler.

Madeni paraların özel bir yer işgal ettiği objelerin muhafaza edildiği depolara gelince, bu konuda birçok yorum mümkündür ve bunların içinden en mantıklısını seçmek her zaman kolay değildir: beklenmedik kayıplar, gizli kalma durumları, adak kurbanları vb. Bununla birlikte, sitin özelliği bir yorumun ağır basmasına yol açabilir. Sözgelimi, Duşkov’un (Bohemya) sözde hazinesini oluşturan 2.000 süs

eşyasının bir kaplıcada korunması olgusu bu bağlamda bir adak deposunun söz konusu olduğunu akla getirir.

Genellikle akarsuların temizlenmesi sırasında ele geçirilen eşyalar konusunda durum karışıktır: bu durumda, kuramsal olarak bir depo oluşturabilecek az ya çok homojen bir obje grubunun bir defada mı yoksa çeşitli araştırmalar sonucu mu ele geçirildiğinin kesinlikle bilinmesi mümkün değildir. Bu bağlamda, La Tène riti çok özel bir durumdur: ibadet yeri mi yoksa geçiş parası alınan bir yer mi? Bu iki temel hipotez arasında bugün birincisi ağır basar gibidir ama ikinci teorinin de inançlı savunucuları vardır.

Tek tek bulunmuş objelerin önemi, sahip oldukları değer dışında, kalıcı bir yerleşme izi bulunmayan bazı bölgelerdeki insan ilişkilerini kanıtlamasıdır. Bunlar aynı zamanda dağlardaki ya da ormanlardaki yollarla ilgili çok önemli pozitif tanıklıklar oluşturabilirler.

II. – Tarihlendirme

Tarihöncesi kalıntılara bir tarih vermek, bunları kronolojik olarak sınıflandırmak genellikle çok farklı verilere dayanan karmaşık bir iştir.

En basit ama en seyrek görülen durum, bulunan kalıntıların tarihi kesin olan bir olayla ilişkilendirilmesidir: sözgelimi, Alesia'da gerçekleştirilen çalışmalar ve ele geçirilen malzeme ve kazılarla ortaya çıkan yangın izlerinin, konutlarının Caesar'ın anlattığı Helvetler tarafından tahrip edilmesiyle ilişkilendirildiği Bern *oppidum*'u.

Tarihsel olayın tarihi sadece yaklaşık da olabilir ama arkeolojik kalıntılarla ilişkisi tartışmasız görünmektedir: sözgelimi, Bohemya'daki Stradonice *oppidum*'unun Markoman istilasıyla ve Tuna üstündeki Bratislava *oppidum*'unun da Daçlar tarafından yok edilmesi.

Doğru tarihlendirilmiş olaylar kalıntılar için *terminus ante quem* (önceki tarih) ya da *terminus post quem* (sonraki tarih) gibi düşünülen kronolojik bir sınır da oluşturabilirler: sözgelimi, Romalıların amansız düşmanları Senon savaşçılarının mezarları İÖ IV. yüzyıl başı istilasından sonraki bir döneme denk düşer kesinlikle ve Adriyatik kıyısının bu bölümünün Roma tarafından işgalinden önce gerçekleşmiştir.

Başka bir tarihlendirme olasılığı, üretim tarihi az ya da çok kesin bilinebilen Akdeniz kaynaklı objeler içeren bütünlerle ilgilidir: seramiklerin ya da Yunan ve Etrüsk bronz eşyalarının, madeni paraların vb. bulunduğu mezarlar ya da arkeolojik katmanlar. Bunların ele geçirilmesinin tarihi ait oldukları bütün açısından '*terminus post quem*'dir. Bununla birlikte, bunların oluşma ve toprağa gömülme tarihini saptamak da zordur ve bazı durumlarda belki de çok uzak tarihlerdir bunlar.

Daha önce anılan tarihlendirme olasılıklarının yüzdesi arkeolojik kalıntılar bağlamında çok düşüktür ve, ayrıca, Akdeniz dünyasıyla ilişkilerin yeter düzeyde olduğu bölgeler için geçerlidir. Birçok durumda, koşullar, doğa bilimleri alanıyla ilişkili yeni yöntemlere başvurulan eski dönemler için de aynıdır. Radyokarbon yardımıyla tarihlendirme, ilgilendiğimiz dönem konusunda en iyi durumda bir yüzyıllık bir sapma içinde tarihler verebilir, dolayısıyla, gerçek

anlamda bir yardım sağlayamayacak kadar yaklaşıktır bu tarihler.

Gelecekte dendrokronoloji (ağaç gövdelerinin enine kesitlerinde görülen yıllık halka tabakalarının incelenmesine dayanan kronoloji yöntemi; bu yöntem ağacın kesilme tarihini en çok bir yıllık bir sapmayla saptama olanağı verir) çok büyük katkılar sağlayacaktır bu alanda hiç kuşkusuz. Böylece bir *terminus post quem* elde ederiz ve bunun, bütünün gerçek tarihine göre sapması kesinlikle çok düşüktür. Saptanmış bazı tarihler bu yöntemin yararını gösteriyor: -430 (sonradan düzeltilen bir tarih): Altrier (Lüksemburg) kral mezarlığı odun yığını kalıntısıyla ilgili bir tarih; -251: La Tène, Vuga Köprüsü kirişleriyle ilgili bir tarih; -229: aynı sitte bulunan bir kalkanla ilgili tarih; -38: aynı adlı sitte Desor Köprüsü altında, Thielle'in geçici olarak kurutulmuş yatağında düzenlenen bir yolla ilgili tarih; -224: Thielle de Cornaux-les-Sauges Köprüsü'nün III. ayağı ve II. ayak için -120, -116 arası: -101'e doğru: bu köprünün yıkılması sırasında ırmakta sürüklenen bir arabadan kalan bir parçayla ilgili tarih; -170, -122 arası: Trèves'in yukarı çığırında, Moselle'deki bir köprünün direkleriyle ilgili tarih; -225, -65 arası: Bad Nauheim (Hesse) tuz ocaklarında bulunan odunlarla ilgili tarih; -123: Stuttgart civarında, Fellbach-Schmiden ibadet yerinde bulunan bir tahta engelle ilgili tarih; -105: Manching *oppidum*'unun doğu kapısı önünde bulunan bir yapıyla ilgili tarih.

Mutlak kronoloji tarihlendirmeleri içinde, arkeologların bütün kalıntıların sınıflandırmasını yapabilmek amacıyla geliştirdikleri izafi kronolojinin de yer aldığı bir ağ oluşturur. Çok büyük ölçüde, daha önce belirttiğimiz stra-

tigrafik –düşey ya da yatay– gözlemlere ve amacı her kalıntı türünün tiplerini ayırt etmek, bunların ilişkilerini ve zaman içinde sürekliliklerini saptamak olan tipolojiye dayanır. Özellikle eşya kalıntıları alanında uygulanır. Arkeoloji alanında sistematik bir biçimde kullanılması geçen yüzyılın sonuna doğru İsveçli Oscar Montelius'la başlayan tipolojik yöntem postulatına göre, bir objenin biçimi yavaş yavaş değişir ve kendi işlevine en uygun biçimi alır sonunda. Daha sonra, bu değişme durur ve ancak bir işlev değişikliği gerekli olduğunda yeniden başlar değişme süreci. Böylece, teorik olarak her obje türü için bir tipler serisi oluşturulabilir ve belirli bir dönemin tipolojik portresini elde edebilmek amacıyla bunların her birinin öteki serilerden kronolojik eşdeğerinin bulunmasına çalışılır. Bu sonucu elde edebilmek için genellikle kullanılan yöntem, aynı dönemlere ilişkin objeleri barındırdıkları kabul edilen bütünler içinde bir araya getirilen tiplerin karşılaştırılmasıdır: arkeologlar bu buluntulara (en basit biçimde ve sıklıkla mezarlardır bulundukları yerler) kapalı bütünler adını vermişlerdir.

Sonuçta, arkeolojik bir kronolojinin oluşturulmasına olanak veren ve basit gibi görünen bu yöntemin aslında bir yığın güçlüğü vardır ve birçok hata yapılabilir çalışma sırasında ve bunun nedeni de genellikle tipin başlangıçtaki tanımıdır.

III. – Arkeolojik kronolojiler

Bunlar, yukarıda formüle edilen çekincelere rağmen, gerekli bir araçtır ve genel geçerliliği tartıştılımaz; bazı seri-

lerin daha ayrıntılı biçimde analiz edilmesinin getirdiği değişiklikler sadece ayrıntı sorunlarıyla ilgilidir.

XIX. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak Marne tipi denen çok sayıda mezar eşyasıyla büyük *oppidum*'lardan (Stradonice, Bibracte vb.) çıkarılan eşyalar arasındaki fark kısa zamanda bazı araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bu araştırmacılar az ya da çok açık bir biçimde, o dönemde daha yeni ortaya çıkarılan latenyen dönemin bölümlenmesinin gerekliliğini ve temelini ifade etmişlerdir. Böylece, Çek bilimadamı Stepan Berger, 1882'lerde, Duşkov'da (Dux) bulunan tokalarla La Tène sitinde ve Stradonice *oppidum*'unda bulunan tokalar arasındaki tipolojik farka dikkat çekmiştir. Aynı düzlemde gerçekleştirilen gözlemler, aşağı yukarı aynı dönemde Gabriel de Mortillet'yi Marne döneminden bir Beuvray (Mont-Beuvray'den, bugünkü Bibracte) dönemi çıkarma noktasına götürmüştür.

Kesin ve genel kabul gören gözlemlere dayanan ilk La Tène dönemi ayrımını Königsberg Müzesi müdürü Otto Tischler yapmış ve 1885 yılında sunmuştur. Üç bölümdür bu ayrım ve süs iğneleri ve kılıçlar tipolojisine dayanır: eski dönemin (I: İÖ 400-300) belirgin özelliği iğnelerin serbest (Duşkov'da bulunanlar gibi) olması ve kılıçların incelerek uzaması ve kınlarında da az ya da çok değirmi, oymalı bir kın pabucu bulunmasıdır; orta dönemin (II: 300-100) belirgin özelliği, süs iğnelerinde ayağın yayın uç noktasına bağlanmış olması (La Tène sitinde bulunan süs iğnelerinin çoğu gibi), kılıçların daha uzun olması, kın pabuçlarının sivri ya da hafifçe yuvarlak olmasıdır; nihayet, geç dönemin (III: 100'den miladın ilk yıllarına kadar) belirgin özelliği süs iğnelerinin dillerinde bir tür çerçeve bulunma-

sı (büyük ölçüde Bibracte ve Stradonice gibi büyük *oppidum*'lardan çıkarılan malzemeler arasında görülmüştür bunlar) ve ağız kısımlarıyla vurulan, uçları yuvarlak kılıçlardır.

Alman arkeolog Paul Reinecke (1872-1958) La Tène uygarlığı başlangıç dönemi sorunlarıyla ilgilenmiş ve bu dönemi İÖ V. yüzyıl başına kadar götürmüş, ilk Tischler dönemi öncesine oturttuğu bir oluşum dönemi saptamıştır: La Tène A: 500-400. Bu dönemin tanımlanması büyük ölçüde kral mezarları denen mezarlardan çıkarılan eşyalara (V. yüzyıl Grek-Etrüsk eşyaları) dayanır. Daha sonraki üç dönemle ilgili eşyaların belirlenmesinde tipolojik sınıflandırma zorlukları etkili olmuştur çok büyük ölçüde: bu bağlamda, süs iğnelerinin ve kılıçların kronolojik değerleri tartışmaya açılmıştır. Dört dönemin alfabenin ilk harfleriyle gösterildiği ve daha sonra başka araştırmacılar tarafından tamamlanan ve bölümlere ayrılan Reinecke kronolojisi (La Tène A, B 1-2, C 1-2, D 1-3) özellikle Alpler'in kuzey bölgesi için kullanılır.

Batı alanında, Tischler'in üçlü kronolojisini Fransız prehistoryacı Joseph Déchelette (1914) sürdürmüş ve ilk dönemi V. yüzyıl başına kadar götürmüş, eşyaların bütün önemli kategorilerinin tipolojik gelişimini belirginleştirmiştir. Bu bilimadamı, öte yandan, da La Tène uygarlığının geç yansımalarının imparatorluk dönemine kadar götürülebildiği Britanya adaları bağlamında bir dördüncü dönem (La Tène IV) önermiştir.

1908'lerde, Bern yakınlarındaki büyük Münsingen mezarlığında yapılan kazılar, bu kazıyı gerçekleştiren ve mezarlığın kuzeyden güneye doğru yayıldığını saptayan Jakob

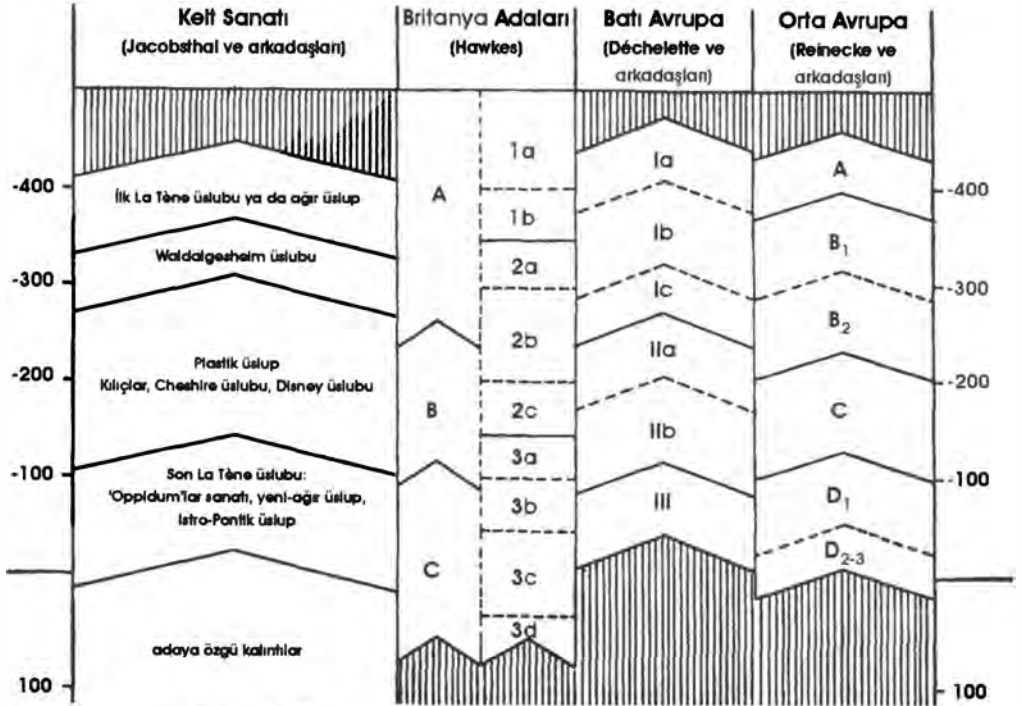
Wiedmer-Stern'e birinci Tischler dönemi bölümlemesi yapma olanağı vermiştir.

Ona göre üç dönem vardır –Ia, Ib ve Ic– ve ikinci dönem de ikiye ayrılır (IIa, IIb). Bu şema David Viollier (1911) tarafından aynen alınmış ve İsviçre ovasında bulunan tüm La Tène metalik süs eşyalarına uygulanmıştır. Bu bilimadamı birinci dönemin (Ia) başlangıç evresini V. yüzyıl ortalarına kadar götürür ve Ib döneminin İtalya'da Kelt yayılması dönemine denk düştüğünü düşünür; bu dönemin en önemli olaylarından biri Roma'nın alınmasıdır (İÖ 390-385). Bununla birlikte, Viollier, ikinci dönemin bölümlenmesini benimsememiştir ve ona göre bu dönemin sonu İÖ I. yüzyıl ortasında Galya'nın Roma tarafından istilasına denk düşer.

Wiedmer-Stern, Viollier ve Déchelette kronolojilerinin sentezi bugün Batı dünyasında yararlanılan kronolojik sistemin temelini oluşturur. Bu sistem ve Reinecke kronolojisine dayanan sistem arasında tam bir benzerlik yoktur.

Çek bilimadamı Jan Filip (1956) Orta Avrupa konusunda arkeolojik verilerden hareketle tarihsel özellikli bir kronoloji geliştirmeye çalışmıştır: birinci dönem (yaklaşık 400'e kadar) Keltlerin ikinci dönemdeki (400-250 arası) tarihsel yayılmalarının başlangıcını oluşturur, üçüncü dönemin belirgin özelliği ekonomik yaşamın yoğunlaşması, güçlenmesi ve dönüşümüdür (yaklaşık 250-125 arası); dördüncü dönemin belirgin özellikleri de *oppidum*'ların gelişmesi ve Keltlerin ekonomik gelişmesinin doruğa ulaşmasıdır (yaklaşık 125-50 arası); son dönemde ise Germen istilalarıyla *oppidum*'lar gerilemiş ve yok olmuştur.

Britanya adalarının durumu bir istisna oluşturur; bu bağlamda, Christopher Hawkes (1931) kıtadan gelip yeni

Şekil 1 – La Tène döneminin belli başlı arkeolojik ve stilistik kronolojileri

modalar ve teknikler getiren belli başlı göç dalgalarına göre Demirçağı kronolojisi oluşturmuştur. Yeni metalin Bronzçağı'nın geç döneminde yaygınlaşması büyük olasılıkla İÖ VI. yüzyılın sonlarına denk düşer. Bu ilk Demirçağı (A) çerçevesi içinde, aynı zamanda, özellikle IV. yüzyıldan başlayarak ilk La Tène etkileri de görülmüştür. Galya'dan gelen halkların istilası sonucu La Tène uygarlığının varlığını yoğun biçimde hissettirmesi IV. yüzyılın sonuna ve III. yüzyıla denk düşer ve Demirçağı'nın ikinci döneminin (B) başlangıcıdır. Üçüncü önemli istila, Caesar'ın belirttiği Belçika halkları istilası, İÖ I. yüzyıl başlarında gerçekleşmiştir ve Roma öncesi son Demirçağı dönemini başlatır (C); bu dönem Britanya topraklarının büyük bölümünün, İS I. yüzyılın ikinci yarısında Romalılar tarafından işgal edilmesiyle sona erer.

Bu üç dönem her şeyden önce kültürel olgulara denk düşer ve mutlak kronoloji bağlamındaki değerleri çok eşitsiz bir biçimde temsil edildikleri bölgelere göre son derece farklıdır bu nedenle, bunların kuramcısı bu dönemleri genel ve değişmeyen üç Demirçağı döneminin kronolojik çerçevesiyle genişletmenin gerekli olduğuna inanmıştır (1959) ve bu dönemler de üç evreye ayrılır: 1a, 1b: 550'den 350'ye; 2a, 2b, 2c: 350'den 150'ye; 3a, 3b, 3d: 150'den bölgelere göre değişen Roma-Britanya döneminin başına kadar.

İrlanda Demirçağı'na gelince, alt sınırı, ülkenin V. yüzyılda Hıristiyanlaşmasıyla keyfi bir biçimde belirlenmiştir ama kronolojisini oluşturmak zordur. Son zamanlarda gerçekleştirilen kazılara göre, ilk La Tène etkileri, bazı Halsatt unsurlarıyla belli belirsiz değişen Bronzçağı sonunun

yerel geleneği etkisindeki bir ortamda İÖ IV.-III. yüzyıllardan başlayarak ortaya çıkmış olabilir.

Genel olarak, arkeolojik kronolojilerden yararlanmak, giderek, yaklaşık bir biçimde de olsa, takvim yılları içindeki tarihlerle formüle edilen bir temel sınıflandırma aracı olmaktadır: bölgeler arası eşdeğerlilikleri sağlayan, objelerin ve kalıntıların tarihsel bağlamını belirleyen unsurlar bunlardır.

V. Bölüm

KELT SANATI

La Tène sanatı ikinci Demirçağı Kelt uygarlığının en etkili ve çarpıcı özelliklerinden birini oluşturur kesinlikle. Uzun süre, bu dönemin belirgin özelliklerini taşıyan objeler Akdeniz, özellikle de Etrüsk kökenli objeler olarak sınıflandırılmışlardı ya da bunların özgünlükten yoksun, barbar taklitleri veya beceriksizce taklitler oldukları düşünülüyordu. Ayrıca, dönem, büyük bir gelişme gösteren klasik sanattan farklı olarak, mimarlık ve heykelcilik alanında kendini ifade edemeyen bir sanatın anlaşılmasına pek uygun değildi. La Tène sanatı küçük objelere uygulanan bir sanattır: süs eşyaları, silahlar, kapkacak, madeni para. Bu sanat dalında ender olarak bazı taş heykellere de rastlanmıştır ve mimarlık kalıntılarında, bugünkü durumlarına bakıldığında en küçük bir estetik kaygı görülmez. Öte yandan, Keltlerin her iki alanda da kullandıkları en önemli gereç olan ağaç malzemeden üretilen yapıtlar konusunda çok sınırlı ve dolaylı bilgilere sahibiz.

Dolayısıyla, bir La Tène Kelt sanatının bilimsel olarak tanınmasının ve Akdeniz sanatıyla ilişkilerinin tanımlan-

masının kökeninde küçük objeler konusunda çok yetenekli bir uzman olan Alman arkeolog Adolf Furtwängler'in bulunması şaşırtıcı değildir (1853-1907). Bu tarihten başlayarak, Kelt arkeolojisi uzmanları sürekli olarak şu ya da bu düzeyde stilistik incelemelere yönelmişlerdir. Bu çalışmalar tipolojik sınıflandırmaya çok önemli katkılar getirmekle kalmamış, karmaşık etki, farklı miraslar, yaratımlar ve ikinci Demirçağı Kelt uygarlığını biçimlendiren ve dönüştüren değişimlerin dokusuyla ilgili en sadık tanıklığı çözme olanağı vermiştir. Böylelikle, sadece stilistik gelişmeye, özellikle görünümlerin ve dekorların kompozisyon biçimlerinin ortaya çıkmasına, dönüşümüne ve kaybolmasına dayalı bir La Tène dönemi kronolojisi geliştirmek mümkündür.

Bu alanda en önemli girişim Paul Jacobsthal (1880-1957) tarafından gerçekleştirilmiştir; Jacobsthal Eski Kelt sanatını (*Early Celtic Art*: İÖ V. yüzyıldan II. yüzyıla kadar giden dönem) üç evreye ayırır: Birinci Üslubun (*Early Style*) başlangıç evresi, belirgin özelliği Waldalgesheim üslubu olan ikinci evre (bu bağlamda en çarpıcı objelerin bulunduğu Rheinland bölgesi) ve karşılıklı ilişkileri oldukça karmaşık üç üslubun görüldüğü üçüncü evre: plastik denen üslup, Macar kılıçları üslubu ve, nihayet, Lewis Carroll'un *Alice Harikalar Diyarında* başlıklı yapıtındaki gülen kedinin kaçıp kaçıp yeniden ortaya çıkmasını anımsatan bazı maskların karmaşık ve eksikli karakterine göre adlandırılan *Cheshire Style*. Öte yandan, tüm heterojenliklerine rağmen, bu adlar günümüzde de birçok araştırmacı tarafından bazı çekincelerle kullanılır; gerçekten de, bunları esinleyen kronolojik, topografik, teknik kavramlar, gereç tipi ve nihayet

edebiyat dünyasından alınmış biraz ezoterik bazı karşılaştırmalardır.

Bu terminolojiyi değiştirmeye ve stilistik kronolojinin göreli ve mutlak değerini belirlemeye yönelik bazı girişimler de olmuştur. Sözgelimi, antik sanat tarihçisi Karl Schefold (1905-1999) Yunan sanatının gelişmesiyle La Tène sanatının gelişmesi arasındaki koşutluğu göstermeye çalışmıştır (1950). Bu karşılaştırma özellikle maniyerist eğilimleri Helenistik sanatınkini andıran birinci evrenin başı ve üçüncü evre bağlamında geçerlidir. Paul Marie-Duval (1964 ve 1966) yeni bir terminolojinin hareket noktası olarak genel dekor örgütlenmesini seçmiştir: böylece, bir ağır üslup dönemi belirlemiştir ve bu üslup yaklaşık olarak Jacobsthal'ın birinci üslubunu andırır: plastik ve grafik yansımaları daha sonraki iki evreye de uzanan serbest üslup ve, nihayet, Jacobsthal'ın çalışmalarına dahil etmediği La Tène sanatının son örneklerini (İÖ II. yüzyıl sonrası) içeren bir yeni-ağır üslup. Arkeolojik kronoloji ve üslupların birbirlerini izlemeleri olgusu arasında bir uyum bulmaya çalışan Danimarkalı arkeolog Ole Klindt-Jensen kıtasal Kelt sanatının son dönemine Gundestrup üslubu adını vermiştir (1953): geç dönem üslubunda olağanüstü, kesinlikle Kelt yaşamına özgü dekorlarla süslü gümüş bir kabın bulunduğu sitin adından gelir bu. Bu obje La Tène özellikleri taşımayan ama Karadeniz çevresinde çok sık rastlanan birçok stilistik unsur taşıdığından Kelt dünyasının doğu sınırında yer alan bölgeler dışında bu adın kullanılması pek tavsiye edilmez. J. V. S. Megaw kısmen Kelt özellikleri taşıyan ve ilk yansımaları belki IV. yüzyılda görülebilen bu karma grubu adlandırmak amacıyla istropontik üslubu kavramını getirmiştir. Aynı

La Tène sanatı uzmanı *Cheshire Style* gibi karmaşık olmayan ve yüzlerin resimli roman yaratıcılarının tekniğini andıran eğri çizgilerin gerçekleştirildiği bir III. yüzyıl figürasyonları grubu belirlemiş ve bu üsluba *Disney Style* adını vermiştir.

Plastik dönüşüm kavramını daha sonra P.-M. Duval ve V. Kruta getirmiştir ve bu kavram özellikle baskın karakterinin belirtilmesi mümkün olmayan bütünler içinde bitkisel, insani, hayvansal ya da soyut unsurları barındıran Kelt üslubundaki geçiş biçimlerini belirtmek amacını taşır.

Özellikle İÖ I. yüzyıldan başlayarak çarpıcı bir biçimde gelişen ada sanatı Kelt sanatının en ince ve en özgün unsurlarını taşır içinde ve bu sanat, özellikle, yapıtları bu alanda Jacobsthal kıta bağlamında verdiği yapıtlarla eşdeğer olan Cyril Fox tarafından incelenmiştir (1958).

Daha sonra, La Tène sanatının gelişmesi genel şemasına önemli değişiklikler eklenmiş olması pek mümkün görünmemektedir: bu sanat Etrüsk etkileri taşıyan arkaik bir oluşum evresiyle (V. yüzyıl ve IV. yüzyıl başı) başlar, özellikle Yunan kökenli yeni motiflerin (V. Kruta'nın *kesintisiz bitki üslubu*) gelişiyle bir repertuvar zenginliğine tanık olduğumuz, klasik diyebileceğimiz bir denge evresiyle (IV. yüzyıl) ve daha önce oluşturulan repertuvarın grafik ve plastik kaynaklarının çok büyük ölçüde kullanıldığı bir gelişme evresiyle devam eder ve daha öncekilerin göreli türdeşliğini göstermeyen ve çok farklı stilistik ifadelerin yan yana görüldüğü bir dönemle son bulur: bir tür La Tène neo-klasisizminin yeni yansımaları, önceki döneme göre daha ağır basan maniyerist incelikler, az ya da çok özümsenmiş dış etkiler ve belirgin özellikleri henüz kesinlikle tanımlanama-

yan başka özellikler. En uzun döneme yayılan arkaizmler Britanya adaları ve özellikle La Tène sanatının son yansımalarının İÖ V-IV. yüzyıllarda son derece özgün bir Hıristiyan Kelt sanatının oluşumuna katıldıkları İrlanda arkaizmleridir.

Bununla birlikte, ikinci Demirçağı Kelt sanatının aynı zamanda tartışmasız bir birlik anlayışı, dönemlere göre farklı ölçülerde, az ya da çok belirgin bölgesel özellikler sergilediğini belirtmek gerekir. Günümüzde bu alanda çalışan uzmanlar dikkatlerini La Tène sanatının coğrafi veçhelerinin ve karşılıklı ilişkilerinin belirlenmesine çevirmişlerdir.

VI. Bölüm

NÜMİZMATİK

Kelt madeni paraları en azından XVII. yüzyıldan itibaren antikite meraklılarının dikkatini çekmiş ve, büyük olasılıkla, kesinlikle tarihöncesi Keltlere mal edilen ilk kalıntılar olmuştur. Dönemi açısından çok ilginç olan ve bugün de yararlanılabilen ilk Galya paraları atlası 1840'larda, yani bilginlerin ikinci Demirçağı Kelt uygarlığının öteki arkeolojik özellikleri konusunda bilinçlenmelerinden çok önce, Joachim Lelewel tarafından yayınlanmıştır.

Kelt altın paralarının sadece bilimadamlarının dikkatini çekmekle kalmaması, halkın hayal gücünü de etkilemiş olması şaşırtıcı gelmemelidir: sözgelimi, 1771'de, Bohemya'da, Podmokly yakınlarında (Stradonice *oppidum*'una yaklaşık 20 km. uzaklıkta) tesadüfen bulunan ve toplam 50 kilo ağırlığında 7.000 adet altın paradan oluşan hazineler ya da bazı bölgelerdeki tarlalarda sık sık bulunan altın paralar gerçekten de göz kamaştırıcı olgulardı. Bu paraların özellikle yağmurdan sonra bulunduğunu ve yıkandıktan sonra parladıklarını fark etmiş olan Orta Avrupa köylüleri arasın-

da şiirsel bir inanç oluşmuştu bu bağlamda: bu paralar gökkuşağının toprakla teması sonucunda oluşuyorlardı (bu bölgelerin bazı karakteristik dizilerini belirtmek amacıyla kullanılan "gökkuşağı potaları"; Alm. *egenbogenschüsselschen*).

Bununla birlikte, Kelt paraları, uzmanlar tarafından çok uzun süre sadece Yunan ve Roma prototiplerinin beceriksizce ve hiçbir özelliği olmayan taklitleri gibi görülmüştür. Özellikle bu ilintilerin saptanmasına çalışılmış ve sözde dışarıdan gelmiş tedavüldeki bu madeni paraların kronolojik ve coğrafi bir sınıflandırması yapılmak istenmiş, bununla birlikte, bunlara, sistematik bir biçimde, para koleksiyoncularının ve tüccarlarının yararlanmasına açık, sınıflandırma evresinin çok çabuk aşıldığı nümizmatiğin öteki dallarında gelişmiş analiz yöntemleri uygulanması düşünülmemiştir.

Bu bağlamda, ancak son zamanlarda çeşitli çalışmalar yapılabilmiştir ve bunlar arasında Jean-Baptiste Colbert de Beaulieu'nün Galya konusundaki son derece kapsamlı çalışması çok önemlidir ve bu çalışmalar boyutları açısından Keltlerin bırakmış oldukları en mütevazı kalıntılar olan bu eşyaların sağlayabilecekleri bilginin nitelik ve niceliğini göstermiştir.

Çapı 18-20 milimetreyi aşmayan değirmi bir alan içinde karmaşık bir görüntü çizebilecek gravürcülerin yaratımlarının sanatsal değeri ancak bugünlerde keşfedilebilmiştir. Aynı sitede sürekli basılan paralar arasında genel bir benzerlik zorunluluğu ve bunların basit ve kesin biçimde farklı olma gerekliliği bu seçkin sanatçılarda dikkat çekici bir virtüozite geliştirmiştir. Para resimleri az ya da çok stilize

edilmiş motifler halinde ayrıştırılmış ve daha sonra yeni kompozisyonlar içinde yeniden düzenlenmiştir: zenginleştirilmiş ya da, tersine, prototipten farklı dönüşümler ama kimi zaman da uyanık olmayan bir araştırmacının hiç duraksamadan, aslında sadece son halkalarından birini oluşturduğu dizilerin başına yerleştireceği gerçekçi biçimlere şaşırtıcı bir geri dönüş söz konusudur. Madeni paraların üsluplarının incelenmesi çok karmaşık bir konudur, çünkü, Paul-Marie Duval'in kanıtlamış olduğu gibi, bu işe ancak sanatçının gerçekleştirmiş olduğu tamamlanmış para resimlerinden hareketle girişilebilir. Bunlar, çapı genellikle küçük olan kalıplarda neredeyse hiç gözükmediklerinden ve ayrıca damgaları da genellikle yerlerinden kaymış olduğundan aynı bölgeden çıkmış paralar tercih edilerek titiz bir grafik rökonstrüksiyon çalışması yapmak gerekir.

Bu minyatürlerden bazılarının, sözgelimi, bazı *Parisii*, Belçika ve Armorik paralarının çok nitelikli oldukları fotoğraf büyütme tekniği sayesinde ortaya çıkarılmıştır. Bu şaheserler Kelt sanatının en büyük başarılarına örnek oluştururlar: kıtanın genel bir yoksulluğuna tanık olduğumuz dönemde (II. ve özellikle I. yüzyıllar) bir canlılık ve bolluk getirdiklerinden çok ilginç bir olgudur bu.

Madeni para Keltlerde önemli bir ekonomik değişimin gelişimini gösterir: değiş-tokuş uygulamasının yerine paranın geçmesiyle ticaretin hiç değilse kısmen kolaylaşması. Para basma gücünü elde bulundurma sadece bir prestij sorunu değil, aynı zamanda kesinlikle ihmal edilmemesi gereken bir kâr kaynağıydı, çünkü, çok iyi bilinen bir kurala göre, tedavüle çıkarılan her yeni para elde bulunan değerli bir madenin değerinde, nominal değerin değişmediği ka-

bul edilmekle birlikte, belli bir düşüşe neden olur. Dolayısıyla, para basmanın ekonomik durumu sadık bir şekilde yansıtmakla kalmadığı, aynı zamanda siyasal olayları da yansıttığı olgusu şaşırtıcı gelmemelidir.

Kıta Keltlerinin ilk paralarını basmaları IV. yüzyıl sonuna kadar gidebilir ama para basma olayı Britanya adalarına ancak İÖ I. yüzyıldaki Belçika göçleriyle girebilmiştir. İrlanda, madeni para kullanımının hiç bilinmediği tek Kelt dünyası ülkesidir ve bu durum ülkenin yazılı belgeler aracılığıyla tanıdığımız ilkel ekonomik yapısıyla tam bir uyum içindedir.

Galya'nın büyük bölümünde, para sistemi, baştan beri, önceleri Makedonyalı II. Philippos'un (-359'dan -336'ya kadar) altın staterlerini körü körüne taklit eden Arvernler tarafından kontrol edilmiş gibidir: çok değerli ve uzun süre sirkülasyonda kalan bir paradır bu: "Antikçağ'ın doları" denebilmiştir bu paraya. Altın-ayarın terk edilmesinden önce Batı dünyası para resimlerinin çoğu, yüzünde başı defne çelengiyle süslenmiş Apollon, tersinde Roma arabası bulunun bu "philippos"lardan çıkmıştır.

Bununla birlikte, Somme Vadisi'nde yerleşik Ambianilerde Taranto altın staterlerinin taklit edilmesiyle (-344 ve -302 arasında basılmıştır; en azından sitenin -272'deki düşüşüne kadar da tedavülde kalmıştır) çok ilginç bir istisnaya tanık olunmuştur. Bu tip paranın çok büyük olasılıkla deniz yoluyla girmesi genellikle kalay ticaretinin bir sonucu gibi kabul edilir. Bu para Belçika bölgesinin en önemli prototipi olmuştur.

Marsilya madeni paralarının Roma'nın işgalinden önce Transalpina Gallia'da hiçbir önemli etkisi olmamıştır ama

belki de IV. yüzyıldan itibaren, Cisalpina'da, Marsilya gümüş drahmilerinden esinlenilerek basılmış paraların Kelt olmayan Venetler tarafından da kullanıldığı Po'nun kuzeyinde çok büyük ölçüde taklit edilmiştir. Padano paraları da öteki Kelt paraları gibi kökenlerinin ait oldukları bölge dışında çok az kullanılmıştır: Britanya Cornouaille'ında bulunan bir hazine çok büyük olasılıkla kalay ticaretinin ender tanıklıklarından biridir. Po'nun güneyindeki Boiler, büyük olasılıkla, aynı zamanda Marsilya drahmisi kökenli bir para kullanmışlardır. Son araştırmalar Padano paraları arasında bölgenin önemli halklarına (İnsubrlar, Kenomanlar, Boiler) mal edilebilen fasiyesler bulunduğunu gösterme olanağı vermiştir.

Orta Avrupa'da en önemli prototip İskender altını olmuştur (-336'dan -323'e). Doğu ve Güneydoğu Keltlerine gelince, onlar neredeyse sadece kökenleri II. Philippos ve İskender'in, İÖ 274'te ordusunda Kelt paralı askerlerinin bulunduğu Antigonos Ganatas'ın (-277'den -239'a kadar), Larissa, Thasos ve Bizans sitelerinin tetradrahmileri olan gümüş para kullanmışlardır. Küçük Asya Galatialıları özellikle Tarsia ve Euthydemos (Baktriane kralı, -222'den -187'ye) paralarından esinlenmişlerdir.

Batı bölgesinde, İÖ II. yüzyılın ikinci yarısında, yavaş yavaş '*civitates*'in ortaya çıkmasıyla, genel olarak Galya'nın büyük bölümündeki bir Arvern hegemonyasının ifadesi gibi düşünülen göreli üniter para sisteminin ortadan kalkmasıyla son para sistemi tümüyle değişmiştir. Egemenliğine özel bir para aracılığıyla belli bir görünüm kazandırmak istemeyen bir Galya sitesi olmamıştır neredeyse. Paraların bu şekilde, şaşırtıcı ve hızlı bir şekilde çoğalması para tiple-

rini görülmemiş bir biçimde çeşitlendirmekle kalmamış, kalitenin düşmesi bağlamında, yerel anlamda gitgide çok güçlü değişimler gözlemlenmesi sonucunu doğurmuştur, bir başka deyişle paranın nominal ve gerçek değerleri arasındaki fark artmıştır. Ayrıca, bu paralar, parayı basan site dışında bir değerli maden olarak ağırlıklarına göre değerlendiriliyordu ve *oppidum*'larda bulunan eşyalar arasında küçük terazilere de rastlanmasının nedeni budur.

Doğu Galya'nın üç güçlü halkı –Lingonlar, Sequaniler, Eduviler– stater altın ölçüsünden vazgeçerek Roma gümüş parasına döndüler. Hiç kuşkusuz, belki de İÖ III. yüzyıldan başlayarak bugünkü Languedoc'ta "haçlı para" denen Rhoda ve Ampurias drahmilerinin taklitleri ortaya çıkmıştır.

Altın para dışında Roma fethiyle kesilmeyen ve büyük olasılıkla Augustus döneminde de bitmeyen Galya para basımı faaliyetlerinin son döneminde kil kalıplarda dökülerek ya da akıtılarak elde edilen tunç paralar görülmüştür. Tedavüle çıkarılan bu küçük Galya paraları Kelt paraları içinde kesinlikle en uzun ömürlü olanlarıdır: bunlara İÖ III. yüzyıl arkeolojik metinlerinde de rastlanmıştır.

Roma paralarının etkisi, İÖ I. yüzyılda, Macaristan Eravisklerinin bastığı son Kelt paralarının Roma parasının taklitlerinden başka bir şey olmadıklarının anlaşıldığı doğuda da görülmüştür.

İKİNCİ KISIM

OLAYLAR

I. Bölüm

KELT KÖKENLERİ PROBLEMİ

Kelt halkları Yunanlar ve Etrüskler tarafından tanındıklarında birinci Demirçağı ve Bronzçağı Avrupa uygarlıklarının tanımadığı büyük bir geçmişe sahiptiler ve biz bu geçmişi sadece bize ulaşan arkeolojik kalıntılar ve önemli bilgiler aracılığıyla tanıyoruz, ne yazık ki, karşılaştırmalı dilbilim ve toponiminin sağladığı bu bilgiler yeterli değildir.

Barbar Avrupa'nın arkeolojik kültürleri etnik gruplara mal etmesi ilk Demirçağı'nın son bulmasından önceki dönem bağlamında bütünüyle varsayımsaldır. En azından, iki savaş arası dönemde çok yaygın olan kesin ve kimi zaman da biraz basitleştirici tanımlamalara karşı çıkan tarihöncesi biliminin bugünkü eğilimi budur. Öte yandan, bugün etnolojide, çizgisel sapma anlayışının yeri de, içinde dil dağılımının sadece kesinlikle önemli ama tek belirleyicisi olmadığı karmaşık bir oluşum süreciyle doldurulmuştur. Bu

sorun bağlamında, modern halkların doğuşu örnek gösterilebilir ve sözgelimi Galya-Romalılar ve Germen istilacılar için kullanılabilecek son derece anlamsız Proto-Fransız teriminin icat edilmesi Proto-Kelt teriminin gülünçlüğünün değerlendirilmesine olanak verir.

Kelt halkları doğudan ve güneydoğudan, buralarda izler bırakacak kadar kök salmış, kimi zaman toponimilerin esasını oluşturmuş yerli halkların yaşadığı geniş bölgelere giren Hint-Avrupa ailesinin batı koluna bağlıydılar. Hint-Avrupalıların ortaya çıkışını son derece belirgin bir arkeolojik kültürün ortaya çıkışıyla tanımlama konusunda bir yığın girişim henüz tatmin edici bir sonuca ulaşamamıştır. Birçok bilimadamına göre, Hint-Avrupalılar Eneolotik dönem sonunun, kırsal özellikleri ağır basan halklarıdır (savaş baltaları taşıyan ve en seçkin topluluğu dağcı kafilesi adı verilen topluluk olan); bunlar III. binyılda Orta Avrupa'ya ve bazı batı bölgelerine atı, tekerlekli arabayı ve tümülüsleri (höyük; üstünde toprak ya da taş yığınları olan mezar) sokmuşlardır. Öteki tarihöncesi bilimadamları Hint-Avrupalıların ortaya çıkışını Neolitik döneme kadar götürürler; bu görüşe göre, Anadolu kökenli bu kolonlar, V. binyıldan başlayarak, tarımı Balkanlar ve Tuna bölgelerinden (Tuna neolitiği adı genellikle bu uygarlığa mal edilir) Batı Avrupa'ya kadar yaymışlardır. Bugün bu sorunu kesip atmak mümkün değildir ve ayrıca peş peşe gelen birçok dalga olmadığı da hiçbir biçimde kanıtlanamaz. Öte yandan, farklı Hint-Avrupa ortak vokabülerinin incelemesine dayanan bazı dilbilimcilere göre de bu halkların ayrılması aşağı yukarı metalin ortaya çıkması dönemine denk düşer.

Dolayısıyla, çok büyük bir olasılıkla şunu ileri sürmek mümkündür: Kelt dili konuşan halklar daha Bronzçağı'nda, yani III. binyılın sonundan başlayarak tarihöncesi Avrupa'nın belli başlı etnik faktörlerinden birini oluşturmuşlardır. Bununla birlikte, onları, belirgin özellikleri, bazı durumlarda, büyük olasılıkla bir dil grubuna aidiyetten farklı bir özellik gösteren, adları bilinmeyen arkeolojik kültür mozaiği içinde göstermek de yerinde olmaz.

Kelt dili konuşan bu eski halkları, geleneksel anlayışa dayanarak, daha sonra La Tène uygarlığının ilk işaretlerinin ortaya çıkacağı bir bölgeyle, yani Alpler'in kuzeyinde ve büyük ovaların güneyinde, Bourgogne'dan Bohemya'ya kadar uzanan bölgelerle özdeşleştirmek kesinlikle olasıdır ama bu daha sonra asimile edilmiş türdeş grupların varlığı olasılığını da dışlamaz. Dolayısıyla, Orta Bronz (II. binyılın ikinci çeyreği) uygarlığının Kelt özelliklerini düşünürken ihtiyatlı olmak gerekir: belirgin özellikli mezar biçiminden *tumuli* denen uygarlık. Bununla birlikte, bu bağlamda, uzak bir mirasın ikinci Demirçağı Keltlerinin kültürel kalıtında bulunabileceği de tartışma götürmez bir gerçektir.

Daha yakın bir döneme (İÖ XIV. yüzyıl-IX. yüzyıl) özgü çok özel olgulardan biri de "ölü külü kapları mezarlığı" denen uygarlık olgusudur: cenaze ve ölü yakma törenlerinin özellikleri dikkate alındığında son derece yanıltıcıdır bu adlandırma. İspanya'dan Orta Avrupa'ya kadar çok yaygın biçimde uygulanması bazı bilimadamlarının bu kültürde büyük bir Kelt yayılması görmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu kültür özellikle İber Yarımadası Kelt yerleşmesi bağlamında açıklayıcıdır; arkeoloji dışındaki kaynaklara göre bu

yerleşme olukça eskidir, oysa, La Tène unsurları büyük olasılıkla İÖ III. yüzyıl başından daha ileri gitmez. Hatta bu varsayımsal ilk Kelt dalgasının, bugün ilgi görmeyen bir Kelt dillerinin gelişimi teorisinden hareketle sözde "goideller"le özdeşleştirilebileceğine de inanılmıştır.

Genel olarak bu uygarlık olgusuyla ilgili adlandırma içinde Keltlerin yer aldığından kuşkulanmak zordur ama bu bağlamda başka etnik grupların bulunması da çok büyük olasılıktır. "Ölü külü kapları mezarlığı" uygarlığı aslında daha önce bilinmeyen bronz obje üretim ve tüketiminin belli bir düzeyine denk düşer ve gerçek bir kültürel yakınlığın üretim merkezlerinin gelişmesinin sonucu olan bir benzerliği düşünmek genellikle zordur. Sözgelimi, uzak bölgelere ait bazı seramiklerin biçimsel benzerliği kesinlikle bu bölgeler arasındaki doğrudan bir ilişkiyle, hatta insanların yer değiştirmesiyle değil, aynı madeni kapların taklit edilmesiyle izah edilir.

Bununla birlikte, aynı olgular, Bronzçağı sonunu biraz her yerde etkilemiştir: konutların ve mezarların durumuna göre, daha önce nispeten eşitlikçi gibi gözüken bir sosyal yapının parçalanması ve özellikle de kimi zaman mezarlarda silahlarla birlikte bulunan koşum takımlarının karakterize ettiği ayrıcalıklı bir sınıfın tedricen farklılaşması söz konusudur. Olağanüstü etkili demir silahların ortaya çıkması bu süvari sınıfının önemini gitgide artırmıştır: bu süvariler bundan böyle sosyal yapının belirleyici bir unsuru olmuştur.

Bu uygarlıktan sonra gelen birinci Demirçağı uygarlığına, olağanüstü zenginliği tuz yataklarının işletilmesinden ve ticaretinden gelen Avusturya Salzkammergut'undaki

Hallstatt mezarlığından esinlenilerek Halstatyen denmiştir. Aynı adlı site göre, bu olgu aslında bu terim bağlamında ayırt edilmesi gereken iki büyük kültür alanını karakterize ederler: Batı ve Doğu Halstatt uygarlıkları. İkincisi, büyük olasılıkla, bütünüyle Kelt olmayan halkların uygarlığıdır: bu bağlamda, en azından güney kıyıların Venetlerini ve İllyrialılarını, Karpatlar çanağının İskitlerini ve varsayımsal öncülleri Trakyalı-Kimmerler'i tanırız. Dolayısıyla, Keltleri Batı Halstatt uygarlığı çerçevesi içinde aramamız gerekir.

Bu bağlamda, asker sınıfının komutanlar çevresinde örgütlendiği söylenebilir; bunların güçlerinin ve prestijlerinin gitgide artması tahkimli konutların inşa edilmesi ve özellikle görsel yanı ağır basan cenaze törenleri düzenlenmesi gerekliliğini doğurmuştur. Cenaze, Homeros'un Yunanistan'ında ve İskitlerde de görülmüş olan bir törenle, dört tekerlekli bir arabayla mezarlığa götürülür ve silahları ve kendisine sunulmuş gıda maddeleriyle (bunlar arasında domuz özel bir yere sahiptir ve ikinci Demirçağı Keltlerinde her zaman görülmüş olan bir uygulamadır) birlikte bir tümülüse gömülür.

En azından Bourgogne'dan Bohemya'ya kadar uzanan alana yayılmış bu Halstatt savaşçılarının La Tène Keltlerinin doğrudan ataları oldukları konusunda neredeyse bütün uzmanlar hemfikirdir. Aynı uzmanlar bu asker sınıfının halka yabancı bir unsur olup olmadığının saptanması konusunda tam bir anlaşmaya varmış değillerdir ve bu bağlamda arkeolojik kalıntılar kesinlikle çok ciddi ve doyurucu olmayan bilgiler verebiliyorlar ancak. Kimilerine göre Keltler farklı etnik kökenlere mensup halkların üstünde egemen

bir sınıf gibi görüyorlardı kendilerini, kimileri ise bu sınıfı sadece Kelt toplumundaki bir iç evrimin sonucu gibi görüyorlardı. Gene bazı uzmanlar da, büyük olasılıkla, haklı olarak bu iki hipotez arasında çelişki olmadığını ve durumun bölgelere göre değişiklik gösterdiğini düşünürler. Daha sonraki dönem üstüne bildiklerimiz soruna bu ikinci yaklaşımı desteklemektedirler. Bununla birlikte, bugün, elimizdeki bilgiler ışığında, bu önemli sorunu (La Tène dönemi öncesinde Kelt halkının gerçek özelliklerinin tanımı) bütünüyle aydınlatmamız mümkün görünmemektedir. Gerçekten de, bugün günümüzde birinci Demirçağı "prensleri" adı verilen kimselerin etnik aidiyetleri konusunda kesin bir kanıt bulmak çok zordur.

Yazısız arkeolojik kültürlerin etnik tanımı bağlamında, zorluklar ve belirsizliklere en iyi örnek, İtalya'nın kuzeyindeki, Golasecca denen kültür olgusudur: kesinlikle ada kültürü olan bu kültür, öte yandan, Kelt dili konuşan bir halkın kültürüdür ve yazılı belgelerle kanıtlanmıştır bu.

Arkeoloji aracılığıyla tanıdığımız Halstatt uygarlığının, abartmaksızın Homeros'un anlattığı özelliklere sahip olduğunu söyleyebileceğimiz bu uygarlığın, İrlanda metinlerinde doruk noktasına varmış La Tène uygarlığının anlatıldığı Kelt toplumuna en uygun çerçeve olduğunu hatırlatmakta yarar vardır.

II. Bölüm

İÖ V. YÜZYILDA LA TENE UYGARLIĞININ DOĞUŞU

Batı tipi Halstatt uygarlığının belirgin özelliği, özellikle silahlanma alanında demirciliğin ortaya çıkması ve yaygınlaşması, geometrik ağırlıklı süsleme sanatının gelişmesi, ölü gömme ve yakma törenleri, askeri liderler egemenliğinde hiyerarşik sosyal bir yapının oluşması ve bu yapının sürekli güçlenmesidir. Bu askeri liderler yolları ve belli başlı hammadde kaynaklarını denetleyen stratejik merkezlere, özellikle de Akdeniz'in kuzey kesimindeki Yunan ve Etrüsk kent uygarlıklarının doğuşuyla canlanan uzun vadeli ticari faaliyetlerin yapıldığı yerlere yerleşmişlerdir.

Bu uygarlıklarla ilişkiler sonucunda tarihöncesi Avrupa'nın eski geleneklerinin doğrudan mirasçısı Halstatt dünyasında bir dönüşüm görülür. Bu dönüşüm önceleri yavaş ve eşitsiz biçimde olmuş, daha sonra etkili olan gerçek dönüşüm İÖ IV. ve V. yüzyıllarda Akdeniz etkilerinin tam anlamıyla özümsenmesi sonucunu doğurmuş ve o dönemde Keltlerin Yunan-Etrüsk dünyasıyla doğrudan ilişkiye girmeleri

bu özümsemeyi daha bir güçlendirmiştir. Öte yandan, bu dönüşüm gene büyük ölçüde değişikliğe uğramış olan eski birikimlerle de kaynaşmıştır: ikinci Demirçağı Kelt uygarlığının ortaya çıkışı, yani klasik biçimi altında La Tène uygarlığı.

En azından İÖ VII. yüzyıldan başlayarak barbar Avrupa ve Akdeniz Avrupası arasında kesinlikle sürekli ilişkiler olmuştur ama bu ilişkiler özellikle VI. yüzyılda büyük olasılıkla İngiliz kalaylarının belli başlı yollarından birine açılan ve Foça kolonları tarafından kurulan *Massalia* (Marsilya) sayesinde büyük bir gelişme göstermiştir; bu gelişmede, aynı zamanda, Po deltasındaki Adria ve Spina Yunan-Etrüsk ticaret acentelerinin kuruluşunun da rolü vardır; Po deltası Alp geçitlerine kadar kolay bir giriş olanağı sağlayan bir deniz yoluydu ve amber yolu denen yol da Halstatt dünyasının doğu bölgesiyle doğrudan bağlantı sağlıyordu.

Bir yandan Yunanlar ve Etrüsklerin ticari ilişkilerinin, öte yandan da bunların Keltler ya da komşularıyla ticari ilişkilerinin özelliklerinin kesin biçimde belirtilmesi zordur. Yunanlar ve Etrüskler çok büyük olasılıkla hammadde sağlıyorlardı: Britanya ya da Orta Avrupa'dan kalay, Alplerden bakır, Rheinland ve Bohemya'dan altınla karışık kum, Baltık bölgesinden kehribar; ayrıca, bu maddelere belki de uzun yol koşullarına dayanabilecek kürk, deri ya da başka maddeler de ekleniyordu ve çok büyük olasılıkla el emeği de ithal ediliyordu: savaş tutsakları ya da köle olarak satılan aşağı sınıf insanları.

Akdeniz merkezleri tarafından ihraç edilen ürünler arkeolojik kalıntılardan daha iyi anlaşılır. Tek bir hammadde: Kelt zanaatkârlarının VI. yüzyıl sonundan itibaren bazı

madeni süs eşyalarının üretiminde kullandıkları mercan. Özellikle şarap konan kâseler: çeşitli içecek maddeleri konan testiler, kovalar, su karışımları hazırlamak amacıyla kullanılan iki kulplu testiler ya da küçük kazanlar, sıvı maddeleri süzmek ve kokulu kalıntılardan arındırmak amacıyla kullanılan tunç süzgeçler, gene çeşitli sıvı maddelerin konduğu kupalar ve çeşitli seramik eşyalar. Hatta kimilerine göre bu eşyalar gerçek anlamda ticaret metaları değildi ve sadece temel ihtiyaç maddesi (bazı sitlerde bulunan amforalar ya da parçalarından bu maddenin şarap olduğu anlaşılmıştır) yanında hediye olarak veriliyordu. Bu amforaların başka yerlerde bulunmaması bu yerlerde şarabın da bulunmadığı anlamına gelmez, çünkü şarap, büyük olasılıkla, çoğu zaman, yolculuk sırasındaki sıkıntılara en dayanıklı kap olan ve hiçbir arkeolojik iz bırakmayan tulumlara konuyordu.

Dolayısıyla, şarap, en büyük ayrıcalıklarından biri bölgelerindeki ticari faaliyetleri gözetim altında tutan ve denetleyen askeri sınıf önderlerine prestij kazandıran lüks maddelerden biriydi. İrlanda metinlerinden öğrenilebildiği kadarıyla şölenler sırasında şarap tüketimi yavaş yavaş sosyal bir işlev de üstlenmiş, hatta genellikle Halstatt "prensleri" adı verilen kimselerin cenaze törenlerinin önemli bir unsuru olmuştur. Bunların mezarlarında, genel olarak, kişisel eşyalarının ve sunguların yanında şarap servis takımları da bulunurdu. Bu ayrıcalığın yüksek sınıftan insanlara tanınması ama bazı kadınlara da tanınabilmiş olması olgusu –sözgelimi İÖ 500'de Vix ya da Sarre'daki Reinheim Kalesi eteklerine gömülen "prenses"– büyük olasılıkla bir vâris hanedanlar olgusudur.

Şarap tüketiminin yaygınlaşması Halstatt dünyasında Akdeniz etkilerinin en belirgin özelliğidir ama bu bağlamda kesinlikle tek ve en önemli etki değildir. Bununla birlikte, çok anlamlı bir olguyu da çok iyi yansıtır: uzun vadeli ticari ilişkilerin gelişmesinden en fazla yararlananlar askeri liderler ve yakın çevreleriydi, hatta sadece onlar yararlanıyorlardı bu gelişmeden. İthal edilen ürünler, böylece, pek kalabalık olmayan egemen sınıfı halktan ayırır gibi görünen önemli sapmanın açılmasına katkıda bulunuyordu. Bu olayın arkeolojik izi, özellikle yeraltı mezarlarını bulma konusunda karşımıza çıkan güçlükler Halstatt toplumunun iç çelişkilerini daha bir belirginleştirmektedir... Durumun bölgelere göre farklılık gösterdiği ve olayın yeknesak bir biçimde gelişmemiş olduğu çok açıktır. Kuzey Alp bölgesi Kelt dünyasını Akdeniz dünyasına bağlayan iki ana yol trafiğinin önemi konusunda da farklılıklar görülür. Daha önce belki de bir Rodos ticaret acentesinin kolonisi olan *Massalia*'nın kurulması (İÖ 600'e doğru) Rhône havzasını önce Hellen etkilerine açmıştı.

Pègue (Drôme) Kalesi'nde yapılan kazılardan elde edilen sonuçlar özellikle ilginçtir bu açıdan, çünkü Massalia etkisiyle Akdeniz modellerine çok yakın, yalancı-İon seramiği diyebileceğimiz renkli bir yerli seramik üretiminin geliştiği bir yerleşim yerinin evrelerini göstermiştir. *Oppidum*, VI. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak, Massalia ekonomisine entegre olması sayesinde büyük bir gelişme göstermiştir ama sit V. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna doğru bir yangında tahrip olmuş ve uzun süre ıssız kalmış ya da tek tük, geçici yerleşim bölgelerinin oluştuğu bir bölge olarak kalmıştır. Yaşanan bu ani tahribat genel olarak Kelt

halklarının Rhône Vadisi'ne inişleriyle ilişkilendirilir ve sonuç olarak kalay ticareti geçici olarak kesilmiştir.

Bu varsayım büyük olasılıkla aşağı yukarı aynı döneme rastlayan Vix'teki (Côte d'or) Lassois Dağı Kalesi'nin önemini yitirmesi olgusunun nedenini de açıklar; bu kale büyük olasılıkla Manş, Atlantik ve Akdeniz arasındaki kalay yolunun en önemli konaklarından biriydi. Bu site getirilen objelerin Etrüsk ve Yunan kökenli olmaları onların büyük olasılıkla Jura geçitleri, İsviçre Ovası ve Alp boğazları yoluyla Kuzey İtalya'yla doğrudan bağlantılı olduğunu ve aynı zamanda da Saône ve Rhône aracılığıyla *Massalia*'yla ilişkili olduklarını düşündürüyor. Vix siti büyük olasılıkla birinci Demirçağı'nda Kelt halklarının yaşadığı bir bölgede yer alıyordu, çünkü doğuya doğru Bohemya ve Thuringe'ye kadar yayılmış bir dizi sitle kültürel yakınlığı, özellikle madeni gereçler bağlamındaki yakınlığı tartışma götürmez bir gerçektir. Çok-renkli geometrik motiflerle süslü ilginç seramiklerin varlığı Lassois Dağı'na özgü belirgin bir özelliktir. Bu bağlamda, kökeni henüz kesin olarak bilinmeyen ve Yonne ve Marne arasındaki bölgelerle sınırlı yerli bir üretim söz konusudur.

Oldukça büyük miktarlarda Yunan kapkacağı parçaları sağlayan bir başka sit olan Salins (Jura) yakınlarındaki Camp de Château Kalesi de İÖ V. yüzyıldan başlayarak yavaş yavaş gerileme göstermiştir.

Bununla birlikte, *Massalia* kökenli Yunan etkileri büyük olasılıkla Saône yoluyla Belfort geçidi ve Ren'e, Tuna üstünde, buluntuların nitelik ve niceliği açısından en ünlü Hallstatt kalelerinden biri kabul edilen Sigmaringen yakınlarındaki Bavyera Heuneburg sitine (Konstanz Gölü'nün yak-

laşık 50 kilometre kuzeyinde) kadar yayılır. Önemi, büyük olasılıkla, stratejik konumundan kaynaklanır: batıdan, kuzeyden ve güneyden gelen yolların Tuna Vadisi'ne açıldıkları bir yerdedir. Heuneburg Kalesi, barındırmış olduğu, dışarıdan gelen objeler ve Etrüsk tipi bir kulplu testi üretiminde kullanılan bir kalıp parçası dışında Halstatt bölgesindeki Akdeniz askeri mimarlığının doğrudan etkisi için eşsiz bir örnektir: sitin üçüncü kez yeniden inşa edilmesi sırasında, klasik ağaç, toprak ve taş destek unsurlarının yerini taştan bir temel üstüne inşa edilmiş, işlenmemiş tuğladan ve ince kenar taşlarıyla süslenmiş bir duvar almıştır. Bu duvar, belli aralıklarla, dört köşeli burçların bulunduğu kuzey cenahında doğanın güçlü koruması altındaydı. Bu konumun ve bu inşaat tekniğinin (Sicilya'daki Gela suruyla büyük benzerlik gösterir) benimsenmesi ancak ve ancak bu bağlamda bir Yunan mimarının doğrudan müdahalesiyle açıklanabilir. Bu, kesinlikle, yerel koşullara çok az uyum sağlayan bir prestij girişimiydi. Daha sonraki inşaatlarda yeniden geleneksel tekniğe dönülmüştür.

Öteki Halstatt merkezleri gibi Heuneburg Kalesi de birkaç kilometrelik bir yarıçap içinde çok sayıda tümülüsle çevrilidir. Bunların araşında en çarpıcı örnek yapının –yüksekliği 13,5 m., çapı 50 m. olan *Hochmichele*– tam ortasında, çok eski bir dönemde yağmalanmış arabalı bir "kral" mezarı vardı; bu mezarın yanında bulunan başka bir mezar ise el değmemiş olarak kalmıştı. Birçok buluntu arasında, mütevazı görünümlü kumaş kalıntıları özel bir yere sahiptir. Gerçekten de, buralarda, kökenleri ancak uzak Çin bölgeleri olabilecek ve büyük olasılıkla VI. yüzyıl sonuna doğru ve V. yüzyılda batıya doğru ilerleyen, Kelt halklarının yaşadıkları

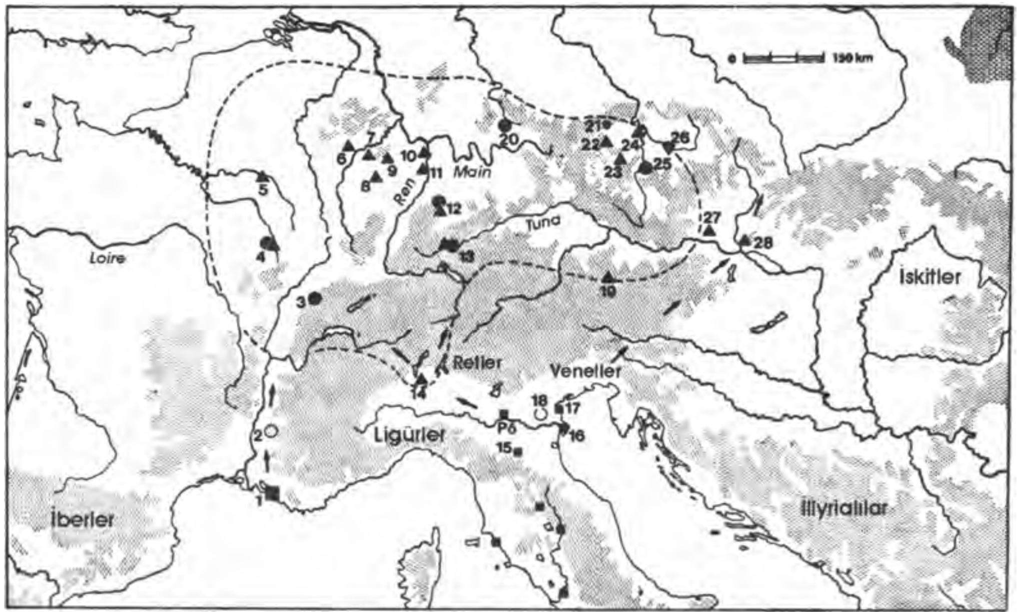
bölgelere yaklaşan göçebe İskitler aracılığıyla gelen ipek işleme izlerine rastlanmıştır. Öte yandan, bazı doğu etkilerinin Orta Avrupa'ya Yunan ve özellikle Etrüsk aracılığı olmadan, doğrudan girmiş olması olasılığı da göz ardı edilmemelidir.

Vix'te görüldüğü gibi, Heuneburg kapkacağı da geometrik süslemeli seramikler içerir ve bunlar arasında V. yüzyıldan kalan bazılarını yerel repertuvara dahil etmek zordur ve bunlar, tersine, resimlerden tanıdığımız bu dönem Etrüsk kumaş süslemeleriyle ilginç benzerlikler gösterirler.

Heuneburg'un yirmi kilometre kadar kuzeyinde, Stuttgart yakınlarındaki Hohen Asperg Kalesi de aynı derecede önemli gözükmektedir bu bağlamda. En azından çevresindeki tümülüsler bu izlenimi verir: Uzaktan uzağa Yunan ya da İtalyan heykelciliğini andıran ve üstünde bir savaşçı heykeli bulunan Hirschlanden tümülüsü ve Etruria'da çok sık bulunan tümülüslere benzeyen, Suriye-Fenike fildişleri içeren *Grafenbühl* tümülüsü.

Son zamanlarda çevrede bulunan Hochdorf tümseğinde ise kütüklerle ve taşlarla muhafaza edilmiş bir ölü odası olduğu anlaşılmıştır; yapılan araştırmalara göre, bu odada silahlı ve kesinlikle Kuzey İtalya'dan getirilmiş olan, süslü, tunç bir karyolada yatan, üstünde süs eşyaları bulunan biri vardı. Ölü odasında ayrıca dört tekerlekli, gösterişli bir araba, davetliler için gösterişli bir servis masası ve büyük olasılıkla Güney İtalya'daki bir Yunan atölyesinde yapılmış, büyük, toparlak küçük bir kazan vardı.

Daha sonraki dönemlerde, kuzeye ve doğuya doğru gidildikçe Akdeniz'den gelen eşyalarda bir azalma görülür. Bohemya'da bugüne kadar tek bir Yunan seramik parçası gö-

Şekil 2 – İÖ V. yüzyılda Kelt dünyası: 1. Massalia; 2. Le Pègue; 3. Camp de Château; 4. Vix; 5. Les Jogasses; 6. Altrier; 7. Weiskirchen; 8. Reinheim; 9. Schwarzenbach; 10. Schwabsburg; 11. Laumersheim; 12. Hohen Asperg ve Klein Aspergle; 13. Heuneburg; 14. Golasecca; 15. Felsina; 16. Spina; 17. Adria; 18. Este; 19. Halstatt; 20. Steinsburg; 21. Kadan; 22. Horovicky; 23. Chlum; 24. Citoliby; 25. Závist; 26. Libenice; 27. Kuffern; 28. Stupava.

rülmüştür ve bu parça Maden Dağı altında, küçük Kadan kırsal yerleşiminde, Ohre ve Main'in yukarı çığırıyla bu bölgeyi Rheinland'a bağlayan yol ağzında bir kulübede bulunmuştur. Bununla birlikte, birçok Halstatt kalesinde yapılan sistematik kazılar tabloyu büyük ölçüde değiştirecektir. Sözgelimi, Prag'ın güneyindeki Závist sitinde yapılan kazılarda birtakım karmaşık taş yapılar bulunmuştur (bir mabedin müstahkem mevkileri ve temelleri): bunlar Halstatt dünyasıyla ilgili olarak bugüne kadar görülen en etkileyici kalıntılardır.

Thuringe'de, Römhild yakınlarındaki Steinsburg Kalesi'nden bol miktarda malzeme çıkarılmıştır ve bu malzemelerden hareketle bu kale büyük Halstatt merkezleri arasında gösterilmektedir, ama bugüne kadar doğrudan Akdeniz etkisini gösteren hiçbir iz bulunamamıştır. Kuş başlı süs iğneleri ya da kartal başlı aslan figürleri bu bölgede büyük olasılıkla V. yüzyılın ortalarından itibaren üretilmiştir ve bunların, tersine, belli ölçüde İskit hayvan süsleme sanatından etkilendikleri söylenebilir.

Orta Tuna Vadisi'nde Halstatt Keltleri Akdeniz ya da daha doğrusu daha öncekilerden farklı ve kesinlikle Alp masifi doğu sınırı boyunca eski amber yoluyla gelen Kuzey Adriyatik etkisi altında kalmışlardır.

Viyana'nın kuzeybatısındaki Kuffern'de bir mezarda bulunan bir situla (bronz mühür) özellikle çok karakteristiktir. Kuzey İtalya'daki Villanova sonrası ve Ateste (merkezi Padova'nın güneyinde Este olan Venet uygarlığına verilen ad) bölgesinin bu karakteristik objelerinde görülen süsleme ilkesine göre, bu mühür yatay bir düzende çeşitli sahnelerle (araba yarışı, döğüş, şölen) süslenmiştir. Konu büyük

olasılıkla V. yüzyıl başından öteye gitmez ama Alp masifi –kuzey bölgesi Kelt dünyasında gözlemlenebilecek– bilhassa bazı stilistik özelliklerin açıklanmasına olanak verir.

Bu güneydoğu esinli akım Halstatt mezar eşyalarında çok çarpıcı bir biçimde ortaya çıkar. Burada bulunan, İÖ V. yüzyılın ikinci yarısına ait bir mezar Kelt ortamının bu etkilerinin özümsenmesi bağlamında çok çarpıcı bir örnek oluşturmuştur: biçimiyle tipik La Tène özellikleri taşıyan ve üstünde silahlı piyade erleri ve süvari süslemeleri olan bir kılıç kını; bu asker figürlerinin donanımlarından onların bu bölgenin Keltleri olduğunu ve bunların mühür sanatı denilen son derece yetkin bir geleneğe göre üretildiğini anlıyoruz.

Sürekli taklit edilen çeşitli etkiler altında kalmış olan Halstatt dünyası bir dönüşüm geçirir; başlangıçta neredeyse fark edilmeyen bu dönüşüm önceleri sadece en önemli merkezlerde kendini göstermiştir.

Böylece, çanak çömlek üreticisinin tezgâhında seramik işleri tekniği ortaya çıkar. İÖ V. yüzyıl başında, Vix ve Heuneburg'da görülen bu teknik yavaş yavaş yayılır ve özellikle ince seramiğin kalafatlanmış biçimlerini saf dışı ederek yeni tekniğe daha iyi uyarlanmış eğri konturlu bir seramik tipi üretir.

"Kraliyet" merkezlerinde çalışan, müşterilerinin teşvik ettiği ya da yeniliklere özellikle açık bazı zanaatçılar, geometricilikle son kaynaklarını tükettikleri dekoratif vokabülerlerini zenginleştirirler ve dışarıdan gelen objeleri süsleyen motifleri benimserler. Oryantalist gelenekli motifleriyle Etrüsk bronzları dekoratif sanatının çok büyük etki yapmış olduğu sanılır. Etrüsk kökenli masklarla işlenmiş

süs iğneleri, Halstatt repertuvarından miras kalan kuş başları, Doğu mitolojisine özgü kartal başlı aslanlar, altın ya da bronz kakma çalışmaları, doğuya özgü bitki motifleri (nilüfer, hurma dalı biçiminde süs), pergelle ya da elle yapılan büyük kelebek süsleri ya da başka objelere uygulanan süslemeler, ajurlu kemer tokaları vb.: genellikle süs çivileriyle ya da mercan veya amber kakmalarla süslenen bu objeler V. yüzyıl ortalarından itibaren Champagne ve Bohemya arasına dağılmış mezarlarda bulunan ve dışarıdan gelmiş eşyalarla yan yana bulunur.

Bugüne kadar en doğru biçimde tarihlendirilmiş, dendrokronolojik analizin İÖ 430'lara konumladığı Altrier (Lüksemburg) mezarı büyük olasılıkla en eski değil ama en karakteristik mezardır. Burada masklarla süslü bir süs iğnesi dışında Etrüsk bronzundan bir stamnos (büyük şarap kâsesi), masif altından bir yüzük, çift taraflı, uzun, demir bir kılıç bulunmuştur: büyük ihtimalle Keltlerin yaklaşık beş yüz yıldan beri kullandıkları kılıçtır bu. La Tène uygarlığının ortaya çıkışının öncü belirtileri olan bu yenilikler başlangıçta halkın çok sınırlı bir kesimiyle ilgiliydi, bununla birlikte, ortaya çıktığında, yavaş yavaş gelişmesini sürdüren Halstatt kültürü çok önemli değişikliklere uğramamıştır. Gerçekten de, yeni stilistik ya da teknik kazanımların ender görüldüğü ya da hiç olmadığı bazı çevre bölgelerinde, kraliyet bölgelerindekilere oranla çok yoksul yeraltı mazarları görülmüştür. Rit farkına rağmen bu olgu Champagne'da da aynıdır; Champagne'da, Epernay yakınlarındaki Jogasses mezarlığı ve orta Cítoliby adı verilen ölü yakma tipinin görüldüğü yeraltı mezarlarının yaygın olduğu Bohemya düzlükleri tipik örneklerdir bu bağlamda.

"Kral" mezarları alanı V. yüzyılın ikinci yarısında daralır ve, buna karşılık, aslında kökenlerinden farklı olmasına rağmen, ona benzer, başka bir yoğun olgu gelişir: en ünlüleri Marne bölgesi mezarları olan savaşçı liderlerin mezarları.

Bu verilerden hareketle, V. yüzyılın Halstatt toplumunun ani ya da yavaş ama kesinlikle tekdüze olmayan patlamasının işaretlerini taşıdığı düşünülebilir ve bu patlama her şeyden önce onun iç çelişkilerinden kaynaklanır; belki de dış faktörlerle, sözgelimi mevsimler bağlamında bir sapmayla hızlanmıştır.

Titus-Livus'un İtalya'daki Kelt istilası konusundaki metni, bu açıdan oldukça anlamlıdır: Ambigat'ın, yeğenleri Bellovesus ve Sigovesus'u yeni toprakların fethine gönderme kararının arkasında nüfusun artması ve kaynaşması vardır. Bu, gerçek olayların uzak yansımasından başka bir şey değildir ve eski aristokrasinin, bu metinde görülebileceği gibi, değişim hareketine zamanında müdahale etmeyi başarmış olduğu kesin değildir. Büyük Halstatt merkezlerinin kimi zaman bir şiddet ortamıyla birlikte gelen sonu, bu durumun tersine tanıklık eder daha çok.

İÖ V. yüzyıl civarında, aynı özellikleri gösteren belli bir Kelt uygarlığından söz etmek zordur. Sadece yönelim olarak esasen aristokratik özellikler taşıyan yeni dekoratif üslup "uluslararası" bir karakter gösterir ama bu karakter Halstatt uygarlığının daha önceki gelişimine kök salmış fasiyesler temeline dayanır. Birinci La Tène stilinin görünüşteki birliği esasen kendisini karakterize eden objelerin uzun vadede yayılmasının sonucudur ve büyük olasılıkla Grek-Etrüsk objelerini "kral" konutlarına doğru götüren yolların aynısını izlemiştir.

Sözgelimi, Bohemya'daki Chlum tümülüsünde bulunan altın yaprak süslemeli ya da kakmalı bronz süs eşyası, Laumersheim ve Schwabsburg Rheinland mezarlarında, Sarre'daki Weiskirchen mezarında, Hohen Asperg Kalesi yakınlarındaki Klein Aspergle mezarında, yani yaklaşık 150-350 km.'lik bir alan içinde bulunan benzer eşyalarla aynı atölyelerde üretilmiştir. Bohemya'daki gösterişli Horovicky mezarında bulunan masklarla süslü *faleralar* (yuvarlak plakalar) için de aynı şeyi söyleyebiliriz; bu mezarda bulunan eşyalar arasında V. yüzyıl Kelt dünyasına ait çok özel bir obje de vardır: Etrüsk kökenli bir demir ocak ızgarası. Bu faleralardaki süslemelerin benzerlerine Rheinland'daki Swarzenbach ve Sarre'daki Weiskirchen "kral" mezarlarında rastlanmıştır.

Bu objelerin üretim merkezleri pek fazla değildi aslında ve ürünleri yabancı ilerigelenlerin eline, yerel halkın aşağı katmanlarına oranla daha çabuk ulaşıyordu.

Bugün, belli başlı iki tipi müstahkem konutlar ve kırsal konutlar olan İÖ V. yüzyıl Kelt yerleşimini daha iyi tanıma olanakları ortaya çıkmıştır.

En yaygın güçlendirme tipi taşlardan oluşan siperdir ve dikey ve yatay kirişleri olan bu siperler kesme taşlarla süslenmiştir. Genellikle önlerinde geniş bir hendek bulunur. Yapılarda kullanılan taş genellikle aynı sitten gelmezdi: Heuneburg'daki taş ocakları 5 km. uzaklıktaydı; Kuzeybatı Bohemya'daki Rubin Kalesi'nin siper taşları, büyük olasılıkla, uzaklığı yaklaşık 20 km. olan bir yerden getirilmiştir. Bu Halstatt surlarının iç yüzölçümü, La Tène dönemi sonu büyük *oppidum*'larıyla karşılaştırıldığında küçüktür: aslında bu dönemin en dar alanı olmayan Heuneburg yaklaşık 3

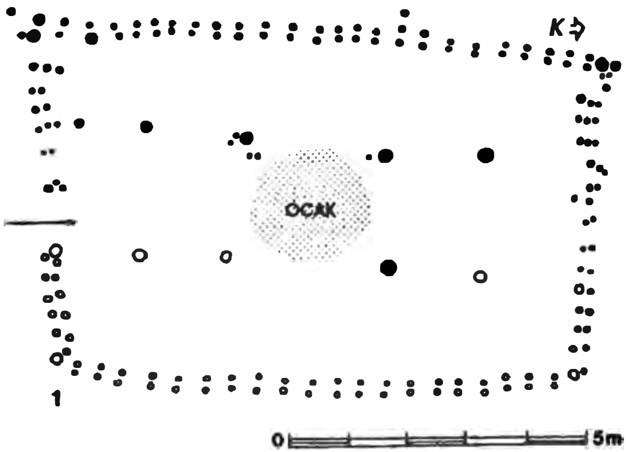
hektardır. Bu kalelerin içinde en sık rastlanan yapılar genellikle iskeletlerini dikey kazıkların oluşturduğu, toprak kazılmadan zemin üstünde inşa edilmiş ağaç evlerdir. Bu evlerin planları dikdörtgendir ve ortalama boyutları yaklaşık 10x5'tir, kimi zaman da bir iç düzenleme izleri görülür bu konutlarda: sözgelimi, çoğu zaman kirişleri oturtulmuş bir döşemede ocakların bulunduğu bölmeler vardır. Bu konutlar, surların içine, oldukça düzgün bir biçimde ve dolaşma ve toplantı etkinliklerini aksatmayacak bir yerleşme düzeni içinde dağıtılmıştır. Bugüne kadar, bu sitlerde, belirgin özellikleriyle "saray" denebilecek hiçbir yapı bulunamamıştır. Tersine, Heuneberg Kalesi eteklerinde bulunan bir yapı, bugünkü bilgilere göre, büyük olasılıkla o dönemin aristokratik konutlarından biriydi: dört odalı vc kazıklarla çevrili, 25x11 boyutlarında bir yapı. Surların içinde, ayrıca, dikdörtgen biçiminde, üç sahınlı, yaklaşık 25x15 boyutlarında büyük bir bina bulunmuştur. Bu bina sitin son evrelerine aitti ve işlevi bilinmemektedir. Bununla birlikte, büyük olasılıkla bir konuttan çok kolektif kullanıma açık ya da ekonomik işlevli kapalı bir mekândır söz konusu olan.

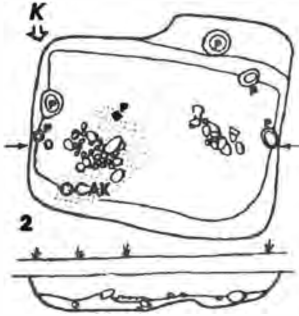
Kırsal alandaki konutların açık bölgelerde inşa edildikleri izlenimi hâkimdir ve bu bağlamda en iyi bilinen örnek, sözgelimi, Bohemya'nın bazı tarım bölgelerinde inşa edilmiş olan konutlardır: genellikle pek düzenli olmayan bir biçimde dağılmış, 3-5 üniteyi geçmeyen küçük kümelerdir bunlar. Bu köy evleri genellikle su kenarlarında, 2-3 km.'lik aralıklarla kurulmuştur. Bu konutlar gene dikdörtgen biçiminde büyük evlerdir ve dikey kazıklar üstüne oturtulmuştur ve boyutları değişir (genellikle 10x5). Bununla birlikte, özellikle Orta Avrupa'da kazılan toprağın içine oturtulmuş,

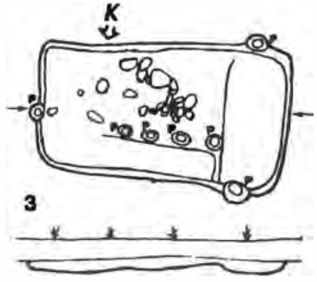
daha küçük, dört köşeli (4-5 x 2-3) kulübeler de görülmüştür. Kimi zaman her iki tipe de aynı yerleşim alanında rastlanır ve bu durum olası bir işlev farklılığını akla getirir. Aslında, toprağa gömülmüş bazı kulübelerin konuttan çok atölye olarak kullanılmalarına rağmen, bu bağlamda kesin açıklamalar yapmak mümkün değildir.

İbadet yeri olarak kullanıldığı düşünülen yapılar arasında en önemlisi, kesinlikle, İÖ VI. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, Bohemya'daki Záhist müstahkem mevkiinin en yüksek bölümüne kurulmuş olan ve arkeologların Akropol olarak niteledikleri yapıdır. Dörtgen planlı güçlü bir surla çevrili bu yapı çok güçlü, taştan yapılmış ve yaklaşık 4 m. yüksekliğinde bir temele oturtulmuştu; bu bağlamda, büyük olasılıkla alışap kısımlardan oluşan Etrüsk tapınaklarının *podium*'undan ve gene büyük olasılıkla büyük ölçüde tarım takvimiyle ilgili astronomik kestirimlerde yararlanılan üçgen planlı bir tür kaleden esinlenmek söz konusuydu. Toplu ibadetlerin yapıldığı bölmeleri bir alandan oluşan bu tapınak tipinin bağlantılarını, büyük olasılıkla, Bronzçağı'nın sonundan başlayarak, Bohemya'da ya da başka yerlerde konutların yanında veya ayrı ayrı yerlerde görülen ve genel olarak kültürel bir işlevi olduğu kabul edilen, açık ya da kapalı, değirmi ya da dörtgen planlı çitlerde aramak gerekir.

V. yüzyıl Kelt dini konusunda bilindiği sanılan çok az şey, sadece arkeolojik kalıntılarla ilgili, en azından beş yüz yıldan öteye sarkan belgelere dayanan bir spekülasyon olmadığı zaman nispeten kesin yorumların sonucudur. Bununla birlikte, çok fazla çekince göstermeden, Keltlerin, en azından toplumun yüksek katmanlarının bu döneme

Şekil 3 – İÖ V. yüzyıl Kelt konutları: 1, Chassemy (Aisne), 9 numaralı konut; zemine çakılmış kazıklar üstüne oturtulan yapı (Bourreux ve Rowlett); 2-3, Kadan (Bohemya), toprağa gömülmüş konutlar, no. 40 ve 34, p = kazık deliği (yazarın kazıları).

özgü öte dünya inancının ölümden önceki yaşam inancından pek farklı olmadığı kabul edilebilir: ölü silahlarını, süs eşyalarını, gösterişli arabasını, yiyeceği şeyleri ve aletlerini yanında götürüyordu bu insanlar: bu eşyalar ona ölüler krallığındaki büyük şölende bu dünyadaki saygınlığının aynısını kazandıracaktı.

V. yüzyılın ikinci yarısına özgü şarap servis takımlarının ve öteki değerli objelerin yer aldığı repertuvar ilk kesin Kelt tanrı tasvirlerini verir. Bunların yaratıcıları ne yazık ki bilinmez ve belirgin özellikleri bazı temalar ve nitelemeler –hayat ağacı ve korkunç bekçileri, palmiye, ökseotu, insan başlı at vb.– taşımalarıdır: bu süsleme unsurlarının çoğu İÖ I. yüzyıl Kelt paralarında bulunur.

III. Bölüm

IÖ IV. VE III. YÜZYILLARDA KELT YAYILMASI

Halstatt toplumunun parçalanmasıyla birlikte, İÖ IV. yüzyıl başında Akdeniz dünyasıyla doğrudan ve sert bir çatışmaya giren topluluklar içinde önemli hareketlenmeler görülür. Kelt istilacı kimliği anında tanınır ve o döneme kadar kütlesel ve dinamizm açısından en güçlü özellikli Transalpina etnisi meçhul olmaktan çıkar.

Daha önce özetlenen teşhisler bu hareketlerin İÖ V. yüzyılın ilk yarısından başlayarak belli bir yoğunluk gösterdiğini düşünebilme olanağı verir ama en azından bir yığın bilinmeyenden oluşan karmaşık bir sürecin genel çizgilerini belirleyebilmek amacıyla özellikle hiçbir kaynak tarafından yeterince doğrulanmamış arkeolojik belgelere dayanan varsayımlara dayanamayız.

Titus-Livus, Bellovesus tarafından İtalya'ya götürülen Keltlerin ortaya çıkışını Büyük Tarquinius (İÖ 600'e doğru) dönemine kadar götürür: genellikle tartışmalı bir tarihtir bu ve belki de konuyu *Massalia*'nın kuruluşuna bağla-

mak amacıyla iki Tarquinius arasındaki bir karışıklık olarak açıklanır. Foçalılara yapılan yardım Kelt seferlerinin başarılarını açıklayabilecek önemli bir işaret gibidir. Ulu Tarquinius dönemindeki bu ilk istilanın tarihini değiştirerek bir tarih (İÖ VI. yüzyılın son çeyreği) elde edebiliriz: bu tarih, dönemin etki düzeyini kısıtlama ve bu dönemi Cispadana'daki bir Kelt yerleşmesiyle sonuçlanan bir istila gibi görmeme koşuluyla kesinlikle kabul edilebilir bir tarihtir.

Gerçekten de, kesinlikle bu döneme doğru, İtalya ve Sicilya Yunanlarının artan baskısıyla Etrüsk siyaseti ve ekonomisi karasal ve Adriyatik bir yönelim kazanır: *Felsina* (Bologna), *Misa* (Marzabatto?), *Mantua* (Mantova) vc *Melpum* (Milano civarı) sitelerinin ve de Spina ve Adria deniz acentelerinin kurulması. Öte yandan, Etruria sadece Atina ekonomisiyle doğrudan ilişki kurmakla kalmıyor, aynı zamanda Alp geçitlerine ve bu geçitler aracılığıyla Kelt dünyasına açılıyordu. Gerçekten de, V. yüzyıl, tespit edebildiğimiz kadarıyla Transalpina bölgesinde Etrüsk etkinliğinin ilginç biçimde artan yaygınlığının işaretidir. O dönemde bu iki uygarlık arasındaki ilişki oldukça doğrudan bir ilişki haline gelir ve Halstatt özellikleri taşıdıkları düşünülen bazı objeler, özellikle İÖ V. yüzyıl başına ait son derece belirgin özelliklere sahip süs iğneleri, Marzabotto'ya, Bologna'ya, hatta Ancona'nın güneyindeki Picentum'a kadar ulaşırlar ama bunlar tartışılmayacak bir biçimde yerli halka ait bağlamlar içinde kalmışlardır. Bu dönem Padano-Etruria refah dönemidir ve, çok büyük olasılıkla, ganimet ve toprağa susamış yabancı bir halkın istilası gibi bir olayla gölgelenmemiştir kesinlikle.

Bir Kelt varlığını düşündürebilecek tek Cisalpina bölgesi Golasecca denen uygarlık alanıdır ve bu alan Maggiore Gölü ve bugünkü Bergamo kenti arasındaki Alp vadileri ağzına kadar uzanır ve yaklaşık olarak Kelt-Etrüsk yazıtlarının bulunduğu bölgeye kadar yayılır. Bu yazıtlardan bazılarının çok uzak bir döneme tarihlendirilmesi (Castelletto Ticino: İÖ VI. yüzyılın ilk yarısı; Prestino: İÖ VI. yüzyılın sonu) kesinlikle bu kültürün belirgin özelliklerini taşıyan ve kesinlikle Kuzey İtalya kökenli halkların bir bölümünün Kelt dili konuştuklarını gösterir. Bugün, bunların Lombardiya'nın kuzeyine yerleştikleri tarihi belirleyebilecek bir bilgi yoktur elimizde ama büyük olasılıkla çok eski bir tarihtir bu, en azından Bronzçağı'nın sonuna kadar gider. Bu koşullar, bunların, komşuları Retler ve Venetler gibi, Etrüsk kaynaklı bir alfabeyi benimsemiş oldukları olgusunu açıklar; İÖ IV. yüzyıl başında Cisalpina'ya göç eden ve de Etruria'yla doğrudan ilişki içinde olan Kelt toplulukları kullanmamıştır bu alfabeyi.

İtalya Kelt yerleşmesinin kökenindeki dalga, hem tarihsel kaynaklara hem arkeolojiye göre, neredeyse kesinlikle, sonuçları *Clusium* (Chiusi) kuşatması, Allia'daki Roma bozgunu ve İÖ 390/385'te Roma'nın alınması olan istila olmuştur. Geleneklere göre, bu güç gösterisinin sergileyicileri olan Senonlar İtalya'daki büyük Kelt istilasının son halkı gibi gösterilmiştir. Bunlar IV. yüzyıl başında Adriyatik kıyılarında (derinliği 60 km., uzunluğu 100 km.) bir şeride, bugünkü Pesaro ve Macerata kentleri arasında bir bölgeye yerleşmişlerdir. Bu bölge büyük bir stratejik öneme sahiptir çünkü Tiber Vadisi'ne girişi denetlerken Orta İtalya'nın anahtarı konumundaydı ve aynı zamanda Apulia ve

Campania kentleri üstünde sürekli bir tehdit oluşturuyordu. Padano Etruriası merkezlerinin büyük bölümünü etkilememiş gibi görünen ve doğrudan bir gerilemeye sahne olmayan harekat yerel koşulların çok iyi bilindiğini kanıtlayan bir hız içinde gerçekleştirilmiştir. Operasyonun spontanlığı konusunda bazı kuşkular beslenebilmesi ve bu bağlamda, tersine, önceden hazırlanmış, hatta belki de hegemonya mücadelesi veren yerel önderlerden biri tarafından istenmiş bir manevradan söz edilebilmesi normaldir. Kuzey komşuları üstünde tehdit oluşturmak isteyen Etrüskler midir bunlar? Adriyatik'e girmek amacını güden Siracusalılar mı? Bugün elimizdeki bilgilerle sorunu aydınlatmak mümkün değildir.

Akdeniz'deki çatışmalara katılan Kelt paralı askerlerinin varlığından ilk kez Senonların Roma'ya inmelerinden kısa süre sonra söz edilmiştir. Bununla birlikte, coğrafi kökenleri belli olmayan bu paralı askerlerin Adriyatik üstündeki emelleri çok iyi bilinen Siracusalı Dionysios'a hizmet etmeleri çok ilginçtir. Dolayısıyla, bunlar, çok büyük olasılıkla İtalya'da Ancona-Siracusa ticaret acentesi hesabına çalışmışlardır. Kelt paralı askerlerinin sayısı, daha sonra, özellikle çeşitli orduları içinde binlerce Keltin savaştığı İskender'in ölümünden sonra çok artmıştır, öyle ki, bu bağlamda, Kelt dünyasındaki sürekli bir kanamadan söz edilebilmiştir. Bununla birlikte, aynı çerçeve içinde şu olguların da görülmesi gerekir: Akdeniz ve Kelt dünyası arasındaki ilişkinin çok sıkı olması ve en derin ve en kalıcı kültürel etkilerin özümsenmesi. Böylece, IV. yüzyıl sonu ya da III. yüzyıl başına doğru Keltlerde para kullanımının yaygınlaşması ticari ilişkilerden çok Keltler sayesinde gerçekleş-

miştir ve ticari ilişkiler büyük olasılıkla daha sonra bazı para tiplerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Öte yandan, şu gerçeğin de vurgulanması gerekir: sözleşmeleri biten askerler ya da paralı askerler Akdeniz zenginliklerini hedef alan ani ve hızlı talan eylemlerinin örgütlenmelerine katılıyorlardı.

Kuzey İtalya kesinlikle en önemli ve en eski paralı asker pazarlarından birini oluşturmuştur. Bu pazar içinde, kesinlikle, İÖ IV. yüzyılın ikinci çeyreğinde oldukça kısa aralıklarla gerçekleştirilen Apulia, Campania ve Etruria seferleri de yer alıyordu. Apulia'da, Canosa'da bulunun bir Kelt savaşçı başlığı, hiç kuşkusuz, yazılı belgeler aracılığıyla da tanıdığımız bu seferlerden birinin arkeolojik tanıklığıdır.

Böylelikle, Transalpina Kelt bölgesi ve Cisaplina-Gallia arasında yoğun bir ilişki kurulur: zenginlik ve kavga arayan savaşçıları İtalya'ya götüren ve Yunan ya da Etrüsk uygarlıklarıyla ilişkiler sonucu gelişen yeni bir kültürün inceliklerini getiren bir ilişkidir bu.

Eski V. yüzyıl aristokrasisine ait mezarlardan hiçbirini Senon yeraltı mezarlarının (en ünlüleri Ancona'nın batısındaki Montefortino ve Filottrano mezarlıklarıdır) zenginliğiyle karşılaştırmak mümkün değildir. Bu mezarlarda yeni tip tunç ve demir başlıklar, onlarca tunç, gümüş, cam, kaymaktaşından kâse, altın, gümüş ya da tunç süs eşyaları, kehribar ya da cam boncuklar, oymataşlar, Yunan ve Etrüsk kapkacağı, o bölgede üretilen seramik eşyalar, cenaze törenlerinde İtalyan etkisini gösteren demir ocak ızgaraları ve çubuklar bulunmuştur. Bu eşyalar büyük ölçüde Yunan ya da Etrüsk kökenlidir. Bununla birlikte, kesinlikle Kelt süslemeleri taşıyan objeler de bulunmuştur: madeni kolyeler,

kılıç kınları, süs iğneleri. Bunlar, kesinlikle, Yunan-Etrüsk dekoratif sanatının, özellikle de aralarında dal süslemelerinin çok başarılı olduğu bitki motiflerinin doğrudan etkisiyle ortaya çıkan eski bir repertuvarın neredeyse bütünüyle yenilenmesinin işaretleridir.

Rheinland'da bulunun bir objeye göre, bizce biraz aceleye getirilerek Waldalgesheim Üslubu adı verilen bu yeni La Tène üslubu örneği, IV. yüzyılın ilk yarısındaki İtalya seferleriyle doğan ve kısmen Transalpina bölgelerine dönen yeni bir askeri aristokrasi tarafından anında benimsenmiş olduğu için Kelt dünyası bütünlüğü içinde daha ani bir şekilde ortaya çıkmıştır. İtalya'da yaşayan, İÖ III. yüzyılın başına doğru, Paris'in kuzeyindeik Plessis-Gassot'da gömülen birinin dönüşünün kesin tanıklığı çok yakın bir dönemde ortaya çıkmıştır: üstünde silahları bulunan bu savaşçının yanında, büyük olasılıkla Cispadano Kelt-İtalyan bölgesine özgü olduğu kanıtlanan bir cenaze töreni gereği, Etruria'da, Volterra'da üretilmiş iki siyah kupa bulunmuştur.

İtalya seferlerinden dönen yeni aristokrasi Kelt-İtalya atölyelerinde üretilmiş objeler getirmiştir ama bunların kısa süre sonra üretilmeye başlayan yerli taklitlerinden ayrılması zor olmuştur. Bununla birlikte, köken olarak bu özellikleri taşıyan bazı sanat yapıtlarının özelliklerinin saptanması, La Tène sanatçılarının o zamana kadar bilinmeyen bir tekniği kullanmış olmaları ve bu çalışmaların çok ince özellikler taşımış olmaları olgusu sayesinde daha kolaydır. Bu bağlamda, sözgelimi Amfreville'de (Eure) ve daha yakın zamanda Agris'te (Charente) bulunan gösterişli başlıklar örnek gösterilebilir. Tartışılmaz bir biçimde Kelt-İtalik esin-

li zengin dekoru çok renkli gereç (mercan ve kırmızı sır) kullanımıyla çarpıcı özellikler taşır. İsviçre'nin Bern kentinde bulunan bir toka başka bir örnek oluşturur bu bağlamda: bu tokanın üstünde çok ince gümüş işlemeler bulunur ve gümüş o dönemde Transalpina dünyasında neredeyse hiç bilinmemektedir, buna karşılık, Kuzey İtalya'da çok yaygındı kullanımı. Tipik La Tène biçimli bu tokanın dekorunda neredeyse hiçbir değişiklik geçirmemiş Yunan dal motifleri görülür. Ayrıca, kesinlikle daha mütevazı ve dolayısıyla tanımlanması zor objeler de vardır: sözgelimi, Kuzeybatı Bohemya'daki Cizkovice'de bulunan tunç süslemeli takımlar.

Değişim olgusu büyük olasılıkla yeraltı mezarlarından, V. yüzyıl sonunda yoğun bir yerleşime ama aynı zamanda Halstatt biçimlerinden hareketle yerel metalik süslemelerin ve seramiğin gelişimine sahne olduğu anlaşılan Marne bölgesinde çok yoğun olmuştur: iki tekerlekli savaş arabaları üstünde, yanlarında kılıçları, mızrakları, süngüleriyle birlikte gömülmüş askeri liderlerin mezarları vardır. Bu insanlar genellikle yeni La Tène üslubundaki öteki mezar eşyaları gibi süslü başlıklarıyla gömülmüşlerdir. En tanınmışları Berru, La Gorge-Meillet, Sept-Saulx, Cuperly ve Somme-Bionne olan bu mezarlar genellikle aynı döneme denk düşerler ancak Somme-Bionne en eskisidir bunların ve V. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Bu yeraltı mezarlıklarında bulunan mezarlar ince ve düz biçimlidir ama bazıları çevrelerinde bir hendek bulunan bir tümülüsle kaplı olarak inşa edilmiştir.

V. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan ada Keltlerinin Roma dönemine kadar kullandıkları tekerlekli

Kelt savaş arabasının kökeni büyük olasılıkla İtalya'dır: İÖ VIII. yüzyılın sonundan başlayarak mezarlarda bulunan bu tip arabalar kanıtlamaktadır bu görüşü.

Marne bölgesi yeni modanın ortaya çıktığı tek bölge değildir: Nahe'nin Ren'le birleştiği yer yakınlarındaki Waldalgesheim yeraltı mezarlığı bu bakımdan özellikle ilginçtir, çünkü bu mezarlıkta yeni üslupta görkemli altın mücevherlerden ve iki tekerlekli araba kalıntılarından başka Taranto üretimi olan ama örneklerine İtalya Senon mezarlarında da rastlanan bir bronz kova bulunmuştur. Marne mezarlarına benzeyen ve gene içinde araba bulunan başka bir mezar Salzburg'un güneyindeki Dürrnberg sitinde bulunmuştur. Halstatt sitinin gerilemesiyle birlikte gelişen bu sitin önemi tuz işletmeciliğinden geliyordu. Kuzey Bohemya'da İÖ V. yüzyıldan kalma başka arabalı mezarlar bulunmuştur.

Bununla birlikte, arabalı La Tène mezarları olgusu bağlamında sayı şimdilik oldukça sınırlıdır ve yeni moda genellikle bu dönemde Kelt dünyasının en verimli bölgelerinde bulunan düz ve ince mezarlar çerçevesi içinde ortaya çıkmıştır. Bu yeni moda aynı zamanda Rheinland ve Main'dan girip Kuzeybatı Bohemya'ya kadar ulaşmıştır; Bohemya'nın bu bölgesinde Duşkov buluntuları (yaklaşık 1.500-2.000 toka ve bilezik) arasında ortaya çıkan obje tipleri söz konusu olgunun ortaya çıktığı bu alanın belirgin özelliklerini oluştururlar; aynı olgu, öte yandan, Moravya'ya kadar inen Tuna Vadisi'nde ve Karpatlar çanağında da görülür.

Kuzey İtalya'yı etkileyen saldırı kadar güçlü ve ani bir Kelt saldırısı, aslında, aynı dönemde doğuya doğru da yayıl-

mıştır. Bu noktada arkeoloji Titus-Livus ve Trogus Pompeius'un aktardığı geleneği çok büyük ölçüde doğrular. Söz konusu hareket büyük olasılıkla İÖ V. yüzyıl civarında, amber yolunu en önemli ve en stratejik noktasında denetlemeye yönelik bir ilk saldırıyla başlamıştır: bugünkü Bratislava'nın batısında, küçük Karpatlar'ın eteğindeki Tuna geçidi. Stupava yeraltı mezarlığı ve Slovakya'da (Bu èany) ve Tuna'nın güneyinde (Sopron, Loretto) yeni bulunan sitler bölgede erken dönemde oluşan bir Kelt egemenliğine ve hem Bavyera ve Bohemya'dakilere yakın hem de özgün karakterler gösteren eski bir La Tène fasiyesinin varlığına tanıklık ederler.

Bununla birlikte, patlama, temel sızma ekseninin Tuna'nın özellikle sol kıyısından gerçekleştiği IV. yüzyılda gerçekleşmiştir. Böylece, Büyük İskender, İÖ 335'te, bu ırmak üstünde, büyük olasılıkla Balkan Moravya'sıyla birleştiği yerde Keltlerle karşılaşmıştır. Makedonya İmparatorluğu'nun oluşturduğu engel sonucu Keltler Transilvanya'ya doğru çıkmak zorunda kalmışlardır; Romanya'da, Karpat yayı içinde bulunan bir Silivaş mezarından çıkan bir başlık bölgedeki Kelt yerleşmesinin birinci dönemiyle ilgili olarak iyi bir tanıklık sağlar. Bu başlık Kelt-İtalik tipidir ve üstünde bütünüyle yeni La Tène stili süslemeleri vardır. 200 km. daha kuzeyde, Macar düzlüğünün sınırında bulunan Ciumeşti yeraltı mezarlığındaki, muhtemelen öncekine göre daha yakın bir döneme ait bir askeri önder mezarı, tersine, büyük olasılıkla Trakya, Balkan ortamı etkisine işaret eder: bu mezarda Kelt-İtalik modeli, üstünde kanatları hareket eden bir kuşun bulunduğu şaşırtıcı bir başlık, bir örme zırh ve tunçtan baldır zırhı bulunmuştur.

Bununla birlikte, IV. yüzyıl Kelt istilası oldukça kısıtlı sayıda bölgenin istila edilmiş olması gibi bir sonuç vermiştir: Macaristan'ın kuzeybatısı, Slovakya'nın güneybatısı ve Transilvanya'nın bir bölümü. Drava'nın kuzeyindeki bölgeler ve Doğu Slovakya'yla birlikte Tisza çukuru etkilenmemiş gibidir bu istiladan.

Doğu Keltlerinin ilerleyişi İskender'in ölümünden sonraki iç çatışmaların Helen dünyasını zayıflatmasıyla ve burada baş gösteren çatışmaların paralı askerler için önemli bir pazar oluşturmasıyla yeni bir güç kazanmış olarak tekrar başlar ve gene bu dönemde İtalya'daki Kelt iktidarı ilk önemli tersliklerini yaşar. En önemli olay, hiç kuşkusuz, İÖ 283 yılında Romalıların Senon bölgesinin oluşturduğu stratejik üssü işgal etmeleridir. Bu operasyonun sonucu Cisalpinalıların askeri girişimlerine uygun düşmeyen bir dengenin kurulması, dolayısıyla, Transalpinalıların İtalya'ya girişlerinde bir düşüş olmasıdır. Dolayısıyla, faal insanlar başka yerlerde macera aramaya başlarlar: büyük ölçüde, Kelt ilerleyişinin ayrıntılarını neredeyse hiç bilmediğimiz batıya doğru ve ilk yerleşmelerin muhtemelen İÖ IV. yüzyıl ortalarında görüldüğü güneybatıya ama özellikle de insanları zenginliklerin ve çatışmaların çektiği güneydoğuya doğru giderler.

Bu yön değiştirme arkeolojik yansımasını, sözgelimi süslemeleri çok zengin kınları olan kılıçların ortaya çıkmasında bulur: özellikle bu özellikleri taşıyan kınların ve kılıçların çok fazla görüldüğü Karpatlar yayında ve Kelt dünyasının kat ettiği akımların hassas barometresi İsviçre gibi batı bölgelerinde. Durum, IV. yüzyıl ortalarına doğru İsviçre, Rheinland ve Main'den geçen bir akımın ulaştığı ama bu yüzyılın

sonundan başlayarak batı bölgeleriyle gitgide daha az ortak noktaları bulunduğu gözlenen ve nihayet kesinlikle Tuna yöneliminin benimsenmiş olduğu ve Doğu Keltleri kültürel topluluğuna –*koine*– katkıda bulunan kültürel bir fasiyesin geliştiği Bohemya'da da çok anlamlıdır.

Trakya'ya ilk sızma girişimi İÖ 298 yılında başarısızlıkla sonuçlanır. Bugünkü Bulgaristan'da, Gorni Cibar'da bulunan ve süslemelerinden IV. yüzyıl sonuna ait olduğu anlaşılan madeni kolye muhtemelen bu olayla ilişkilendirilebilecek en karakteristik tek objedir.

Büyük şok İÖ 280 yılında gerçekleşmiştir: Keltler Makedonya'yı işgal ederler ve büyük olasılıkla Morava Vadisi'nden yukarı doğru çıkarlar, savaşta ölen Ptolemaios Keraunos'un ordusunu çok büyük bir bozguna uğratırlar. Bu zaferden sonra Kelt ordusunda bir bölünme olmuştur. Brennos komutasındaki bir birlik 279'da Delphoi'ye kadar iner. Ertesi yıl Kelt kuvvetlerinin bir bölümü Çanakkale'yi geçer ve Anadolu'ya girer, bu arada Skordiskler Moravya'dan aşağı doğru inerler ve Save ve Tuna arasına yerleşirler. Öte yandan, büyük bir birlik de Trakya'da kalmıştır ve orada, 277'de, Gelibolu Yarımadası yakınlarında Antigonos Gonatas tarafından büyük bir yenilgiye uğratılmıştır. Belki de Anadolu'ya geçmek isterken püskürtülen Keltler bugünkü Bulgaristan'da bir yerlere çekilirler ve *Tylis* Krallığı'nı kurarlar.

Böylece, Anadolu'ya geçen Keltler takviye kuvvetleriyle irtibatlarını kaybederler ve Suriyeli I. Antiokhos karşısında büyük bir bozguna uğrarlar; Antiokhos kendilerine toprak verir: Kızılırmak'ın orta çığırında yer alan ovaya Keltler Galatia adını verirler. Bundan sonra yazgıları Avru-

pa Keltlerinden ayrılmıştır, yavaş yavaş Helenleşirler, bununla birlikte Hıristiyanlık dönemine kadar dillerini koruyacaklardır.

Kelt dünyası ve Helen dünyası arasında kesinlikle en yaygın ve en şiddetli çatışma olan 280 yılındaki seferin arkeolojik izleri bugüne kadar çok sınırlı kalmıştır: Korinthos'ta bir kuyuda bulunan, oyulmuş yumurta biçiminde oluşan bir çift Kelt halkası III. yüzyılın ilk yarısı bağlamında çok karakteristiktir ve bu dönemde bu tip özellikle Bavyera ve Bohemya'da yaygındır ama büyük olasılıkla Delphoi'ye inme olgusuyla hiçbir ilgisi yoktur. Daha çok bölgedeki Kelt paralı askerlerinin varlığıyla bağlantılıdır. Gerçekten de, 265 yılında, komşu Megara kentinde baş kaldırdıkları bilinir. Kadın süs eşyasıdır bu ama paralı askerlerin karıları her zaman yanlarında bulunurdu. Bulgaristan'da, Türk sınırı yakınlarında Mezek'teki bir mezarda La Tène uygarlığı arabası bulunmuştur; bu arabanın son derece karakteristik süslemelerinin en yakın benzerleri III. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebilirler. Bu buluş çok özel bir belgedir ama *Tylis* Krallığı arkeolojik kalıntılarına ulaşılamamıştır. Anadolu'da bu bağlamda tek önemli obje aynı döneme ait plastik stilde bir bileziktir ve muhtemelen Akdeniz kıyısında, Finike'de bulunmuştur bu bilezik.

Bilanço zayıftır ama her şeye rağmen anlamlıdır: Muhtemelen İÖ 280 yılındaki savaşla ilişkilendirebilecek bütün objeler Kelt dünyası merkez bölgesinde en yakın benzerlerini bulmuşlardır: Doğuya doğru yayılma bağlamında İsviçre'nin İtalya için oynadığı aynı kavşak rolünü oynamış olduğu sanılan Bavyera ve özellikle Bohemya ve Moravya.

Şekil 4 – İÖ IV. ve III. yüzyıllarda Kelt dünyası: 1. Amfreville; 2. Berru; 3. Somme-Bionne ve La Gorge-Meillet; 4. Waldalgesheim; 5. La Tène; 6. Bern ve Münsingen; 7. Ensérune; 8. Nages; 9. Entremont; 10. *Massalia*; 11. Telamon; 12. *Clusium*; 13. *Arretium*; 14. Filottrano ve Montefortino; 15. Roma; 16. Taranto; 17. Canosa; 18. Dürrnberg; 19. Duşkov; 20. Jenisuv Ujezd; 21. Cizkovice; 22. Ciumeşti; 23. Silivaş; 24. Gorni Cibar; 25. Mezek; 26. Korinthos.

Doğu seferi Kelt yayılmasının doruk noktasıdır. Daha sonra saldırı yerini savunmaya bırakacak ve Kelt bölgesinde sürekli bir daralma görülecektir.

Dolayısıyla, şimdi bu yayılmanın özelliklerinin temel ve tartışmaya açık sorusunu ortaya atmak gerekiyor: bütün halkların gerçek göçler anlamındaki yer değiştirmeleri. Bu pek fazla olası görünmüyor. Ailelerle ve eşlerle birlikte başka bölgelere göç etmeye hazır Keltlerin göçmen karakteri varsayımı temelde Caesar'ın Helvet göçü anlatımına, dolayısıyla tarihsel koşulların İÖ IV. ve I. yüzyıllardaki koşullarla aynı olmadığını hiç dikkate almayan bir karşılaştırmaya dayanır. Helvet göçü, daha önce Germen baskısıyla köklerinden kopmuş bir halkın, eski ya da yeni düşmanların ilerlemesiyle acımasızca ezilmiş ve iç çelişkileriyle yıpranmış Kelt dünyasına göçüdür. Koşullar IV. ve III. yüzyıllarda çok farklıdır ve bu dönemde Kelt dünyası gücünün doruğundadır ve bir kabileyi atalarından kalan toprakları terk etmeye zorlayabilecek hiçbir şey yoktur. Arkeolojik kalıntılar hiçbir yerde böyle bir olgunun varlığına tanıklık etmezler. Tersine, bazı küçük işaretler bir yayılma akımının varsayımsal merkezini bulma olanağını sağladıklarında bu merkez her zaman yerleşmenin çok yoğun olduğu ve hiçbir önemli ve beklenmedik saldırının görülmediği bir bölgedir burası. Bununla birlikte, belli ölçüde önemli toplulukların bölgeden ayrılması demografik açıdan bir düşüşe yol açabilmiştir: sözgelimi, özellikle İÖ IV. yüzyıl başından sonra Marne bölgesinde görülen durum.

Dolayısıyla, Kelt yayılmasını, gerektiğinde aynı bölgede birçok kez yinelenen, nüfusun fazlasının ince bir biçimde askere alınmasına dayalı bir sömürge olgusu gibi görmek

daha doğrudur. Bu, yeni topluluğun etnik kimliğini koruyacak kadar önemli olduğu durumlarda, Kelt dünyasında birbirlerine uzak bölgelerde yaşayan ve aynı adı taşıyan kabilelerin çoğalmasını açıklayabilir.

IV. ve III. yüzyıl Kelt unsuru çekirdek kabilelerden oluşmuş, içinde toprak, zenginlik ya da askeri şöhrete susamış, önemli ve türdeşlikleri farklı toplulukların şaşırtıcı bir hızla gidip geldikleri çok geniş bir yapıya benzetilebilir. Dolayısıyla, görünüşe rağmen, Kelt istilaları, böyle bir karşılaştırma biraz abartılı bulunmazsa eğer, uzak Ortaçağ İskandinav istilalarına benzetilebilir: büyük Germen istilalarının Doğu göçebelerinin sürekli etkisiyle Roma İmparatorluğu üstüne gönderdikleri yağmacılar, kolonlar ya da maceracılar.

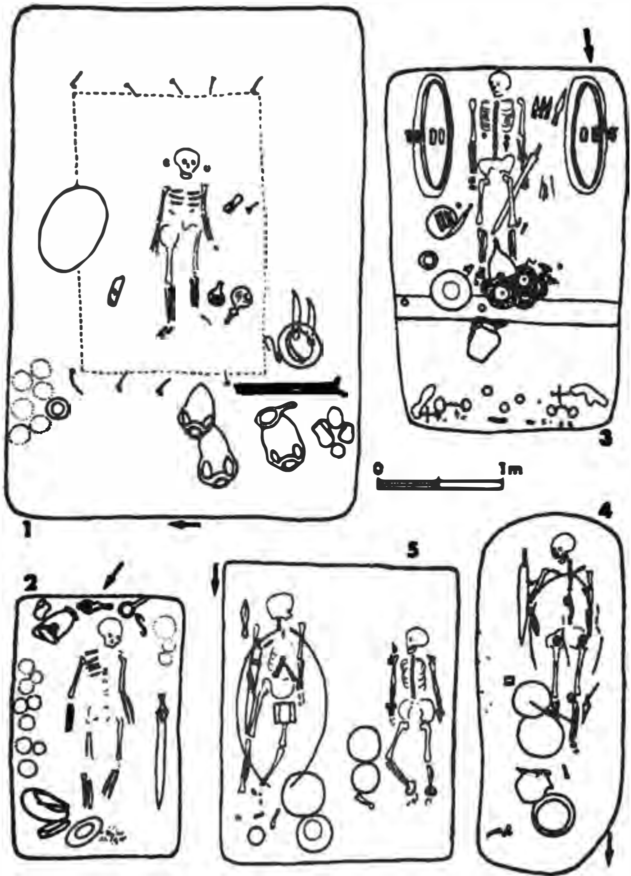
Bu dönem için Kelt varlığının en etkileyici tanıklığını oluşturan yeraltı mezarları büyük yayılma döneminde toplumun yapısıyla ilgili olarak çok önemli bilgiler sağlarlar. En belirleyici rit ölülerin düz ve sade mezarlara gömülmesidir ama bazı bölgelerde ölü yakma uygulamaları da sürdürülür ve tümülüsler de bütünüyle terk edilmemiştir. Toprakları en verimli ve dolayısıyla en kalabalık bölgelerde mezarlıklar çok yoğun bir ağ oluştururlar. En iyi bilinen bölgelerde yeraltı mezarlıkları arasındaki ortalama uzaklık 2-5 km. arasındadır. Büyük olasılıkla çok kalabalık bölgeler değildir bu bölgeler, çünkü en büyük mezarlıklar –Bern yakınlarındaki Münsingen: 217 mezar; Kuzeybatı Bohemya'da Jenisuv Ujezd: 132 mezar– yüzyıllar öncesine aittir ve daha sınırlı bir süreye yayılmış olan mezarlıklardaki mezarların sayısı birkaç düzineyi geçmez. Geçen yüzyılla ilgili bilgilere göre muhtemelen binlerce mezarın bulunmuş olduğu Marne bölgesi bir istisnadır ve bu istisna bölgede bu tip yeraltı

mezarının eskiliğiyle izah edilebilir belki. Gerçekten de, bu bağlamda, Halstatt dönemi sonundan beri düz ve sade mezarların bulunduğu mezarlıklar sürekli var olmuştur. Son zamanlarda bu bölgede ortaya çıkarılan yeraltı mezarlarıyla ilgili olarak kesin belgeler vardır elimizde; bununla birlikte, muhtemelen bu mezarlıklarda daha fazla mezar yoktu ve bu bölgede öteki ova ve düzlüklere göre nüfus daha yoğun değildi.

Kabataslak ve yaklaşık bir değerlendirmeye göre, küçük topluluklar bağlamında kuşak başına en fazla 10-15 kişiden söz edilebilir ve bu nüfus büyük olasılıkla bu dönemin Kelt toplumunun temel birimini oluşturmuştur.

La Tène yeraltı mezarları dönemlere ve bölgelere göre değişiklik göstermiştir her zaman. Özellikle iki mezar tipi önemlidir bu bağlamda: savaşçıların silahlarıyla birlikte gömüldükleri mezarlar ve nispeten çok fazla süs eşyasıyla birlikte gömülen kadın mezarları. Bu iki grup her mezarlığa dengeli bir biçimde dağılmıştır genellikle. Öte yandan, bu mezar grupları içinde, kimi zaman, belirgin özelliği ve önemi aynı dönemdeki başka mezarlara göre eşyaların zenginliği ya da özel bir düzenlemeyle (sözgelimi, dört köşeli ya da değirmi bir çit veya mezarların özel boyutları) belli olan mezarlar da bulunmuştur.

Bu mezarlıklar, aynı zamanda, bugüne kadar üstünde durulmamış bir olgu olan, cenaze gelenekleri alanında bölgesel değişikliklerin ve evrimlerinin irdelenmesi, özellikle de modern çağa kadar bireyin etnik kimliğinin görsel ifadesi olan giysilerin tanınması olanağını da verirler. Bu tür analizler için özellikle kadın mezarları çok uygundur ve gerçekten de sosyal etkene bağlı değişmelerin ötesinde, yeni moda-

Şekil 5. – İÖ IV. ve III. yüzyıllar Kelt mezarları: 1-2. Montefortino (İtalya); 32 numaralı (kadın) ve 35 numaralı mezarlar (savaşçı mezarları) [Brizio]; 3. La Gorge-Meillet (Marne), arabalı mezar (Fourdrignier); 4. Ménföcsanak (Macaristan), 14 numaralı mezar (savaşçı mezarı) [Uszoki]; 5. Mana (Slovakya), çifte mezar no. 28 (Benadík).

ların ortaya çıkışının değiştirmekten çok yücelttiği bazı bölgesel özelliklerin direnmesi gözlemlenebilir bu bağlamda: sözgelimi, Marne bölgesindeki madeni kolye örnek gösterilebilir; bu madeni kolye bu kültür içinde kullanılan en yaygın kolyedir ve en yoğun süsleme çabaları bu kolyeler ya da Orta Avrupa'daki ayak bileği halkaları için gösterilmiştir.

Şimdilik en açık olguları kavrayabiliyoruz ancak ama IV. ve III. yüzyıllar Keltlerinin genel bir etnografisini oluşturmak hayal değildir ve bu tablo daha sonra oluşturulabilecektir kesinlikle.

Bu yeraltı mezarları ortamıyla ilgili olarak bugün sadece bazı bölgeler bağlamında doyurucu bilgilere sahibiz: özellikle belli sayıda köylerin bile ortaya çıkarılmış olduğu Orta Avrupa'da. Bu konuda en bclirgin boşluk kesinlikle Cisalpina uygarlığının, en azından mezarlarından anlaşıldığı kadarıyla Akdeniz uygarlığının tüm inceliklerini özümsemiş olan Senonların yerleşiminin neredeyse hiç bilinmemesidir.

Daha önceki döneme göre en ilginç olgu müstahkem merkezlerin yaygın biçimde terk edilmesidir. Keltlerin yerel ortamın etkisi altında kaldığı bölgeler (Ligurialı Keltler ve Kelt-İberler için Güneybatı Kelt bölgesi) dışında hiçbir yerde kalelerin varlığı saptanamamıştır. Bu olgu sadece Kelt dünyasının gücünün ve iç istikrarının ifadesi değildir, aynı zamanda ekonomik etkinliklerin dağılımının ve merkezi güç yoksunluğunun bir yansımasıdır; asker sınıfının bir yığın küçük yeraltı mezarlarına gömülmüş olması doğrular bu görüşü.

Dolayısıyla, bugün daha önceki döneme göre önemli farklılıklar göstermiyormuş gibi görünen, bilinen tek yerle-

şim tipi kırsal yerleşimdir. Genel olarak aynı döneme denk düşen, beş birimden oluşan küçük yerleşim bölgelerinden oluşur bu tip yerleşim ve yoğunluğu yaklaşık olarak en iyi bilinen bölgelerde yeraltı mezarlarınınkine denk düşen bir ağ oluşturur. Belirli bir bölgedeki konutlar ve mezarlıklar arasında kesin ilişkiler kurma girişiminin önünde bir yığın zorluk vardır bugün. Bununla birlikte, en azından kırsal yerleşimlerin daha önce söz konusu edilen yeraltı mezarlarına denk düştüğünü söylemek mümkündür.

Bu küçük yerleşmeleri oluşturan birimler daha önceki döneme ilişkin birimlerle aynıdır: zemine çakılmış dikey kazıklar üstüne oturtulmuş büyük konutlar ve temelleri çok derinlere inmeden kazılan toprağa gömülü konutlar. Silindir ya da koni biçiminde tahıl depoları bu yapıların dışında ya da içinde olabilirdi. Bu küçük kırsal yerleşim bölgeleri çerçevesi içinde hiçbir önemli farklılaşma izi gözlemlenemez. Çok farklı zanaatsal etkinlik izleri (örmecilik, on binlerce kilometrelik alana yayılmış kaba ya da ince kapkacak işleri, metalürji) bulunabilmiştir birçok vesileyle ama, öyle anlaşılıyor ki, bu yerleşmelerin temel ekonomik etkinliği her zaman tarım olmuştur.

Kült yerlerine gelince, bugün elimizdeki bilgilere göre neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz bu konuda. Bunun nedeni belki de son derece basit bir olgudur: düzenli mabetlerin bulunmaması ve ayinlerin doğal ortamda yapılması. Gerçekten de, kutsal odunun (Kelt dilinde *nemeton*) varlığından ve göllere, kaynaklara ya da ırmaklara adak atma geleneğinden söz edilir metinlerde ve arkeoloji verileri de kanıtlamıştır bunu: La Tène adıyla bilinen sitin zenginliği büyük olasılıkla yaklaşık iki yüzyıl içinde gerçekleştirilen kurban-

ların bir sonucudur; Bohemya'daki Duşkov'da bir sıcak su kaynağının dibine yerleştirilen bir kazana konan yaklaşık 2.000 toka, bilezik ve yüzükse, tersine, önemi, kesinlikle bu olguya gerekçe oluşturan belirgin özelliği yansıtan ve bir eşi daha görülmemiş bir sungudur.

Dolayısıyla, bir araya getirilen veriler, itici gücü, birçok topluluk içinde, belki de her biri, zenginliği genellikle öteki savaşçıların zenginliğinden pek fazla olmadığı sanılan bir lidere sahip, küçük yerleşim birimlerine dağılmış bir asker sınıfı olan bir toplumun portresini taslaklandırma olanağı sağlarlar. Özel bir olgu olan arabalı mezarlar dışında, sosyal farklılıklar erkeklerc görc kadınlarda daha belirgindir. Bugünkü bilgilere göre, hiçbir yüksek düzeyde hiyerarşik örgütlenme izi yoktur.

Kılıç taşımaları, büyük olasılıkla, özellikle özgür insan statülerinin bir ifadesi olan ve bir tür kırsal milis gücü olan silahlı köylüler, geniş yayılma olgusunun insani potansiyelidir. Bu yayılma için ve bu yayılma aracılığıyla yaşayan bu tip Kelt toplumu bu sıkı ilişki bittiğinde ve La Tène dünyası içine kapanmak zorunda kaldığında az ya da çok uzun vadeli bir mahkûmiyet içinde bulmuştur kendisini.

IV. Bölüm

İÖ II. VE I. YÜZYILLAR KELT "OPPIDUM"LARININ UYGARLIĞI

Kelt yayılmasının durması III. yüzyılın son çeyreğinde geri dönülmez bir hal almıştır. İÖ 225'te, İtalya'da, Etruria kıyısında, Telamon'daki kanlı bir bozgundan sonra Cisalpinalıların son umutları Kartaca girişiminin başarısızlığa uğramasıyla birlikte sönmüştür. Galya halkları art arda Roma egemenliğine boyun eğer ya da İÖ 191'de Boilerin bir bölümüyle ilgili olarak sanılabileceği gibi tekrar Alp-ler'i geçer ve Transalpina dünyasında yeniden birleşirler. Roma egemenliği çok hızlı ve çok etkili biçimde gelişir: Boilerin boyun eğmelerinden dört yıl sonra, 250 kmi uzunluğunda bir yol, *Via Aemilia*, *Ariminium*'u (Rimini) *Placentia*'ya bağlar ve böylelikle Po geçidiyle Padano'nun ötesine hızlı bir müdahale olanağını yaratır. Öte yandan, birkaç yıl sonra *Aquileia*'nın kurulması amber yolunun denetlenmesi olanağını sağlar; bu yol birkaç yıl sonra doğruca çok kalabalık Kelt bölgelerine açılır ve Kuzey İtalya için bir tehdit oluşturur. Noricum'a doğru ekonomik yayılma olanağından an-

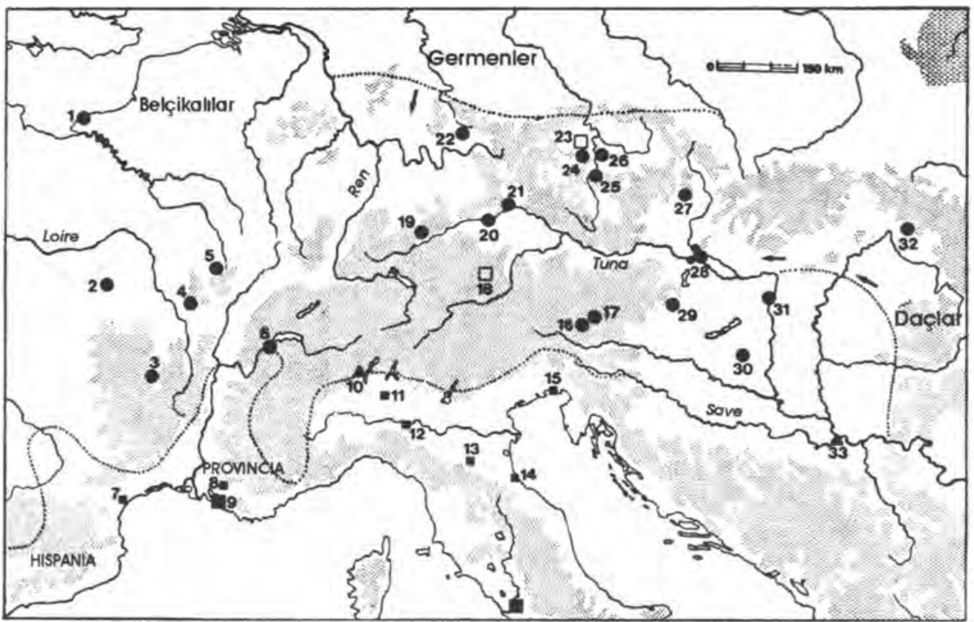
cak daha sonra yararlanılabilmiştir: İÖ I. yüzyılda bir Romalı tüccarlar kolonisi kurulan Carintia'daki Magdalensberg sitinde yapılan önemli kazılar kanıtlamıştır bunu.

Böylelikle, Roma baskısı Tuna Kelt bölgesinin güneybatı sınırında kendini hissettirmeye başlar; öte yandan, bu bölgede, o dönemde doğu yöresinde Daç-Get saldırısıyla başlamış olan Kelt iktidarının güçlenmesine tanık olunur.

Küçük Trakya Kelt bölgesi, yani İÖ 220 yıllarında oldukça önemli bir rol oynamaya aday *Tylis* Krallığı, yaklaşık on yıl sonra, belki de bir Kelt birliğinin Trakya'dan Anadolu'ya geçmesinden sonra ortadan kaybolur.

Galya'nın güneyindeki İspanya'nın Romalılar tarafından işgal edilmesinin kaçınılmaz sonucu, denetim altında olmayan Batı Akdeniz'in son kıyısının kesin ilhakı ve İÖ 125 yılında *Provincia*'nın kurulması olmuştur. Ticari ayrıcalıklarını tehdit altında gören Allobroksların ve Arvernlerin tepkisi bozguna uğramalarıyla sonuçlanır ve Roma da Galya'nın yaşamsal iletişim kaynaklarından birine sahip olma olanağı bulur: *Geneva* (Cenevre) *oppidum*'u ve Akdeniz arasındaki Rhône Vadisi.

Kelt dünyası kuzey bölgesinde yeni bir tehdide karşı koymak zorunda kalır: Germen halklarının baskısı. İlk çatışma İÖ 120'lerde, bir dalgayla yerlerinden edilen bugünkü Danimarka kökenli bir halk, Kimberler Orta Avrupa'nın en güçlü Kelt kabilesiyle karşılaştığında baş göstermiştir: toprakları muhtemelen Bavyera ve Güney Bohemya'dan bugünkü Slovakya'nın batısına kadar uzanan Boilerdir bu kabile. Boiler istilacıları püskürtmeyi başarırlar ama 113 yılında Noricum'da tekrar karşılaşırlar onlarla; istilacılar Noricum'da önlerinde buldukları Romalıları *Noreia* (bugün

Şekil 6 – İÖ I. yüzyılda Kelt dünyası: 1. Fécamp; 2. Levroux; 3. Gergovie; 4. Bibracte; 5. Alesia; 6. *Cenova*; 7. Narbonne; 8. Aix; 9. *Massalia*; 10. Ornavasso; 11. Milano; 12. Plaisance; 13. Bologna; 14. Rimini; 15. Aquileia; 16. Magdalensberg, 17. Skt. Margareten; 18. Holzhausen; 19. Heidengraben; 20. Manching; 21. Kelheim; 22. Steinsburg; 23. Msecke Zehrovice; 24. Stradonice; 25. Hrazany; 26. Závist; 27. Stare Hradisko; 28. Bratislava, Devin,

Güneybatı Styria'da Skt. Margareten sitiyle ilişkilendirilen bölge) yakınlarında bozguna uğratırlar. Bu olgunun, yani büyük olasılıkla Boilerin müdahalesinin amber yolunun güney yolundan gelen istilayı engelleyemediği anlaşılmaktadır.

Olayların devamı tarihçiler için gerçekten son derece yorucu ve içinden çıkılması çok zor bir iştir, çünkü, birkaç yıl sonra, Galya'da germen ya da Kelt kökenli başka halklarla birlikte gene Kimberler ortaya çıkmıştır: Tötonlar, Tigurinler (Helvet kabilesi), Ambronlar ve Toulouse bölgesi Volces Tectosegeslerinin yardımıyla *Provincia*'yı kasıp kavururlar. Volcesler 106'da ve Tötonlar da 102'de Aix-en-Provence yakınlarında yenilgiye uğrarlar, Kimberler de, ertesi yıl, Verceil'de (Vercelli), Piemonte Ovası'nda yenilirler.

Kimberlerin göçünü bu felakete karşı kalelerle donanmış olan Kelt dünyası için belirleyici bir olay gibi görme eğilimi egemendir. Hiç de kesin değildir bu teşhis. Bilindiği gibi, Kelt *oppidum*'ları Kimberlerin gelişinden çok önce ekonomik bir dönüşüm sürecinin sonucudur ve beklenmedik bir tehlike karşısında ani tahliye gereksinimleriyle gelişmiş olamazlar. Öte yandan, Orta Avrupa'da ve Galya'da, yazılı belgelerde anlatılan yüzbinlerce yağmacının istilasıyla ilgili anlamlı arkeolojik izleri aramak boş bir çabadır. Dolayısıyla, Roma merkezli bakışın çok büyük ölçüde İtalya kapılarında ortaya çıkan beklenmedik yeni bir barbar tehlikesinin yaratmış olabileceği şokun etkisinde olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte, Galya'da, Roma işgaline kadar yayılan etnik hareketlerin bir Germen saldırısıyla başlamış ol-

duğu çok kesindir. Bu bağlamda etkilenen bölge öncelikle Main'in kuzeyidir, çünkü Ariovistus'un Germenleri, kaynaklara göre, 70 yılına doğru Galya'nın doğusunda ortaya çıkmışlardır; bu bölgenin doğusunda ise, özellikle Römhild yakınlarındaki Steinsburg *oppidum*'u aracılığıyla tanınan Thuringe Kelt halkı İÖ 1. yüzyılın son onyıllarına kadar istikrarını korumuş görünmektedir.

İÖ 9-6 arasında, Marbod liderliğindeki Markoman istilasından etkilenen Bohemya için de aynı şey söz konusudur; Markomanlar büyük olasılıkla Main ve Ohri vadilerinden gelerek refah içindeki bir ülkeyi tahrip etmişler ve Stradonice, Prag yakınlarındaki Závist ve Hrazany *oppidum*'larının sonunu hazırlamışlardır. Moravya da aşağı yukarı aynı tarihlerde Quaduslar tarafından işgal edilir.

Merkezleri büyük olasılıkla Tuna'nın sol kıyısındaki bugünkü Bratislava kenti altında kalan *oppidum* olan güçlü Pannonia Boilerine gelince, onlar Burebistas Daçlarının şiddetli saldırılarının kurbanları olmuşlardır; bu saldırılar İÖ I. yüzyıl ortalarına doğru Karpat yayından ve Tuna'nın sol kıyısından, bugünkü Vac kentinden gelmiştir. Yeni bulunan Bratislava *oppidum*'unun kapılarından biri, gerçekten de, burasının bu tarihlerde acımasızca tahrip edildiğini kanıtlar ve ayrıca tahrip edilen bölgede bulunan Daç seramik tipi sayesinde saldırganın kimliği de anlaşılmıştır. Amacı büyük olasılıkla üç komşu *oppidum*'un (sol kıyıda Bratislava ve Devin, Avusturya kıyısında Braunsberg *oppidum*'unun karşısı) oluşturduğu çok güçlü kilidi açmak olan Daç müdahalesiyle ilgili işaretler Küçük Karpatlar'ın ötesine geçmez. Bununla birlikte, Kelt nüfusu bu bölgeleri terk etmez ve karma bir kültür –Kelt-Daç kültürü– La Tène

uygarlığının varlığını İS ilk yıllardaki Germen istilalarına kadar yayar.

Tuna ötesi (Batı Macaristan), tersine, İÖ 12'deki Roma işgaline kadar Kelt bölgesi olarak kalır. Üç yıl sonra, Noricum'a komşu bölgeler de aynı kaderi paylaşır. Roma orduları Tuna'nın orta çığırına ulaşırlar. İÖ 15'te Tuna'nın daha yukarılarına düzenlenen bir sefer sonunda Bavyera'da, Manching'de, Vindelicia'nın en önemli *oppidum*'u tahrip edilmiştir. Böylelikle, Roma sınırı Ren ve Tuna'yla Demir Kapılar'a kadar ulaşır, eski Kelt toprakları ise Germenlere ve Daçlara yem olur.

Kelt dünyasının böyle sistemli bir biçimde parçalanması büyük olasılıkla Kimber istilasıyla başlamıştır ve bütün I. yüzyıla yayılır, dolayısıyla, *oppidum*'ların gelişmesinin –tahkim edilmiş ilkel kent toplulukları– halkı ve zenginlikleri korumaya çalışan Kelt kabilelerinin bir savunma refleksinin sonucu olduğu izlenimine sahip olmamız mümkün olabilir. Bazı durumlar için geçerli olabilir bu ama *oppidum*'ların olağanüstü tahkimatları, her şeyden önce, gelişerek karmaşıklaşan ve kırılganlaşan ekonomik bir sistemin stratejik noktalarını koruma gerekliliğinin ifadesidir. Bütün bir bölgenin parçalanması için bazı belirli noktalara vurmak yeterliydi. Germenlerin işgal ettikleri bölgelerde olup biten de buydu; bu bölgelerde *oppidum*'ların tahrip edilmesi sonucu ekonomik sistem de anında çökmüştür ve bunu halkın bütünüyle yok edilmesine bağlamak da saçmadır. Paradoksal bir biçimde, *oppidum*'lar güçlerini geliştirerek ve önemli etkinliklerini merkezileştirerek Kelt dünyasını düşmanlar için kolay lokma haline getiriyorlardı.

Ekonomik sistemin değişmesinin en karakteristik ve en önemli özelliklerinden biri, değiş-tokuşun yerini paranın almasıdır. Keltlerde para kullanımı, büyük olasılıkla, temel olarak iki aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşamanın batıda ve doğuda belirgin özelliği Makedonya paralarının taklit edilmesidir ve bu olgu büyük olasılıkla geniş bir bölgede tedavülde olan bu paraları alan Kelt paralı askerlerinin atılımına çok sıkı biçimde bağlıdır. Böylelikle, Keltler, nispeten önemli ödemeler (vergi, tazminat vb.) bağlamında kısa sürede para ölçüsünü kullanma alışkanlığı kazanmışlardır. Bununla birlikte, para birimlerinin sürekli tedavüle çıkarılması İÖ III. yüzyıl sonundan itibaren yaygın bir biçimde artan para kullanımını da getirmiştir. Böylece, Kelt para kullanımının ikinci dönemi başlar ki bu dönemin bir kent ağı ve bu ağın temelini oluşturan ekonomik sistemden ayrılması mümkün değildir.

İtalya Keltleri, özellikle de Po'nun kuzeyine yerleşmiş yerli halklar çok erken dönemde bir kentleşmeye tanık olmuşlardır ve, öyle anlaşılıyor ki, para basmaları yaygın ticaret alanında başından beri önemli bir rol oynamıştır. Sirkülasyondaki paranın son dönemindeki (İÖ II. yüzyıl) varsayımsal değeri yüzbinlerle ölçülür ve gündelik alışverişte paranın son derece yaygın biçimde kullanıldığı düşüncesini doğrular.

Ekonominin gelişmesi aynı süreci sadece "uluslararası" düzlemde değil, her halkın kendi içinde de sürdürür. Asker sınıfı yavaş yavaş önemini kaybeder ve yerini belki de fraksiyonlarından biri olan ve ekonomik sistemin önemli alanlarının denetimini ele geçiren bir grup alır. Bu süreç belli bir dönemde geri dönülmez olur ve geleneksel pazarların

ortadan kalkmasıyla özgür halk daha bir bağımlı duruma gelir. Böylece, oligarşi egemenliğindeki Kelt toplumu ve Caesar'ın anlattığı Gelya'daki fetih sırasında müşteri ağı sistemi ortaya çıkar. Bu gelişmenin Kelt dünyasının bütün bölgelerinde aynı özellikleri taşımamış olduğunu söylemek mümkündür ve metinlerden öğrendiğimiz üzere oligarşi içindeki bir yığın iç çatışma eşlik etmiştir bu gelişmeye.

Kelt toplumunun dönüşümüne eşlik eden en karakteristik olgu *oppidum*'dur: önemli bir ticaret yolu üstünde ya da çok önemli hammadde kaynakları civarında bulunan tahkim edilmiş ilkel kent: demir, altın, belli tipte seramik üretiminde kullanılan grafit, tuz. Özel zanaatların farklı gruplarını (metalürji, çinicilik, camcılık, ince kapkacak üretimi, kuyumculuk) bünyesinde toplayan belli bir bölgenin ekonomik merkezi olan *oppidum* en önemli pazardır ve, büyük olasılıkla, aynı zamanda bir garnizon, bazen de dinsel merkezdir. Her halkın sahip olduğu *oppidum* sayısı farklıydı ve bunların merkezi konumunda olan *oppidum* kesinlikle belli başlı egemenlerin varlığına bağlı özel ayrıcalıklara sahipti: site bölgesinde dolaşımda olan para basımı, genel toplantıların örgütlenmesi ve aynı zamanda kabile kültüne bağlı rit ayrıcalığına sahip olmak gibi. Bununla birlikte, bu bağlamda, gerçek bir merkezi yönetim hiçbir zaman var olmamıştır büyük olasılıkla. Aynı halka ait çeşitli *oppidum*'lar arasındaki bağ büyük olasılıkla nispeten gevşekti ve yönetim merkezinin saygınlığı sahip olduğu güçten çok çekiciliğinden geliyordu.

Oppidum'ların varlığı her şeyden önce ekonomik gerekliliklere bağlıydı: özellikle etapların bulunduğu ticaret yollarında belli bir düzen ve hammadde kaynaklarına yakınlık-

tı söz konusu olan. Dolayısıyla, bunların genel özellikleri çok sıkı biçimde yerel morfolojiye bağlıdır ve benimsenmiş çözümlerin çeşitliliği farklı işlevlerden çok koşulların sonucudur.

Güney Galya *oppidum*'ları çok özel bir olgudur; bunlar Kelt'den çok Akdeniz, Liguria ya da İber özellikleri taşırlar. Yunan etkisinde kurulmuş büyük merkezlerin –Ensérune, Nages, Entremont– yanında bir yığın küçük kale vardır ve bunlara kentsel oluşumlardan çok tahkim edilmiş köyler demek daha doğru olur. Bunlar Kelt dünyasının geri kalan bölümünde eşdeğeri olmayan bir yerleşim biçimi oluştururlar ama benzer bir morfolojiye Akdeniz çevresinde başka bölgelerde rastlanır. Retlerde, Ligurialılarda ve İllyrialılarda aynı özellikler bulunur.

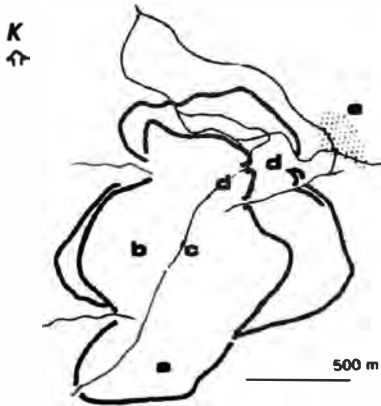
Güneydeki büyük merkezlerin daha kuzeydeki *oppidum*'ların oluşumuna olası etkileri henüz çok belirgin değildir. Öte yandan, yazılı belgeler aracılığıyla tanıdığımız ilk Kelt *oppidum*'larının, en azından VI.-V. yüzyıllarda var olan Cisalpina'dakilerin gerçek karakterini hiç bilmiyoruz, bu nedenle, bu bölgenin Transalpina alanı olgusunun gelişimine olası, hatta temel katkısının ne olduğunu bilemiyoruz.

Arkeolojik kazıların verdiği bugünkü bilgiler ışığında *oppudum*'lar teknik ve yerel geleneklerin (sözgelimi tahkim bağlamında), Akdeniz etkileriyle farklı etkilerin buluşması gibidir.

Surlarla kapalı olan alan Halstatt kalelerine göre çok geniştir, hatta büyük sitler Ortaçağ kentlerinin boyutlarını çok aşar: bugünkü Ulm kentinin batısındaki Heidengraben yaklaşık 1.500 hektarlık bir alanı (150 hektarlık bir

merkezle birlikte) kaplıyordu; İÖ II. yüzyıl başından itibaren Bavyera'da Kelheim 650 hektar, Manching 380 hektar, Bohemya'da Závist 118 hektardır (tümü yaklaşık 35 hektarlık bir merkezle): bununla birlikte, büyük *oppidum*'ların çoğunun yüzölçümleri 90-150 hektar arasındaydı (Bibracte yaklaşık 200 hektar, Alesia 97 hektar). Çok büyük *oppidum*'ların iç alanlarında nüfusun yoğun olmadığı kesindir. Geniş alanlar, sürüler için çit ve çevredeki köylüler için de sığınak oluşturuyordu.

Oppidum genellikle bir merkez çevresinde, tahkimli mahalleler olan birçok bölümden oluşur; kazılardan elde

Şekil 7 – Mont-Beuvray'deki (Saône-et-Loire ve Nièvre) Bibracte Eduvi *oppidum*'u: a.) mabet; b.) soyluların konutları; c.) ana yoldaki büyük havuz; d.) zanaatçılar bölgesi; e.) yeraltı mezarlığı (Mont-Beuvray arkeoloji merkezi belgelerine göre).

edilen sonuçlara göre, bu bölmeler zanaata dayalı etkinliklerin yoğunlaştığı yerlerdir. İç mekân kullanımı konusunda son derece yeterli bilgiye sahip olduğumuz Bibracte'ta neredeyse hiyerarşik bir dağılım gösterir bu düzenleme: en yüksek yerde mabet, daha sonra düz bir alanda aristokratik konutlar, nihayet, daha aşağıda, ana kapı çevresinde ve bir yan bölmede etkinlik tiplerine göre ayrılmış zanaatçılar bölümü. Bu belki genel bir kural değildi ama başka sitlerde iklim açısından en uygun yerler (güneye bakan yerler) ve askeri açıdan en iyi korunan yerler (kapılardan uzak yüksek yerler) nüfusun kaymak tabakasının konutlarına ayrılmıştı.

Oppidum'un zenginliğinin temel kaynaklarından biri zanaata dayalı uzmanlıktı. Gelişmesi, hiç kuşkusuz, La Tène uygarlığının son evresinin en çarpıcı özelliğini oluşturur: ilginç araba üreticileri, fıçıcılar, nitelikli metal ustaları, usta ve yetenekli seramikçiler, mine işlemecileri ve camcılar olan Kelt zanaatçıları tekniklerin gelişmesine çok önemli katkılar yapmışlardır. Bu bağlamda, Macaristan'daki Szalacska sitinde eksikiz bir koleksiyonu bulunan aletlerini incelemek yeterlidir: testereler, fıçıcı rendeleri, burgular, oyma kalemleri, makaslar, baltalar ve ağaç işçiliğinde kullanılan öteki aletler, örsler, çekiçler, eğeler, penseler ve demirci aletleri, kuyumculuk ve deri işçiliği donanımları vb. Bu aletler Galya'da, Bibracte'ta, Bohemya'da Stradonice'de, Moravya'daki Stare Hradisko'da, Macaristan'daki Velemszentvid'te ya da bu dönemin bugüne kadar tanınmış en fazla Doğu özellikleri taşıyan La Tène siti olan aşağı Karpatlar Ukraynası'nda, Mukaèevo yakınlarındaki Galis-Lovaèka'da hep aynıdır. Bu, Kelt dünyasının Atlantik'ten

Karpatlar'a kadar dönüşümünü belirleyen gerçek bir üretim teknikleri bütünüdür.

Bununla birlikte, bu teknik gelişme, seri sanayi üretimi Akdeniz biçimlerine bağımlı olan sanat objelerinin kalitesinde belli bir düşüşe de yol açmıştır. Tıpkı asker sınıfının gerilemesinin artık sadece ada Keltleri tarafından yaşatılabilen La Tène sanatının gerilemesine yol açmış olması gibi... Bununla birlikte, korunabilmiş bir alan da vardır ve bu alanda Kelt sanatının en güzel yapıtları arasında yer alan parçalar bulunur: paralardaki gravürler.

Oppidum'ların en gösterişli özelliği savunma sistemleridir: siperler ve tahkimli kapılar. En iyi bilinen siper tipi Caesar'ın anlattığı '*murus gallicus*'tur: çatma noktalarında uzun, demir çubuklarla birbirlerine raptedilen aralıklı ve dikey temel kirişlerinin üst üste oturtulmasıyla oluşturulmuştur bu siperler; kirişlerin ucu yapı iskeletini kaplayan taş, çakıllı kum ya da toprak yığmaya dayalı taş bir yüzeye gömülmüştür. Bu tip bir siperin ortalama boyutları 4x4 m.'dir. Genellikle önlerinde geniş ve derin bir hendeğin bulunduğu öteki tiplerle aynıdır. Sözgelimi, Bibracte'ta ya da yakın zamanda Indre'deki Levroux'da bulunan bu tip siper, büyük olasılıkla, eski tahkimat stilinin geçerli olduğu Manching'in doğusunda kullanılmamıştır. Orta Avrupa'da, Halstatt döneminde kullanılan biraz farklı bir tip geçerliydi. Kırılmış taştan oluşan dış cephe, düzenli aralıklarla zemine gömülmüş, dikey kirişlerle güçlendirilmiştir; iç kısımdaki taş ya da toprak yığında yatay kirişlerden oluşan temeller bulunur. Tanındığı *oppidum*'a göre adlandırılan ve Fécamp tipi ya da Belçika duvarı denen üçüncü tip, büyük olasılıkla, en sık görüldüğü bölgeye göre,

kimi zaman çok büyük boyutlarda toprak yığınından oluşmuştur.

Oppidum'ların kapılarının planı genellikle bir tür koridor oluşturan içe çekilen kanatlardan oluşur; bunların iç kısımlarındaki uçlarında ağaç yapılar bulunurdu önceleri. Bu düzenleme sayesinde savunmacılar saldıranları yandan vurma olanağı buluyorlardı ve ana kapı girişini kolayca denetleyebiliyorlardı. Bu planda Akdeniz etkisi görme eğilimleri olmuştur ama bu tür kapılar Halstatt döneminde Orta Avrupa'da da vardı. Kelt *oppidum*'larının yaygın olduğu alanda bir eşi daha görülmemiş bu olgu yakın dönemde Bratislava'da bulunan kapıdır: siperin iki kanadı ve kale savunmasını destekleyen temel direk duvarcı işidir. Burada, açık seçik biçimde Akdeniz mimarlığı etkisi vardır ve bu mimarlığın kökenleri belki de Cisalpina'dan gelen Boilerc dayanır.

Oppidum'larda daha önce sözü edilen yapı tipleri tekrar çıkar karşımıza: doğrudan doğruya zemine oturtulan dikey kazıklı iskeletli büyük ev, toprağa gömülü daha küçük kulübeler. Engebeli arazinin teraslamayı ve sulara dirençli temelleri gerekli kıldığı bu sitlerin özel karakteri, genellikle önemli taş subasmanların varlığını açıklar. Gereç zaten inşaat alanında bulunuyordu ama kırsal kesimde durum farklıydı. Bibracte'ta bulunan ve soyluların konutlarını oluşturan yeni büyük ev tipinin ortaya çıkışı bu site özgü güçlü Roma etkisinin bir sonucudur.

Kırsal yerleşim daha önceki döneme oranla önemli farklılıklar göstermez. Bununla birlikte, tarımda, çeşitli çalışma alanlarına mükemmel bir biçimde uyarlanan yeni aletlerden yararlanılır: tırpan, orak, budama bıçağı, çapa ve özel-

likle toprak işlerini ve verimi iyileştirme olanağı veren saban demiri. *Oppidum*'un doğrudan etkisi dışında kalan bölgelerdeki zanaatsal etkinlikleri yoğunlaştırdığı anlaşılan kasabaların ya da köylerin ortaya çıkması yeni bir olgudur. Bu tür bir olgu, sözgelimi Orta Bohemya'da, çoğu zaman linyitle karıştırılan organik kökenli yerel gereç sapropelit bilezik üretimine bağlı demirciliğin geliştiği Stradonice *oppidum*'unun otuz kilometre kadar kuzeyindeki bir bölgede saptanmıştır. Bu bileziklerin bütün Bohemya'ya, hatta Bavyera'ya yayılması ticaret ağının etkinliğini gösterir. Benzer başka olgulardan hareketle *oppidum*'ların bir bölgenin çok uzak yerlerine yayılmış zanaat etkinliklerinin tümünü bünyelerinde toplamadıkları anlaşılmaktadır.

Yeraltı mezarlarına gelince, bunlar daha önceki döneme göre daha az bilinirler. Bütün Kelt dünyası bağlamında ölü yakma ritinin giderek yaygınlaştığı gözlemlenmiştir. Ölülerin gömüldüğü yeraltı mezarları gitgide azalır ama Maggiore Gölü yakınlarındaki Ornavasso'da bulunan İÖ II. yüzyıl ve I. yüzyıl sonu önemli mezarlıklarının gösterdiği gibi, bazı bölgelerde bu uygulama devam eder. Ölülerin küllerinin gömüldüğü yeraltı mezarları özellikle doğu bölgelerinde yoğunlaşmıştır; bu bölgelerde, belki de yerel ortamın etkisiyle, bu rit III. yüzyıl başında ölü gömme uygulamalarıyla birlikte gelişmiştir; bu bölgelerde çifte ritüelli yeraltı mezarları daha yaygındır. Son dönemde, kronoloji bağlamında çok ilginç olan ölülerin küllerinin gömüldüğü mezarlık Skordisklerinkidir ve Yugoslavya'da, Belgrad yakınlarındaki Karaburma'dadır; burada bulunan 170 mezar bu kabilenin İÖ 280 yılından sonra bölgeye yerleşmesinden Roma işgaline kadar geçen döneme (yaklaşık iki yüzyıl) denk düşer.

Büyük *oppidum*'ların çoğunun sakinlerinin yeraltı mezarlarını tanımıyoruz ve bunun sadece bazı durumlarda gözlemlediğimiz ölü küllerinin konduğu kap kullanımının ortadan kalkmasına bağlı olarak cenaze sungularındaki bir azalmanın, hatta bu uygulamanın tamamen bitmesinin hangi ölçüde bir sonucu olmadığını sorgulamak gerekir. Yanında hiçbir eşya olmadan toprağa gömülen külden bazı bilgiler çıkarabilmek doğal olarak çok zordur ve araştırma bağlamında birçok şey gözden kaçar bu koşullarda. Bununla birlikte, Bohemya'da Stradonice'de, hem *oppidum* alanında hem yakın çevresinde bu tip ölü külleri bulunmuştur. Bununla birlikte, hiç mezar eşyası bulunmaması *oppidum* dönemine ilişkin bilgilere ulaşabilme olanağı vermez. Son zamanlarda Bibracte *oppidum*'unun ana kapısına giden eski yolun yakınlarında, içinde dörtgen çitlerle çevrili altmış kadar ölü külü mezarının olduğu bir yeraltı mezarlığı bulunmuş ve incelenmiştir.

Bugün son dönemin mabetlerini de daha iyi tanıyabilme olanaklarına sahibiz. Bu mabetler değirmi ya da da dörtgen biçimlidir ve ortalarında bir koridorla çevrili bir *cella* bulunur; bu düzenleme özellikle Roma döneminde çok fazla inşa edilen bu tip anıtlar sayesinde Galya, Pannonia, Rheinland ya da Bretagne'da gelişmiştir. Bunlar, büyük olasılıkla, genellikle yaklaşık 80x80 boyutlarında bir hendekle çevrili toprak bir siperden oluşan dörtgen surlardır. Dolayısıyla, bunların eski Kelt dünyasının hemen hemen tüm bölgelerinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Bu surlardan biri Bavyera'daki Holzhausen'de bulunmuştur. Bu surun bir köşesinde küçük, dörtgen bir yapı vardır, ayrıca iç mekân çevresinde çeşitli yerlerde de kurban

kalıntılarının atıldığı derin kuyular bulunur. Orta Bohemya'da, daha önce sözünü ettiğimiz sanayi bölgesinde, Msecke Zehrovice yakınlarında bu tipte başka bir yapı bulunmuştur ve bu yapıdan bıyıklı, boynunda madeni bir kolye bulunan, ilginç bir erkek başı heykeli çıkarılmıştır: bu heykel Kelt sanatında çok rastlanan, en ünlü parçalardandır.

Son zamanlarda Gournay-sur-Aronde (Oise) *oppidum*'u surlarında yapılan bir kazıda çok sayıda hayvan ve silah sungusu kalıntıları, aynı zamanda kurban edilen insan kalıntıları bulunmuştur. İçinde bulunan gereçlerden bu mabedin İÖ III. yüzyıla, Galya-Roma dönemine kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır ve bu dönemden sonra da yerini benzeri küçük bir tapınak olan *fanum* almıştır.

1977-1980 yıllarında, Stuttgart yakınlarında, Fellbach-Schmiden'de bulunan, bir kenarı yaklaşık yüz metre uzunluğundaki dörtgen bir çitte yer alan bir kuyunun yirmi metre derinliğinde olduğu ve büyük olasılıkla ayinlerde kullanıldığı anlaşılmıştır. Beton kalıplamanın alt bölümünden kalan ağaçlar üstünde yapılan dendrokronoloji çalışmasından çıkan sonuca göre, bu kuyu İÖ 23 tarihinde yapılmıştır. Gene bu çukurda yaklaşık bir metre boyunda ilginç ağaç heykeller bulunmuştur ve bunlar eğitilmiş keçilerle ve aynı konumdaki bir geyikle bakışımlı çiftler oluşturuyorlardı. Ve büyük olasılıkla mabedin koruyucusu tanrıçanın portresiyle özdeşti bunlar.

Belli ölçüde karmaşık ve kesinlikle Keltlerin dinsel evreniyle ilişkilendirebileceğimiz ilk figürasyonlar da gene son dönemde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, en önemli tanıklık, hiç kuşkusuz, büyük olasılıkla bir sungu olarak bırakıldığı

bir Kuzey Danimarka turba yatağında bulunan zengin gümüş işlemeli plakalarla süslü bir havuzdur. Bu Gundestrup havuzunun bugün genellikle İÖ I. yüzyılın ilk yarısında, Karpatlar yayı içindeki, hatta Aşağı Tuna'daki bir atölyede üretilmiş olduğu düşünülmektedir. Kelt sanatına bütünüyle yabancı bir anlayışla üretilmiş bir sanat yapıtıdır bu; sahneler yoktur burada ve kesinlikle istropontik denen bir üslupla özdeşleştirilmiştir. Bununla birlikte, işlenen konular kesinlikle Kelt özellikleri taşırlar: *carnyx* (kesilmiş domuz başı biçiminde ağzı olan savaş borusu) çalan savaşçılar, mızraklı ve yarımküre biçiminde '*umbo*'lu, uzun, dikdörtgen biçimli kalkanlı piyadeler, kafasında, üzerinde bir yaban domuzu figürü bulunan başlık taşıyan subay, mahmuzlu, mızraklı, ilginç tepelikli başlıklı, altlarında koşumları çok zengin ve kelebeklerle süslü atlar bulunan atlılar Boilerin ve Pannonialıların bazı paralarında görülen koç başlı yılanın arkasından geçerler. Anlamlarını ne yazık ki çıkaramadığımız simgesel sahneler içinde donup kalmış görkemli tanrıların çevresinde hayvanlar bulunur. Bunların tümü belki de Kelt panteonudur ama bizim kesinlikle tanıdığımız sadece geyik boynuzlu tanrıdır: Kelt dünyasının öteki ucunda, Galya'da, bazı Galya-Roma anıtlarında bulunan ve çok iyi tanınan *Cernunnos*'tur bu ("boynuzlu"). Orada, belki de, Lucanus'un sözünü ettiği önemli Kelt tanrılarından biri de vardır: yanında başlıklı biriyle bir çarkla simgeleştirilen yıldırım tanrısı *Taranis*. Bu grubun öteki iki üyesi: *Esus* ("İyi" tanrı?) ve *Teutates* ("kabile" tanrısı) belki öteki tanrı portrelerinde de yer almışlardır ama kanıtlanması zordur bunun. Gundestrup havuzunun mitolojik yorumu yönündeki girişimler geçerli değildir artık ama

bunların hiçbiri inancı bastıracak kanıtlar getirmez büyük olasılıkla. Bununla birlikte, Doğu Keltlerinin manevi dünyasının bir tanıklığı olan bu objeyle ilgili basit tespitle sınırlı kalsak da, Galya'da, Galya-Roma döneminde çok iyi tanınan bir tanrıda (boynuzlu tanrıyla bir tutulan muamma koç başlı yılan gibi) genel çizgileriyle tüm Kelt halklarının ortak mitolojisinin varlığının kanıtlanmasını buluruz. Pannonia ve Galya ya da Bretagne'da bulunan bazı yazıtların karşılaştırılmasıyla başka bir biçimde kanıtlanan bu olgu insanların yer değiştirmeleriyle kısmen tahrif edilmiştir.

SONUÇ

İÖ I. yüzyılın sonunda tamamlanan Kelt dünyasının bölümlere ayrılması sadece görünüşteki 'son'u oluşturur. Germenler tarafından işgal edilmiş ve *oppidum*'ların ekonomik sisteminin yıkılmasının genel bir gerilemeye yol açtığı bölgede bile Kelt geleneği belli ölçüde canlılığını korumuştur. Kelt damgasının kalıcı karekteri, Kelt kökenli adların, Orta Avrupa'nın sahne olduğu bir yığın nüfus ve yer değiştirme hareketine rağmen bize kadar ulaştığı toponimi alanında çok kesin bir biçimde gösterir kendini. Bu bölgelerin en güçlü halkının adı Boiler Bohemya adıyla (Strabon ve Latin yazarların *Boiohaemum*'u) devam etmiştir. Ayrıca, Kelt kabilelerinin bir bölümü özellikle Karpatlar bölgesinde ve çevresinde kendilerini dış etkilerden koruyabilmişlerdir. Bu bağlamda, demir işçiliği alanında ünlenmiş ve bugün de günümüz Slovakyası'nın dağlarının Puşov kültürünü geliştirmiş halklarıyla özdeşleştirilen *Cotini*ler örnek gösterilebilir. Ayrıca, belki de, toprakları büyük olasılıkla Moravya kapısının kuzeyine kadar uzanan *Lugi* kabilesi de anılabilir. La Tène uygarlığının Germenler üstündeki etkisi hiç kuşkusuz çok önemlidir ama bu etki, özellikle bugünkü Danimarka topraklarından gelen La Tène

buluntularının kanıtladığı gibi, Kelt topraklarının işgalinden çok önce başlamıştır.

Galya ve Pannonia'da Roma işgali yürürlükteki ekonomik sisteme son vermekten özellikle kaçınmış ve bu sistemin denetlenmesine olanak veren bir yönetim yapısı kurmakla yetinmiştir. *Oppidum*'lar ve buralarda yaşayan insanlar yok edilmemiştir. Bununla birlikte, bazı durumlarda eski merkezler yavaş yavaş terk edilmiş ve bunların yerini yakın çevrelerindeki yeni yol ağına daha uygun konumdaki yeni yapılar almıştır. La Tène özellikleri taşıyan kaleleri ilk terk edenler, ayrıcalıklı konumları fetihle de değişmemiş olan Kelt soylularıdır. Bu soyluları özellikle *oppidum*'ları bastıran konforları konusunda bilgi sahibi olmadığımız Roma kentleri çekmiştir: bu bağlamda, büyük olasılıkla su yolları ve kaplıcalar büyük bir rol oynamıştır. Sözgelimi, *Augustodunum*'un (Autun) kurulmasıyla Bibracte halkının bir bölümü göç etmiş ancak bu bölge tamamen ıssızlaşmamış ve Hıristiyanlık dönemine kadar bir pazar ve din merkezi olarak önemini korumuştur: Galya-Roma tapınağı kompleksi içinde Aziz Martin'e adanmış bir kiliseden söz edilebilir bu bağlamda. Budapeşte'de, Gellert Tepesi'ndeki Eravisk *oppidum*'u yerleşimi yavaş yavaş yüksek tepelerin eteklerine doğru kaymıştır. *Aquincum* yakınlarındaki kışlanın yanında sivil bir kentin kurulmasıyla bu yerleşme de son bulur. Bu bağlamda birçok başka olgudan da söz edilebilir.

Dolayısıyla, bir kopma değil, gelişme söz konusudur ve kesinlikle abartmadan karşılıklı olarak iki uygarlığın zenginleşmesinden söz etmek mümkündür: Galya'da Galya-Roma uygarlığı ya da Pannonia'da Kelt-Roma uygarlığı özel-

likle ekonomi ve din alanında hem La Tène uygarlığına hem de Roma uygarlığına çok şey borçludur. Çok büyük ölçüde Kelt özelliklerini koruyan bu iki bölge aracılığıyla Roma etkileri kuzeye doğru, Germenler ve daha sonra Pannonia'da ilk devletlerinin kültürel ve ekonomik temellerini bulan (büyük Moravia İmparatorluğu) Slavlar arasında yayılır. Böylelikle, yaklaşık altı yüzyıl sonra, Batı Ortaçağ uygarlığının çıkış noktası ve coğrafi öncelemesi olan bir uygarlığın mirasına konarlar.

Bununla birlikte, bu dönemde, Batı bölgelerinde korunan ve gelişen başka bir Kelt mirasının ortaya çıktığı görülmüştür: epik gücü şiirsel yoğunluk ve taşkın bir düşgücünün hayalleriyle atbaşı giden bir edebiyattır bu. Dekoratif sanat alanında daha çarpıcı bir biçimde ifadesini bulan bir düşgücüdür bu: La Tène sanatının en güzel dönemlerindeki ilkeleri yeniden bulduğumuz, sürekli bir dönüşümle bağlantılı eğriler, karşıt-eğriler, girişik süslemeler, birdenbire kaybolacakmış gibi gözüken bitki ve hayvan biçiminde süslemeler. Kalan bu miras kısa sürede özümsenecek ve Ortaçağ sanatının önemli, belki de en önemli unsurunu oluşturacaktır. Herhangi bir Gotik gül pencerenin, ada sanatının, hatta La Tène sanatının bir dekorunu hatırlatması sadece bir rastlantıdan ibaret değildir: ilk önce Keltlerin son derece dengeli bir ifade kazandırdıkları aynı tinsel sanat kavramının yansımasıdır bu.

KAYNAKÇA

Bu kaynakçada sadece en yeni ve özellikle önemli yapıtların sözü edilmiştir. Bilgilerini derinleştirmek isteyen okuyucu bizim yararlanmadığımız kaynakları ve özel konularla ilgili yazı referanslarını da bulacaktır burada. Ayrıca, *Etudes Celtiques* (Editions du CNRS) dergisinde arkeolojik ve nümizmatik yayınların yapıldığı ülkeler düzenli biçimde yer almaktadır.

TARİHÖNCESİ AVRUPA

Cunliffe (Barry) (yön.), *Prehistoric Europe. An Illustrated History*, Oxford-New York, Oxford University Press, 1997.

Filip (Jan), *Manuel encyclopédique de Préhistoire et Protohistoire européennes* (*Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichet Europas*), Prag, Academia, ve Stuttgart, Kohlhammer, c. I, 1966, c. II, 1969.

Kruta (Venceslas), *L'Europe des origines. La Protohistoire 6000-500 av. J.-C.*, "L'Univers des Formes", Paris, Gallimard, 1992.

Piggott (Stuart), *Ancient Europe from the beginnings of Agriculture to Classical Antiquity*, Edinburgh, University Press, 1965.

KELTLERLE İLGİLİ GENEL YAPITLAR

Birkhan (Helmut), *Kelten*, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana, 1997.

Cunliffe (Barry), *L'Univers des Celtes*, Paris, Éditions du Fanal, 1981.

Chadwick (Nora), *The Celts*, Pelican Books, 1970.

Filip (Jan), *Celtic civilisation and its heritage*, Prag, Academia, 2. basım, 1977.

Grenier (Albert), *Les Gaulois*, Paris, Petite Bibliothèque Payot, No. 157, 2. basım, 1970.

Kruta (Venceslas) ve Forman (Werner), *Les Celtes en Occident*, Paris, Éditions Atlas, 1985.

Kruta (Venceslas), Lessing (Erich) v.d., *Les Celtes*, Paris, Hatier, 1978 (yeniden basım 1982).

Kruta (Venceslas), *Les Celtes. Histoire et dictionnaire. Des origines à la romanisation et au christianisme*, Paris, Éd. Robert Laffont, 2000.

Kruta (Venceslas), *Aux origines de l'Europe : le monde des Celtes*, Paris, B. Y. Kronos Éd., 2001.

Ross (Anne), *Everyday Life of the Pagan Celts*, Londra, Batsford Ltd., 1970.

Les Celtes (Venedik'teki Palazzo Grassi'de düzenlenen sergi kataloğunun Fransızca versiyonu), Milano, Bompiani, 1991.

Maier (Bernhard), *Dictionary of Celtic Religion and Culture*, Woodbridge, Boydell Press, 1997.

TARİHSEL KAYNAKLAR

Dobesch (Gerhard), *Die Kelten in Österreich nach den ältesten Berichten der Antike*, Viyana-Köln-Graz, H. Böhlau Verlag, 1980.

Duval (Paul-Marie), *La Gaule jusqu'au milieu du Vᵉ siècle. Les sources de l'histoire de France des origines à la fin du XVᵉ siècle*, c. 1, Paris, Picard, 1971.

Rankin (H. D.), *Celts and the Classical World*, Londra ve Sydney, Croom Helm, 1987.

EPİGRAFİK KAYNAKLAR

Lejeune (Michel), I : *Textes gallo-grecs*, Paris, Éditions du CNRS, 1985.

Duval (Paul-Marie) ve Pinault (Georges), III : *Les calendriers (Coligny, Villards d'Héria)*, Paris, Éditions du CNRS, 1986.

Lejeune (Michel), II. 1 : *Textes gallo-étrusques. Texts gallo-latins sur pierre*, Paris, Éditions du CNRS, 1988.

Colbert de Beaulieu (Jean-Baptiste) ve Fischer (Brigitte), IV. *Les légendes monétaires*, Paris, CNRS Éditions, 1998.

DİLBİLİM

Holder (Alfred), *Alt-celtischer Sprachschatz*, Graz, Akademische Druck – u. Verlagsanstalt, 1961.

Lambert (Pierre-Yves), *La langue gauloise*, Paris, Éd. Errances, 1995.

Lewis (Henry), Pedersen (Holger), *A Concise Comparative Celtic Grammar*, Göttingen, Vandenhoek & Ruprecht, 1961.

KELT EDEBİYATI

Jackson (Kenneth Hurlstone), *A Celtic Miscellany*, Penguin Classics, 2. baskı, 1971.

L'épopée irlandaise (çev.: de Georges Dottin), 2. baskı, Paris, Les Presses d'Aujourd'hui, 1980.

Guyonvarc'h (Christian), Textes mythologiques irlandais, I, Celticum 11/1, Rennes, Ogam-Tradition celtique, 1980.

Lambert (Pierre-Yves), *Les littératures celtiques*, Paris, PUF, 1981.

Les Mabinogion. Contes bardiques gallois (çev.: de Joseph Loth), 2. baskı, Paris, Les Presses d'Aujourd'hui, 1979.

ARKEOLOJİK KAYNAKLAR

a) *Genel Yapıtlar*

Déchelette (Joseph), *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine*, c IV : *Second Age du Fer ou époque de La Tène*, Paris, Picard, 2. baskı, 1927.

Duval (P.-M.) ve Kruta (V.) (yay. Haz.), *Les mouvements celtiques du Ve au Ier siècle avant notre ère*, Nice, 1976, Paris, Éditions du CNRS, 1979.

L'Europe celtique du Ve au IIIe siècle avant J.-C. : contacts, échanges et mouvements de populations. Actes du IIe Symposium international d'Hautvillers, 8-10 octobre 1992, 1, Sceaux, Kronos B. Y. Éditions, 1995.

Kruta (V.), (yay. haz.) *Les Celtes au IIIe siècle avant J.-C.* (=*Études celtiques*, 28, 1991), Paris, Éditions du CNRS, 1993.

b) *Başlıca Bölge Araştırmaları*

Fransa:

Charpy (Jean-Jacques) ve Roualet (Pierre), *Les Celtes en Champagne. Cinq siècles d'histoire*, Musée d'Epernay, 1991.

Les Celtes en France du Nord et en Belgique : VIe-Ier siècle avant J.-C., Brüksel, Musée des Beaux-Arts de Valenciennes et Crédit communal de Belgique, 1990.

Py (Michel), *Les Gaulois du Midi. De la fin de l'âge du Bronze à la conquête romaine*, Paris, Hachette, 1993.

İtalya:

Les Celtes en Italie, Dossiers Histoire et Archéologie n° 112, Dijon, Archeologia, 1987.

Kruta (Venceslas), I Celti, *Italia omnium terrarum alumna. La civiltà dei Veneli, Reti, Liguri, Celti, Piceni, Umbri, Latini, Campani e Iapigi*, Milano, Garzanti-Scheiwiller, 1988, s. 261-311.

Kruta (Venceslas) ve Manfredi (Valerio), *I Celti in Italia*, Milano, Mondadori, 1999.

İber Yarımadası:

Almagro-Gorbea (Martin) (yön.), *Celtas y Vettones*, Avila, 2000.

Burillo Mozota (F.) vd., *Celtiberos*, Diputación Provincial de Zaragoza, Zaragoza, Departamento de Cultura, 1988.

Lorrio (Alberto J.), *Los Celtiberos*, Alicante, Universidad Complutense-Universidad de Alicante, 1997.

Schüle (Wilhelm), *Die Meseta-Kulturen der iberischen Halbinsel*, Madrider Forschungen, c. 3, Berlin, Walter de Gruyter & Co, 1969.

Silva (Armando Coelho Ferreira da), *A Cultura Castreja no Noroeste de Portugal*, Paços de Ferreira, Museu arqueológico da Citânia de Sanfins, 1986.

Silva (Armando Coelho Ferreira da) ve Gomes (Mário Varela), *Proto História de Portugal*, Lizbon, Universidade Aberta, 1992.

Britanya Adaları:

Cunliffe (Barry), *Iron Age Communities in Britain*, Londra-Boston, Routledge & Kegan, 1974.

Raftery (Barry), *La Tène in Ireland. Problems of Origin and Chronology*, Veröffentlichung des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg, Sonderband 2, Marburg, 1984.

Raftery (Barry), *Pagan Celtic Ireland. The Enigma of the Irish Iron Age*, Londra, Thames & Hudson, 1994.

İsviçre:

Furger-Gunti (Anders), *Die Helvetier. Kulturgeschichet eines Keltenvolkes*, Zürih, Verlag Neue Zürcher Zeitung, 1984.

Orta Avrupa:

Das keltische Jahrtausend, Rosenheim sergisinin katalogu, Mayence, Verlag Philipp von Zabern, 1993.

Drda (Petr) ve Rybová (Alena), *Les Celtes de Bohême*, Paris, Éd. Errance, 1995.

Lessing (Erich), *Hallstatt. Bilder aus der Frühzeit Europas*, Viyana-Münih, Jugend und Volk, 1980.

Pauli (Ludwig) vd., *Die Kelten in Mitteleuropa : Kultur, Kunst, Wirtschaft* (Hallein'daki Keltenmuseum'da düzenlenen serginin katalogu), Salzburg, 1980.

Spindler (Konrad), *Die Frühen Kelten*, Stuttgart, Reclam, 1983.

Szabó (Miklós), *Les Celtes de l'Est. Le Second Age du Fer dans la cuvette des Karpates*, Paris, Éd. Errance, 1992.

Kovács (T.), Petres (E.), Szabó (M.) (yay. haz.), *Corpus of Celtic Finds in Hungary*, I : *Transdanubia*, 1, Budapeşte, Akadémiai Kiadó, 1987.

Wozniak (Zenon), *Osadnictwo celtyckie w Polsce*, Vroklav-Varşova-Krakov, Ossolineum, 1970.

Güneydoğu Avrupa:
Keltoi. Kelti in njihovi sodobniki na ozemlju Jugoslavije (Ljubljana Ulusal Müzesi'nde düzenlenen serginin katalogu), Ljubljana, 1983.
Todorović (Jovan), *Skordisci*, Monumenta archaeologica 2, Novi-Sad-Belgrad, 1974.

Kelt Sanatı:
Duval (Paul-Marie), *Les Celtes*, Paris, Gallimard, 1977.
Duval (Paul-Marie), Hawkes (Christopher) vd., *Celtic Art in Ancient Europe. – L'Art celtique en Europe protohistorique*, Londra-New York-San Francisco, Seminar Press, 1976.
Duval (P.-M.) ve Kruta (V.) (yay. haz.), *L'art celtique de la période d'expansion : IVe et IIIe siècles avant notre ère*, Cenevre-Paris, Libr. Droz, 1982.
Jacobsthal (Paul), *Early Celtic Art*, Oxford, Clarendon Press, 1944.
Kruta (Venceslas), *L'art celtique en Bohême. Les parures métalliques du Ve au IIe siècle avant notre ère*, Bibliothèque de l'Ecole pratique des Hautes Études, c. 324, Paris, Champion, 1975.
Kruta (Venceslas), *L'Europe des origines. La Protohistoire 6000-500 avant J.-C.*, Paris, Gallimard, 1992.
Megaw (R. ve V.), *Celtic Art. From its beginnings to the book of Kells*, Londra, Thames & Hudson, 1989.
Stead (I. M.), *Celtic Art*, Londra, British Museum, 1985.
Szabó (Miklós) ve Petres (Eva F.), *Decorated Weapons of the La Tène Iron Age in the Carpathian Basin*, Inventaria Præhistorica Hungariæ, V, Budapeşte, Macar Ulusal Müzesi, 1992.

Nümizmatik:
Allen (Derek), *The Coins of the Ancinet Celts*, Edinburgh, University Press, 1980.

Castelin (Karel), *Die Goldprägung der Kelten in den böhmischen Ländern*, Graz, Akademische Druck – u. Verlagsanstat, 1965.

Colbert de Beaulieu (Jean-Baptiste), *Traité de numismatique celtique*, I : *Méthodologie des ensembles*, Annales littéraires de l'Université de Besançon, c. 135, Paris, Les Belles-Lettres, 1973.

Duval (P.-M.), *Monnaies gauloises et mythes celtiques*, Paris, Hermann, 1987.

Scheers (Simone), *Traité de numismatique celtique*, I : *La Gaule Belgique*, Annales littéraires de l'Université de Besançon, c. 195, Paris, Les Belles-Lettres, 1977.

Van Arsdell (R. D.), *Celtic Coinage of Britain*, Londra, Spink, 1989.

Din:

De Vries (Jan), *Keltische Religion*, Die Religionen der Menschheit, 18, Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag, 1961.

Duval (Paul-Marie), *Les Dieux de la Gaule*, Paris, Payot, 2. baskı, Petite Bibliothèque Payot, 1976.

Green (Miranda), *The Gods of the Celts*, Gloucester, Alan Sutton Publ., 1986.

Le Roux (F.), Guyonvarc'h (Christian), *Les druides*, 3. baskı, Rennes, Ouest-France, 1986.

Mac Cana (Proinsias), *Celtic Mythology*, 2. baskı, Feltham, Newnes Books, 1983.

Piggott (Stuart), *The Druids*, Pelican Books, 2. baskı, 1974.

Ross (Anne), *Pagan Celtic Britain*, 2. baskı, Londra, Cardinal Sphere Books, 1974.

Sjœstedt (M.-L.), *Dieux et héros des Celtes*, c. 7, Paris, PUF, 1940.

Vendryès (Joseph), *La religion des Celtes*, Mana içinde, Introduction à l'Histoire des Religions, 2. III, Paris, PUF, 1948.

KÜLTÜR KİTAPLIĞI

1- **SOKRATES**, Louis-André Dorion, Mart 2005
2- **NAPOLÉON**, Thierry Lentz, Mart 2005
3- **BİLİM-KURGU**, Jacques Baudou, Mart 2005
4- **ANADOLU UYGARLIKLARI**, Marc Desti, Nisan 2005
5- **PSİKANALİZ**, Daniel Lagache, Nisan 2005
6- **SOSYAL BİLİMLER**, Dominique Desjeux, Nisan 2005
7- **HİTİTLER**, Isabelle Klock-Fontanille, Mayıs 2005
8- **SOSYAL PSİKOLOJİ**, Jean Maisonneuve, Mayıs 2005
9- **YUNAN MİTOLOJİSİ**, Pierre Grimal, Mayıs 2005
10- **EMPRESYONİZM**, Marina Ferretti Bocquillon, Haziran 2005
11- **MEZHEPLER**, Nathalie Luca, Haziran 2005
12- **ŞARABIN TARİHİ**, Jean-François Gautier, Haziran 2005
13- **FELSEFE AKIMLARI**, Dominiquc Folschcid, Tcmmuz 2005
14- **JEAN-PAUL SARTRE**, Annie Cohen-Solal, Temmuz 2005
15- **HAÇLILAR**, Cécile Morrisson, Temmuz 2005
16- **İNGİLİZ EDEBİYATI**, Jean Raimond, Ağustos 2005
17- **ÜNİVERSİTELERİN TARİHİ**, C. Charle & J. Verger, Ağustos 2005
18- **CAZ**, Lucien Malson & Christian Bellest, Ağustos 2005
19- **TAPINAK ŞÖVALYELERİ**, Régine Pernoud, Eylül 2005
20- **ÇAĞDAŞ SANAT**, Anne Cauquelin, Eylül 2005
21- **BİLİM TARİHİ**, Pascal Acot, Eylül 2005
22- **DİNLER**, Paul Poupard, Ekim 2005
23- **ANTROPOLOJİ**, Marc Augé & Jean-Paul Colleyn, Ekim 2005
24- **KAPİTALİZM**, Claude Jessua, Ekim 2005
25- **BLUES**, Gérard Herzhaft, Kasım 2005
26- **NIETZSCHE**, Jean Granier, Kasım 2005
27- **JEOPOLİTİK**, Alexandre Defay, Kasım 2005
28- **RUS EDEBİYATI**, Jean Bonamour, Mart 2006
29- **BİLİM FELSEFESİ**, Dominique Lecourt, Mart 2006
30- **BUDACILIK**, Henri Arvon, Mart 2006
31- **BABİL**, Béatrice André-Salvini, Nisan 2006
32- **FANTASTİK EDEBİYAT**, Jean-Luc Steinmetz, Nisan 2006
33- **ANKSİYETE VE KAYGI**, André Le Gall, Nisan 2006
34- **ÇOCUK PSİKOLOJİSİ**, Olivier Houdé, Mayıs 2006
35- **SCHOPENHAUER**, Edouard Sans, Mayıs 2006

36- **ANTİK MISIR**, Sophie Desplancques, Mayıs 2006
37- **VİKİNGLER**, Pierre Bauduin, Haziran 2006
38- **VAROLUŞÇULUK**, Jacques Colette, Haziran 2006
39- **SANAT TARİHİ**, Xavier Barral I Altet, Haziran 2006
40- **ROMA İMPARATORLUĞU**, Patrick Le Roux, Temmuz 2006
41- **KIERKEGAARD**, Olivier Cauly, Temmuz 2006
42- **ALMAN EDEBİYATI**, Jean-Louis Bandet, Temmuz 2006
43- **MAYALAR**, Paul Gendrop, Ağustos 2006
44- **MİMARLIK TARİHİ**, Gérard Monnier, Ağustos 2006
45- **DİYABET**, Jean & Charles Darnaud, Ağustos 2006
46- **AVRUPA BİRLİĞİ**, Jean-Luc Mathieu, Eylül 2006
47- **DİLBİLİM**, Jean Perrot, Eylül 2006
48- **AZTEKLER**, Jacques Soustelle, Eylül 2006
49- **DADA VE GERÇEKÜSTÜCÜLÜK**, David Hopkins, Kasım 2006
50- **KÜRESELLEŞME**, Manfred B. Steger, Kasım 2006
51- **HAYVAN HAKLARI**, David DeGrazia, Kasım 2006
52- **HIRİSTİYANLIK**, Linda Woodhead, Aralık 2006
53- **GAZETECİLİK**, Ian Hargreaves, Aralık 2006
54- **EVRİM**, Brian & Deborah Charlesworth, Aralık 2006
55- **İSPANYA İÇ SAVAŞI**, Pierre Vilar, Ocak 2007
56- **YARATICILIK**, Michel-Louis Rouquette, Ocak 2007
57- **FELSEFENİN DOĞUŞU**, Giorgio Colli, Ocak 2007
58- **ANTİK FELSEFE**, Jean-Paul Dumont, Şubat 2007
59- **İNKALAR**, Henri Favre, Şubat 2007
60- **YAZIN KURAMI**, Jonathan Culler, Şubat 2007
61- **SOSYAL VE KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ**, Monaghan & Just, Nisan 2007
62- **SPINOZA**, Roger Scruton, Nisan 2007
63- **TANGO**, Remi Hess, Nisan 2007
64- **İTALYAN EDEBİYATI**, Christian Bec & François Livi, Mayıs 2007
65- **DARWIN VE DARWINCİLİK**, Patrick Tort, Mayıs 2007
66- **SİYONİZM**, Ilan Greilsammer, Mayıs 2007
67- **FOBİLER**, Paul Denis, Ağustos 2007
68- **KLASİK SANAT**, Mary Beard & John Henderson, Ağustos 2007
69- **PLATON VE AKADEMİA**, Jean Brun, Ağustos 2007
70- **HABERMAS**, James Gordon Finlayson, Eylül 2007
71- **FREUD**, Roland Jaccard, Eylül 2007
72- **KAFKA**, Ritchie Robertson, Eylül 2007
73- **FENOMENOLOJİ**, Jean-François Lyotard, Ekim 2007

74- **EROTİZM**, Roger Dadoun, Ekim 2007
75- **TARİH**, John H. Arnold, Ekim 2007
76- **HOMEROS**, Jacqueline de Romilly, Aralık 2007
77- ARİSTOTELES VE LİSE, Jean Brun, Aralık 2007
78- **ANARŞİZM**, Colin Ward, Aralık 2007
79- **BİZANS TARİHİ**, Jean-Claude Cheynet, Mart 2008
80- **BARTHES**, Jonathan Culler, Haziran 2008
81- **ŞİZOFRENİ**, Marc-Louis Bourgeois, Haziran 2008
82- **İSLAM**, Dominique Sourdel, Eylül 2008
83- **SANAT KURAMI**, Cynthia Freeland, Eylül 2008
84- **PLATON**, Jean-François Mattéi, Eylül 2008
85- **FEMİNİZM**, Margaret Walters, Ocak 2009
86- **DESCARTES**, Tom Sorell, Ocak 2009

KELTLER

VENCESLAS KRUTA

Türkçesi: İSMAİL YERGUZ

KELTLER DENİNCE KÜÇÜK ASYA'DAN İRLANDA'YA UZANAN BİR COĞRAFYADA KELT DİLİ KONUŞAN TOPLULUKLARIN ANLAŞILMASI GEREKTİĞİ BİLİNİR. NE VAR Kİ, BU TOPLULUKLARIN HOMOJEN YAPISINI BELİRLEYEN BU KARAKTERİSTİK OLGU, ÇAĞLAR BOYUNCA ÜRETİLMİŞ ZENGİN BİR İNSAN UYGARLIĞININ ÇIKIŞ NOKTASIDIR SADECE. BU ÇALIŞMA DA KELT KÖKENLİ TOPLULUKLARI BIRAKTIKLARI GÖRKEMLİ TARİHSEL MİRASIN ARKEOLOJİK, DİLSEL VE COĞRAFİ BAĞLANTI NOKTALARI ÜZERİNDEN İRDELİYOR. İÖ V. YÜZYILDAN ROMA İMPARATORLUĞU'NA UZANAN BİR TARİH ARALIĞINDA KELT TOPLULUKLARININ TARİH SAHNESİNDEKİ ROLÜNE ODAKLANAN ÖZLÜ, BELİRLEYİCİ BİR İNCELEME.

Kültür Kitaplığı: 87; Tarih: 20

D

